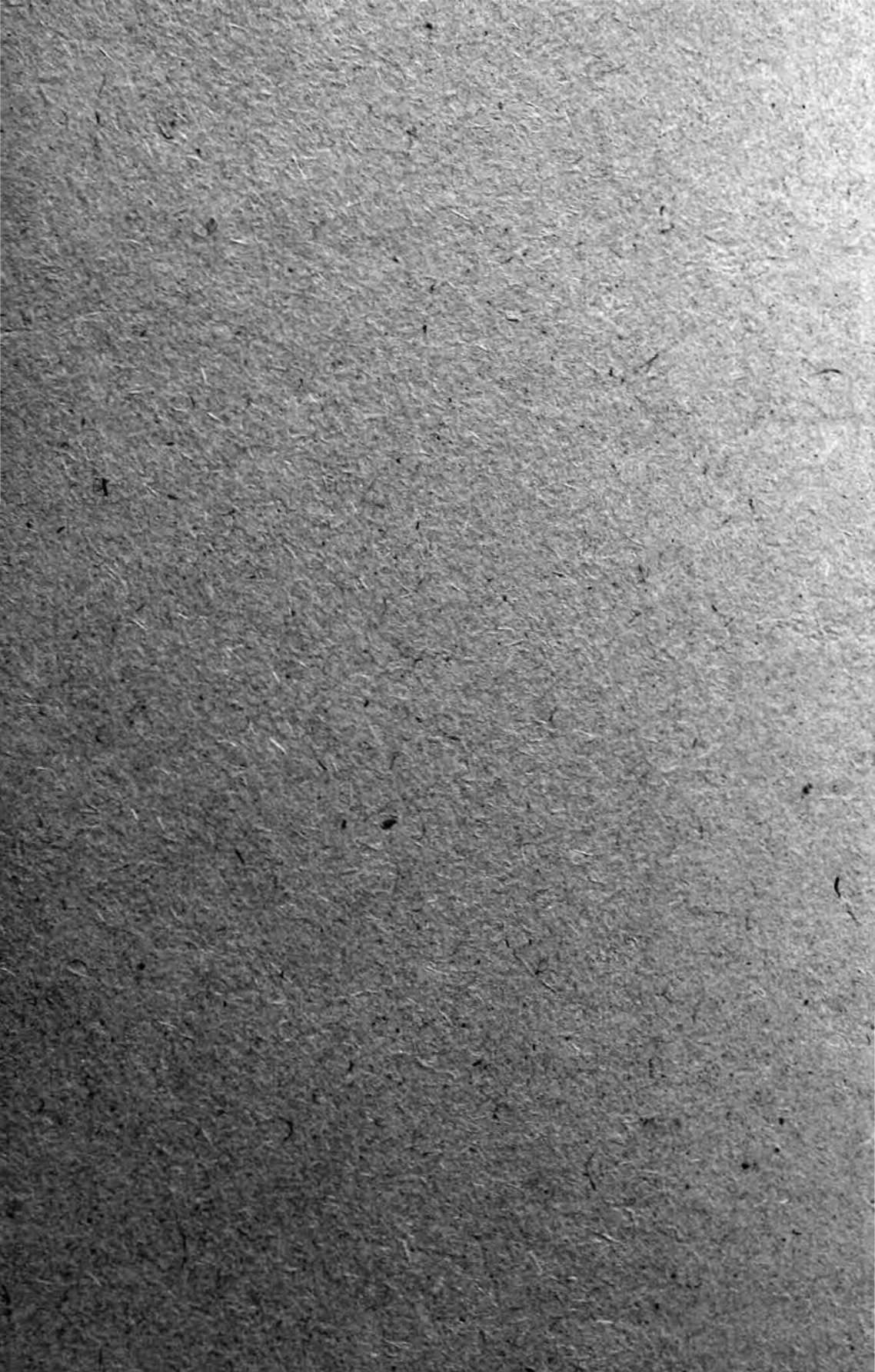

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TARSULAT

SZERKESZTI

Dr SZEMERE SAMU

1933.

BUDAPEST.

1933.

AZ IZR. MAGYAR
IRODALMI TÁRSULAT
KIADVÁNYAI.

LV.

ÉVKÖNYV.

1933.

BUDAPEST.

1933.

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

SZERKESZTI

Dr SZEMERE SAMU

1933.

BUDAPEST.

1933.

A TÁRSULAT VEZETŐSÉGE.

Igazgatóság.

- Elnök: WERTHEIMER ADOLF.
Társelnökök: Dr. FISCHER GYULA, főrabbi.
Dr. BLAU LAJOS, a Rabbiképző-Int. igazgatója.
Titkár: Dr. HEVESI FERENC, rabbi.
Pénztáros: SZÉKELY FERENC, a Belvárosi Takp. elnöke.
Ellenőr: ALAPI BÉLA, ügyvezető igazgató.
Ügyész: Dr. DÉSI GÉZA, országgyűlési képviselő.

Az igazgatóság többi tagjai.

- Dr. ALAPI HENRIK, egyet. tanár.
Dr. BUDAI GOLDBERGER LEÓ, gyáros, felsőházi tag.
Dr. ENDREI HENRIK, a Pesti Chevra Kadisa igazgató-
főtitkára.
Dr. HAJDU MARCELL, ügyvéd.
Dr. HAJDU MIKLÓS, vezérigazgató.
Báró HATVANY BERTALAN, nagyiparos.
Dr. HEVESI SIMON, pesti vezető főrabbi.
Dr. KISS ARNOLD, budai vezető főrabbi.
KÓBOR TAMÁS, író, főszerkesztő.
Báró KOHNER ADOLF.
KRAMER MIKSA, a Pesti Chevra Kadisa elnöke.
Dr. KRISZHABER ADOLF, a Budai Izr. Hitk. elnöke.
Dr. LÖW IMMÁNUEL főrabbi, felsőházi tag, Szeged.
Dr. MAHLER EDE, egyet. tanár.

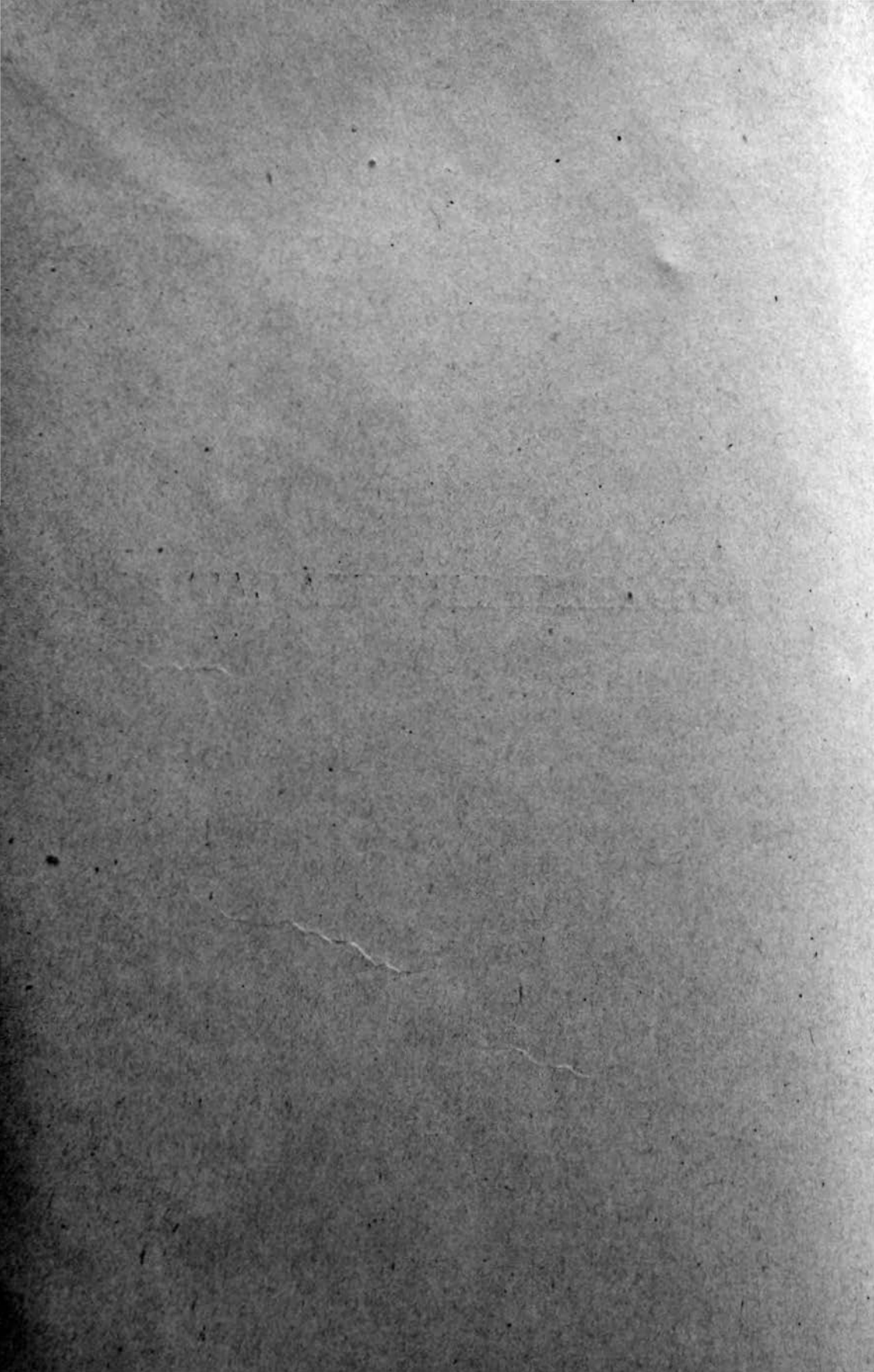
- Dr. MARCZALI HENRIK, egyet. tanár.
 Dr. MUNKÁCSI BERNÁT, a M. Tud. Akadémia tagja.
 Dr. PFEIFFER IGNÁC, műegyetemi tanár.
 Dr. SZEMERE SAMU, tanítóképzőintézeti igazgató.
 VÉSZI JÓZSEF, felsőházi tag, főszerkesztő.
 VIDA JENŐ, felsőházi tag.
 BÁRÓ CSEPELI WEISZ ALFONZ, gyáros.

Hivatalból az igazgatóság tagjai.

- STERN SAMU, udvari tanácsos, a VI. községkerület elnöke.
 WEINER KÁROLY, Szombathely, a VIII. községkerület elnöke.
 WEISZ TIVADAR, kir. tanácsos, Nagykanizsa, a IX. községkerület elnöke.
 JÁNOSI ENGEL JÓZSEF, udvari tanácsos, Pécs, a X. községkerület elnöke.
 Dr. LŐWY KÁROLY, Székesfehérvár, a XI. községkerület elnöke.
 Dr. KALLÓS HENRIK, Győr, a XII. községkerület elnöke.
 Dr. HASZNOS JÓZSEF, Szolnok, a XIV. községkerület elnöke.
 Dr. BIEDL SAMU, Szeged, a XXII. községkerület elnöke.
-

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

A ZSIDÓK GAZDASÁGI HELYZETE AZ Ó- ÉS KÖZÉPKORBAN.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat 1932-i Évkönyvében *Kecskeméti Armin* ismertette a zsidók gazdasági helyzetét az ókori diaszpórában. Minthogy cikke felolvasás volt, gyakorlati célzattal, de az igazságnak teljesen megfelelően kimutatta a «zsidó arany» legenda-voltát. Szép olvasottsággal és szép formában. Hiányzik azonban két szempont. Az első az, hogy az ókorban minden nép szegény volt, mondhatnánk azt is, hogy minden időben. A zsidó szegénység tehát nem volt más, mint az általános szegénység egy része. Az élelmiszerek osztogatásánál a császári Rómában a zsidóknak éppúgy adtak, mint a többi lakosságnak. Ha szombatra esett a kiosztás, akkor az egyik császár rendelkezése szerint a zsidóknak vasárnapon adtak. A zsidók kivándorlása a Szentföldről körülbelül a bevándorlással kezdődött. A babilóniai (és asszír) fogságba hurcoltakat nem tekintve, a zsidók nagyrészt mint mesteremberek kerültek a külföldre, Egyiptomba mint katonák is, mégpedig tömegben, különben csak egyenként. A zsidók voltak a népek közt az elsők, akik egyenként kerestek új hazát, mivel szülőföldjükön megélni nem tudtak. A híres alexandriai zsinagógában mesterségek szerint külön csoportokban ültek az ájtatoskodók s zászlóval jelezték nekik, hogy most Áment mondjanak. A talmudi forrás

(Tószefta és máshol) azt is mondja, hogy a jövevény élelmét a céhétől kapta.

Pompeius óta (63 ante) sok zsidó mint rabszolga került a külföldre, mert a rómaiak általános ókori szokás szerint az elfogott ellenfelet rabszolgának adták el. Titus seregét, midőn Jeruzsálem ostromára indult (69—70 post), egész tömeg rabszolgakereskedő kísérte, várva a gazdag zsákmányt, természetesen nem zsidó kereskedők. *Josephus* is rabszolgának tekintették, amíg nem tett szolgálatokat az ostromló római seregnek. Ez leplezetten benne van a *Bellum*-ban, csak nem vette eddig észre a sok *Josephus*-kutató. A zsidó azonban rendszerint nem maradhatott meg rabszolgának vallási életmódja miatt. Vagy kiváltották a hittestvérei, vagy pedig gazdája szabad foglalkozást adott neki. Más esetben a zsidó elpusztult éppúgy, mint a római birodalomban rendszeren a többi rabszolga; öngyilkossággal szokták életüket befejezni. A zsidó nép a római birodalomban (keresztény) történetíró megállapítása szerint a népesség húsz százalékát tette ki (*Klio* folyóirat) és nem csoda, hogy a *triumvirek* valósággal versenyeztek egymással a zsidóknak adandó privilégiumokban. A zsidók *Caesar* mellé állottak s meggyilkolását keservesen siratták, *ululant*, mondja *Tacitus*, a zsidók ócsárlója. A *Caesar* adta jogokból a zsidók ezer esztendeig éltek. A keresztény római birodalomban megszűnt a *territoriális* jog és helyébe lépett a *személyi* jog, másszóval a keresztényeket *saját* joguk szerint, a pogányokat és zsidókat pedig a *római* jog szerint kezelték. Ezek voltak a «*cives Romani*». Mikor pogány már nem volt, csak a zsidókat kezelték a római jog szerint, ez volt a köz-

jogi helyzetük. *A zsidó volt az utolsó civis Romanus.* Végre ezt is megszüntették, úgyhogy a zsidó évszázadokig közjogilag a levegőben lógott, míg végre a kétes értékű *kamaraszolga* lett belőle. De ezt csak mellékesen.

Megállapítom, hogy a zsidók a hellén-római területekre mint kézművesek és másodsorban mint rabszolgák kerültek. Persze csak nagyjában. A kivándorlás mozgató ereje az éhség volt, mint minden más népnél. Hogy a zsidó nép mily szegény volt, kiviláglik mindezekelőtt a számos talmudi mondásból. Pl.: «Illik a szegénység Izráelhez, mint a vörös nyereg a fehér lóhoz» (Chagige 5a.). A szegénységről sokszor van szó, de még a halákha (vallási törvény) is számos ízben elárulja a nép szegénységét őshazájában. Egy jellemző példára rámutattam Béca első misnájának magyarázatában (Haszókér I.).

Előázsiában, vagyis az aramul beszélő területen is nagy volt a szegénység. Kiddusin 49a híres mondásában, amelyek népeket és embereket csak pár szóval jellemeznek, ez áll: «Tíz mérő szegénység szállt le a világra, kilencet vett magának Babilónia és egyet az egész többi világ». Megállapítható, hogy a világ összes népei szegények voltak, nemcsak az ókorban, hanem a középkorban is, a legtöbb országban egészen a XIX. századig, sőt mondhatni mai napig. Csak egy réteg az, amely nem volt szegény, nagyjában ma is úgy áll a dolog. Hogy ez a réteg nem a zsidó, sem a multban, sem a jelenben, nem szorul külön bizonyításra. A látszat döntött: minthogy a zsidóktól a középkorban előbb vagy utóbb elvették a földet, amelyet sok országban évszázadokig műveltek, a zsidó kezében csak a pénz maradt,

amelyet sokszor a földért kapott. Azért meggyökere-
sedett az a hit, hogy minden zsidó Rothschild. A zsidó
szegénység sohasem szúrt szemet, csak a zsidó gazdag-
ság, akár igaz volt, akár csak látszat.

A középkorra nézve pedig van még egy igen jelentős
szempont. Minden gazdaságtörténetből látható, hogy
Európában a középkorban pénz nem volt. Zsigmond
magyar király és német-római császár udvari edényeit
is elzálogosította és mikor estélyt akart adni, a zsidó
pénzkölcsönzők segítségével váltotta ki ideiglenesen.
Arany csak Keleten volt és onnan hozták a zsidók
Európába. Részben birtokaik szabad vagy kényszerű
eladásából szerezték. Már ez okból is a zsidók lettek
a pénzüzérek.

De volt még egy másik közismert ok is, t. i. az egyház
tilalma a kamatszedés ellen. «*Usura*» azt jelenti, hogy
kamatot szedni, nem pedig azt, amit ma a belőle eredő
«*uzsora*» szó jelent. De azért nemcsak zsidók voltak
pénzkölcsönzők, hanem pl. a lombardiabeliek is, akiknek
emlékét mai napig őrzi a *lombard*-üzlet. A zsidóknál kí-
méletlenebb bankárok voltak, mondják keresztény for-
rások. A zsidók sem kereskedtek mindig a saját pénzüük-
kel, előfordult, nem ritkán, hogy szerzetek adták zsidók
által pénzüket kölcsön kamatra. Csak látszólag volt zsidó
arany, a valóságban magasabbrendű arany volt. A zsidók
gazdasági helyzetének helyes megállapításánál tekin-
tetbe kell venni azt, hogy a pénzkölcsönzők elenyésző
kisebbség voltak, a zsidók zöme oly szegény volt, mint a
templom egere. E sokaságról vagyonekobbzások, szám-
űzések idején s egyéb szomorú alkalmakkor nem volt
szó, a krónikásokat ez nem érdekelte. Áll ez nemcsak

a középkorról, hanem az ókorról is, amikor szintén voltak zsidó pénzkölcsönzők és mindenfajta nagyvállalkozók. Az ókori világban társadalmilag a görögök uralkodtak, az egyetlen versenytárs a zsidó volt. Az egyik historikus szerint a görög zsidógyűlölet *«gegen den beharrlichen Mitbewerber auf allen Gebieten»* — a minden téren állhatatos versenytárs ellen — fordult. Egyébiránt ismeretes, hogy római szenátorok között is sok volt a rettentő uzsorás.

De van még egy szempont. A kölcsönvett pénz rendszeren a gazdaság felépítésére szolgált. A kölcsön mai napig szívesen látott vendég mind egyesek, mind társulatok, sőt államok részéről is. A hitelezőben nem látnak ellenséget, hanem barátot, jóltevőt, kit tisztelnek. Miért érdemel tehát *utólag* gyűlöletet és megvetést a zsidó, aki ezt a jótékony funkciót a múltban és régmúltban gyakorolta? Nem szedett soha magasabb kamatot sem, mint amilyent a hatóság, ország, város, fejedelem stb. engedélyezett. Más hitelezőkről ez nem állítható általánosságban. A való az, hogy a zsidó minden időben elősegítette az anyagi kultúrát; a szellemiről más alkalommal mutattam fel a hangosan szóló tényeket, amelyekről a világ már megfeledkezett.

A zsidók részét a népek kultúrájában nemzsidó és zsidó tudósok állapították meg angol és német nyelven, mégpedig külön nagyszabású művekben. Alkalmilag más művekben is. Mindezt nem azért említem, mintha hálát követelnék, a zsidó nép erről már az ókorban lemondott és úgy gondolom, hogy a hála szót sok nyelvből bátran törölni is lehetne. De az igazságnak meg kell maradnia, mert a világ három oszlopon nyug-

szik: az igazságon, a jogon és a békén, mondja egy írástudó már évezredek előtt. Az «Atyák Mondásai» című, hat szakaszból álló, felülmúlhatatlan gyakorlati etika traktátusát, amelyből nyáron minden jámbor zsidó szombatoként egy-egy szakaszt elolvas, kiváló keresztény teológusoknak nemcsak kiadniok, fordítaniok, magyarázniok, méltatniok kellene, mint pl. az angol unitárius *Herford*, a német evangélikus *Strack* tették, hanem arra is kellene törekedniök, hogy elterjedt olvasmány legyen. *Ez az igazi zsidó arany.*

A kép hézagos lenne, ha e kis vázlatban nem utalnék még arra, hogy a világkereskedelmet Európában zsidók alapították meg. Nagy Károly, a frank, vagyis francia-német hatalmas birodalom megalapítója, zsidókat küldött áruk behozatala végett Szíriába. Sőt az itáliai Luccából letelepített egy-egy (Kalonymus) tudós családot. Nézetem szerint nem azért, mert a német zsidóság kultúráját emelni kívánta, mint általában hiszik, hanem gazdasági okokból. A Kalonymusok tudományukon kívül bizonyára aranyat is hoztak magukkal, amely a lakosság hasznára vált. A viláгурalkodók: Cyrus perzsa nagykirály (VI. század i. előtt), Nagy Sándor (IV. sz. i. e.), Caesar (I. sz. i. e.), Augustus, mind a zsidók mellett voltak és így volt ez Nagy Károlynál is. Hogy a sor teljes legyen, megemlíthetjük még I. Napoleont is.

A világkereskedelem igazi megalapítói azonban a «*Radamiták*» voltak a IX—X. században, 100 évvel Nagy Károly uralkodása után. A Kelet volt hazájuk, innen jöttek, áruikkal bejárták Európát egészen Oroszországig. Hogy *Radamitának* mi a jelentése, nem tudni, *de az bizo-*

nyos, hogy kizárólag zsidók voltak. Semmikép sem tekintették a zsidókat társadalmi vagy gazdasági szempontból kártékony népelemnek, a gazda- és vendégnép egészen új találmány, amelyet a zsidók évezredes európai multja folyamán a népek velük szemben sohasem használtak. A zsidóság a hosszú mult és a nagy elszórtság folyamán a különféle viszonyok hatása alatt különbözőkép rétegeződött. Nem lehet az összes korokat és összes országokat egy kalap alá fogni. Csak a mult században elterjedt materialista történeti felfogás, az idealizmus kihálásának kényszerű folyamánya, kezdte a zsidógyűlöletet gazdasági okokkal alátámasztani, ellentétben a multtal, amely e tekintetben rendszerint hasznos elemnek tekintette, amint a cselekedetek világosságánál megállapítható. Nagy Károly a Harún Al-Rasidhoz menesztett küldöttségbe is felvett egy zsidót, aki azután egymaga tért vissza, mivel a küldöttség többi tagja mind belehalt a hosszú és fáradságos útba.

E kis vázlatból is kitűnik :

1. Az aranyat (pénzt) elsősorban zsidók hozták Európába a Keletről, ahol egyébiránt a római császárok korában is a vagyon honolt.

2. A zsidók pénzügyi tevékenysége az illető népeknél a gazdaság felépítését szolgálta és nem tekintették azt káros tevékenységnek, utólag közkedvelt szóval: uzsorának.

3. Zsidók alapították meg Európa középkorában a világkereskedelmet, mondhatni általában a kereskedelmet, amelyet a kortársak szintén nem bélyegeztek meg mint káros tevékenységet. Tették pedig ezt a zsidók világkonferencia nélkül.

IZRÁEL HONFOGLALÁSA AZ ÁSATÁSOK MEGVILÁGÍTÁSÁBAN.

(Felolvastatott az IMIT 1933. január 25-iki ülésén.)

Mózes hatalmas alakja mellett alig foglalkoztatta az utókort Józsua személye és műve. Pedig Józsua nem epigon csupán, műve nem jelentéktelen. A Szentírás elbeszélése szerint ő vezette be országába Izráelt és az ő vezetése alatt hódították meg a Szentföldet. Mózes a fáraók rabszolgáiból *népet* alkotott, egységes hitet és szellemet öntve beléjük. A nép *nemzetté* a honfoglalás által vált. Mózes és Józsua műve egybetartozó, egységes teljesítése Isten akaratának.

A honfoglalás ténye bizonyos mértékig előre meghatározta a hazához jutott nép jövő sorsát. A Szentföld földrajzi helyzete, amely lehetővé tette, hogy a rajta lakó nép minden oldalról idegen hatásoknak kitéve, mégis önálló szellemi életet éljen; ez a földrajzi helyzet, amely Izráel sorsát politikailag végzetesen alárendelte az ókori nagyhatalmaknak; a Szentföld, amely kicsiny, de nagyon változatos területén az ókori Keleten létezett minden foglalkozást és életmódot lehetővé tett: sokban irányította Izráel fejlődését. Amint Izráel népe nélkül nem volna Biblia, úgy talán Izráel országa nélkül sem.

Izráelnek ebben az országban való letelepedése sokkal hosszabb ideig tartott, semhogy egy előadás kereteibe beleférhetne.¹ Csak az első esztendőben haladt erő-

¹ Előadásom célja az volt, hogy az ásatások nyomán kialakult

teljes lökésekkel előre, azután a hirtelen támadásokat lassú beljebbhatolás váltotta fel. Józsva idejében az országnak kisebb részét foglalták csak el, utána pedig ritkán nyultak fegyveres hódításhoz. Így azután évszázadok multak el a honfoglalás kezdete óta, amíg Izráel teljesen az Istentől neki szánt föld birtokosának mondhatta magát. Hiszen tudjuk, hogy Jeruzsálemet csak Dávid, Gezer jelentős városát csak Salamon idejében szerzi meg magának Izráel. Most tehát csak e hosszú folyamat első időszakával foglalkozhatunk.

Ez időszak eseményeinek forrása a Szentírás, Józsva és a Bírák könyvei. E történeti könyvek elbeszéléseit pedig megvilágítják, kiegészítik, helyesbítik vagy bizonyítják az ásatások eredményei, amelyek Palesztinában, Egyiptomban, Mezopotámiában, Kisázsiában napfényre kerültek. Faragatlan kődarabok, agyagtörmelék, kőbe vésett kékírás, képek, szobrok, ékszerek: az írásos emlékekkel együtt mindezek azoknak az embereknek és népeknek, annak a kornak az életét tárják fel, amelyekről a Szentírás beszél. Amikor tehát az «ásatások» világosságában akarjuk látni az eseményeket, e szón értjük mindazokat az emlékeket és maradványokat, amelyeket az archeológiai kutatás megtalált, megfejtett és Izráel honfoglalásával valamilyen módon összefüggésbe hozott. A bibliai elbeszélések mellett

új tudományos felfogást ismertessem. Forrásai az ásatásokról szóló kiadványokon és kisebb monográfiákon kívül főleg Oxford Ancient History II.; Duncan: Digging up Biblical History; Robinson: History of Israel I.; Garstang: Joshua, Judges; a történelmi könyvek magyarozói, és amennyiben az új anyagot már feldolgozza, Kittel: Geschichte des Volkes Israel, I.

ezek is megismertetnek a honfoglalás idejével, első szakaszának főbb eseményeivel, a honfoglaláskor Palesztinában talált és Izráel ellen védekező népek életével. A kétféle forrás egybevetéséből kapjuk a végleges, teljes képet.

*

Mikor vonult be Izráel népe Kanaánba? Egy emberöltővel azután, hogy kiszabadultak Egyiptomból — ez a biztos bibliai hagyomány. Tudnunk kellene tehát a kivonulás idejét és akkor negyven év hozzáadásával megkapnók a honfoglalás kezdő dátumát.

A Szentírás a keresett dátumot teljes határozottsággal megadja, amikor (I. Kir. VI., 1.) így szól: «Történt a 480. évben Izrael fiainak Egyiptomból való kivonulása után... Salamon király uralkodásának negyedik évében...» Minthogy Salamon a közönséges időszámítás előtti 970 körül uralkodott, ez az adat azt mondaná, hogy a kivonulás kb. 1450-ben volt, a honfoglalás tehát 1400 körül.

Alig volt kérdése a bibliai tudománynak, amelyben különböző irányú művelői annyira egyetértettek volna, mint ennek a dátumnak elvetésében. A Tóra (II. könyv, I. 11) ugyanis elmondja, hogy Izrael fiainak egyiptomi robotmunkájukkal Pitom és Ramses városait kellett felépíteniök. Ezek a városok az általános felfogás szerint II. Ramses uralkodása alatt épültek, így ő lett volna az elnyomás «fáraója»; tehát utóda, Merneptah alatt vonultak volna ki Izráel fiai Egyiptomból, aki a 13. század közepén uralkodott. Így kb. 40 év múlva, 1200 körül kezdődhetett volna a honfoglalás. A Sa-

lamon királyig számított 480 év e szerint erősen túlzott szám.

Amint látjuk, mindez a kételkedés a Királyok könyvének adatában főleg azon alapszik, hogy Pitom és Ramses városai II. Ramses alatt épültek. De a bibliai városoknak ez az azonosítása a Naville által felfedezett városokkal nagyon kétségesé vált és újabban sokaktól elvetett hipotézis.¹ És amit ez a feltevés még magában foglal, hogy t. i. Merneptah alatt történt volna a kivonulás, az nagyon gyanussá válik akkor, ha elolvassuk egy sort Merneptahnak győzelmi énekéből, amelyben a palesztinai törzseken aratott diadalával büszkélkedik :

«Izráel el van pusztítva, vetése nincs többé.»

Az a király, akinek uralkodása alatt állítólag a kivonulás történt, azzal dicsekszik, hogy Izráelt Palesztinában legyőzte! Sőt egyiptomi szövegek «asr»-t, nyilván Áser törzsét, még régebben emlegetik Kánaán lakói között. Próbáltak ugyan e nehézségekből kibuvót találni,² de elfogadható megoldás csak egy lehet: A kivonulás és a honfoglalás jóval Merneptah előtt történt.³ De mikor?

Kánaán országa egyiptomi tartomány volt. Egyiptom-

¹ Az azonosítás elleni érveket részletesen kifejti Peet: *Egypt and the Old Testament* 83. l.

² Hogy t. i. a zsidó törzseknek csak egy része lett volna Egyiptomban, a többi állandóan Kánaánban lakott.

³ A Merneptah-hipotézis nehézségeit világosan kifejtette Mahler *Keleti tanulmányok* c. művében és egyebütt, mielőtt még az egész palesztinai archeológiai anyag publikáltatott volna. Az általa ajánlott dátum a fenti előadásban megállapítottéhoz közelebb is áll.

nak rendkívül fontos érdekei fűződtek ahhoz, hogy ezzel az országgal szabadon rendelkezhessék, mert az Egyiptomhoz legközelebb eső nagy birodalom, a chititák országa felé Palesztinán keresztül vezettek az utak; így a néha kitörő háborúk és a békés időkben állandó kereskedelmi összeköttetés megkívánták azt, hogy a Palesztinán keresztül vezető főútvonalak állandóan egyiptomi felügyelet alatt legyenek és rendelkezésükre álljanak. Ezért tehát, amikor csak a belpolitikai viszonyok engedték, Egyiptom mindig ügyelt arra, hogy Kanaánban gyakorolt fennhatósága meg ne inogjon. Időnként katonai expedíciókat küldtek ki, amelyek a bennszülötteknek a főbb útvonalakhoz közel eső városait elfoglalták, lefegyverezték és megszállták. A nagyobb városokat egyiptomi hadsereggel rakták meg, önkormányzati jogukat meghagyták, de Egyiptomnak rendelték alá és ellenőrző hivatalnokokat küldtek ki, szóval körülbelül úgy kezelték az országot, mint az angolok Indiát. Nyilvánvaló, hogy Kanaánba akkor, amikor azt erős egyiptomi seregek védték és a fáraó szigorú, központosított kormányzása alatt állott, aligha vonulhatott volna be Izráel az ország szívéig, még kevésbé alapíthatott volna az országban független államot. Ez csak olyankor volt lehetséges, amikor Egyiptom hatalma elgyengült, vagy más irányban volt elfoglalva és az anyaország gondjai nem engedték, hogy Palesztinával törődjék. Meg kell tehát keresnünk a közönséges időszámítás előtti második évezredben azt a korszakot, amelyben az egyiptomi fennhatóság Palesztinában teljesen megszűnt, vagy csak névleg állott fenn. Ez háromszor történt meg: Először, amikor az ázsiai

hódítókat, a hyksos-népet kiűzték Egyiptomból (1550 körül), másodszer (a 18. egyipt. dinasztia végén) 1400 körül, harmadszor 1200 után. E három korszak valamelyike alatt kellett tehát a honfoglalásnak megtörténnie. A harmadik korszak azonban elesik, mert már láttuk, hogy Merneptah kora *előtt* kellett a kivonulásnak megtörténnie. Minden jel arra vall, hogy a honfoglalás a második jelzett korszakban, 1400 körül történt meg.

Ezt a kort rendkívül érdekesen világítja meg egy ékírásos levélgyűjtemény, amelyet lelőhelyéről, Tell el Amarnáról, neveztek el. Ezeket a leveleket az egymástól független, de a fáraónak egyformán alárendelt kanaáni városok uralkodói III. és IV. Amenhotep fáraókhöz írták. Nagyon részletes és érdekes képét kapjuk belőlük az akkori politikai életnek. A mi szempontunkból különösen figyelemreméltó e levelekben az, hogy először: ezek a kanaáni királyocskák nagyon féltékenyek egymásra és, ha csak kényszerítő közös érdek nincs, nem hajlandók segíteni egymást; másodszer, hogy a fáraó még tudomásul veszi a Palesztinából érkező jelentéseket, de hatalma annyira meggyengült, hogy komoly intézkedésre már nem képes. Harmadszor: állandóan visszatér a panasz és segítség-kérés a palesztinai királyok leveleiben a miatt, hogy a *chabiru* nép nyomul be az ország lakói közé, fegyverrel meghódítva azokat a városokat, amelyek önként nem adják meg magukat. Vannak városok, amelyeket a chabiruk így teljesen elpusztítanak, mások megadják magukat, «megnyitják kapuikat» és «chabiruvá lesznek» maguk is.¹

¹ A nép nevét a (levelekben Urusalim-nak nevezett) Jeruzsá-

De ezt a «chabiru» nevet európai formájában mi is jól ismerjük; *nyelvileg* ez a szó ugyanaz, mint *héber*. Ezek a levelek tehát arról panaszkodnak, hogy a *héber* nép behatolt Kanaánba és ott ellenállhatatlanul terjeszkedik! (Amikor azt mondjuk, hogy a *chabiru* név a *héberrel* azonos, hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a *héber* név nem teljesen egyértelmű az Izráel névvel. A «héber» szó több rokon népet jelent, amelyeknek Izráel csak egy része. I. Sámuel XIV. 21-ben, Saul harcainál zsidók és filiszteusok mellett harmadiknak vannak megnevezve a héberek.¹ Amikor tehát az amarnai levelek a hébereknek Palesztinába nyomulásáról beszélnek, nem mondhatjuk azt, hogy itt kizárólag Izráelről van szó. Különböző irányokból Kanaánba vándorló rokon népcsoportokat jelent itt a «héber» elnevezés. Egy kisebbfajta népvándorlás ez, amelynek Izráel bevonulása csak egyik hulláma volt.)

Az amarnai levelek küldői, a kanaáni királyok, kétségbeesetten kérnek segítséget Egyiptomtól a *chabiru* nép ellen, sőt szemére vetik a fáraónak, hogy hű alattvalóin nem segít. De mindez hiábavaló volt. III. Amenhotep fáraó nehezen tudott segíteni, fia és utóda, IV. Amenhotep pedig egyáltalán nem. Ez az uralkodó, ha akarta volna még helyreállíthatta volna Egyiptom hatalmát, megvédhette volna Kanaánt a héber foglalás

lemben székelő egyiptomi megbízott leveleiből tudjuk; több más levélíró csak *chabbatu-nak*, fosztogató csapatoknak, beduinoknak nevezi őket.

¹ I. Móz. X-ben a «héberek»-hez sok törzs tartozik; hogy Izráel és az «Ibrim» nem teljesen azonosak, arra bizonyítékul felhozzák (joggal-e?) I. Sám. XIII. 7-et is.

ellen, és így a világ szellemi történetét más irányba terelte volna; nem lett volna Szentföld, nem lettek volna próféták, zsidóság, kereszténység és iszlám. De különös véletlen folytán — szabad-e ezt véletlennek nevezni? — Egyiptom legválságosabb idejében trónjára egy álmodozó, fanatikus rajongó került. IV. Amenophist a politika csak egy irányban érdekelte. Elzárkózva birodalmának minden egyéb ügyétől, csak a vallás megreformálásával foglalkozott. Új, tisztultabb, egyistenhívő vallást, a nap, Áton isten hitét akarta az egyiptomi vallás rengeteg istene helyébe állítani. E törekvései miatt természetesen felzúdult ellene a hatalmas egyiptomi papság és politikai fegyvertársai, és így az új vallás vele együtt sírba szállt. De a hitéért való fáradozás annyira eltöltötte, hogy Kanaánnal nem törődött, a panaszos levelekre ügyet sem vetett, a héberek Palesztinába nyomulását nem akadályozta meg.

Évezredek távolságából nézve, mily csodálatos ennek a rokonszenves, különös, a többi fáraótól annyira elütő egyéniségnek hivatása! Birodalmában egyetlen isten tisztultabb hitét akarta meghonosítani. E hitért való sikertelen, eredménytelen küzdelemben telt el egész élete. De éppen azáltal, hogy e hitért küzdve minden más kérdéstől elfordult, lehetővé vált, hogy az egy igaz Isten hite, az e hitet hordozó nép termőtalajhoz jusson Palesztinában. Tudtán és akaratán kívül eszköze volt annak, hogy az általa csak sejtett Egyetlen vallása megfogadjon, fejlődjék és örökkévalóvá váljék.

Ha az el-amarnai levelek és egyéb adatok a mellett szólnak, hogy Izráel honfoglalását erre az időre és ne

későbbre tegyük, teljes bizonyossággá emeli ezt egy másik körülmény. Hosszú évszázadokon át állandó, kemény harcokat vívott Izráel népe egy Palesztinában, főleg a tengerpart mellett lakó néppel, a filiszteusokkal. Ezek a filiszteusok nem őslakói Kanaánnak, hanem erőszakkal hatoltak be és foglalták el az országnak nagyon értékes részeit, és pedig később, mint Izráel. Debóra ősrégi diadalénekeiben még arról van szó, hogy Izráel egyik törzse, Dán, a tenger mellett lakik.¹ Egy évszázaddal későbbi Sámson története, ebben az időben Dán törzsének már csak néhány kis város van birtokában, köztük és a tenger között a partvidéken pedig a filiszteusok erős várai vannak.² További mintegy száz év múlva a Bírák könyvének függeléke már azt beszéli el, hogy Dán törzsét (amely 600 harcosra olvadt le) teljesen kiszorították helyéből a filiszteusok,³ és a törzs északra vándorol új otthont keresni. Ettől kezdve szállóigévé lesz a «Dántól egész Bér-sebáig»,⁴ mint nálunk a «Kárpátoktól az Adriáig». Dán az északi határon lakik.

Így nyomon követhetjük, hogyan hatolnak be a filiszteusok Kanaánba és szorítják feljebb a zsidó törzseket, amelyek *ekkor már ott laknak*. Egyiptomi

¹ Bírák V. 17.

² U. o. XIII—XVI.

³ Bírák XVIII. A filiszteusok ekkor már az ország szívébe is behatoltak; Bétseán feltárásánál filiszteus kultúra nyomaira akadtak, amint az ő kezükben is volt e város Saul idejében; I. Sam. XXXI. 10. stb. szerint.

⁴ Bírák XX. 1., I. Sam. III. 20., II. Sam. XVII. 11., I. Chron. XXI. 2.

forrásokból pedig azt tudhatjuk meg, mikor kezdődött ez a filiszteus benyomulás. III. Ramses fáraó idejében «tengeri népek» támadták meg Egyiptomot és pedig azzal a szándékkal, hogy ott letelepedjenek. Az egyiptomiak visszaverték e törzsek támadását, mire ezek az ázsiai partok mentén vonultak felfelé és ott telepedtek le. Egyik ilyen törzs neve prstj — a héber pelisti — filiszteus. Az aegaei szigetekről jöttek e törzsek; a Biblia is többször említi, hogy Kréta szigetéről származnak.¹ Ezen és az aegaei tenger több szigetén az ásatások soha nem sejtett, bámulatosan fejlett régi kultúra nyomait tárták fel, amely a görögökét megelőzte és talán annak őse volt. Maradványai meg-egyeznek a kanaáni filiszteus városokban talált maradványokkal. Így a filiszteusok népe egyike azoknak a tengeri népeknek, amelyek 1190 körül az egyiptomi határról visszaverettek. Minthogy pedig a történeti könyvek alapján bizonyos, hogy Izráel már a Szentföldön volt, sőt egészen a Földközi tenger partjáig birtokba vette azt, amikor a filiszteusok benyomultak, nyilvánvaló, hogy Izráel honfoglalása jóval előbb történt, és így megint csak az előbb megtalált dátumhoz, a 15. sz. végéhez, kb. 1400-hoz jutunk el.

Már több évtized óta folynak az ásatások a Szentföld sok helyén, régi városok romhalmain. Nagyon sok, a Bibliában gyakran említett fontos város egész történetét sikerült feltárni és leolvasni, mert a romhalmok

¹ «Izráelt felhoztam Egyiptomból, a filiszteusokat pedig Káfortól (= Kréta) . . .» Ámosz IX. 7. «A filiszteusok, Káfort szigetének maradéka.» Jer. XLVII. 4. Talán a «keréti» név is őket jelöli mint Krétabelieket.

egymásfölötti rétegei megőrizték az egymást követő letelepülések emlékeit. Megközelítő biztonsággal meg lehet állapítani a maradványokból azt is, hogy egy réteg mely korból való. Több város van, amelynél két egymásután következő réteg között erőszakos pusztítás jelei találhatók annak bizonyságául, hogy nem lassú fejlődés vezetett át a következő rétegbe, hanem ellenség pusztítása döntötte le a régi várost és adott helyet a rendesen kisebb és szegényebb újabbnak. Ez a réteg pedig, ahol ilyent meg lehet állapítani, többnél a 15. és 14. század fordulójának idejéből való, olyan városoknál, amelyekről a Biblia elmondja, hogy azokat Izráel fiai elfoglalták és lerombolták.¹ Ha ezek a honfoglalás harcainak nyomai, úgy ezzel a bizonyítékok köre bezárul és kétségtelenné válik, hogy a honfoglalás erre az időre tehető. Gondoljunk arra a feljegyzésre a Királyok könyvéből, hogy a jeruzsálemi templom felépítése előtt 480 évvel vonult ki Izráel Egyiptomból, amiből következnek, hogy a honfoglalás ideje, mint fent láttuk, kb. 1400-ra esik! A kételkedés, amellyel ezt az adatot a kritika fogadta, nem bizonyult jogosnak.

*

Ez a dátum egyike azoknak a ritka időpontoknak, amikor Palesztina teljesen magára volt hagyatva. Azt már láttuk, hogy Egyiptom ezidőtájt nem foglalkozott vele, különös véletlenképen pedig Kanaán északi szomzédjai, az Egyiptommal egyébként állandóan versengő

¹ A legbiztosabban Eglon (Józsua X. 34—35.) Chácor (U. o. XI. 11.) Jerichó (l. lejjebb) városainál.

chittiták sem voltak abban a helyzetben, hogy komolyabban hozzányuljanak a palesztinai kérdéshez. Magukban a palesztinai fejedelmekben egység sohasem volt, e mellett az egyiptomiak már régibb politikájukkal is elősegítették azt, hogy Izráel könnyebben hatolhasson be Kanaánba.

«Előtted küldöm a darazsat, hogy elűzze a chivvitákat, a kanaániakat, a chittitákat előled» — mondja rejtélyesnek látszó szavakkal a Szentírás.¹ A méh vagy darázs Alsó-egyiptom királyságának szimboluma volt és Egyiptom valóban azt a szolgálatot tette Izráelnek, amit a Biblia említ : megtörte az ország ellenálló képességét. Az egyiptomiak, hogy a Fönícia és Damaszkusz felé vezető főútvonalakat a maguk számára biztosítsák, az utakhoz közel fekvő városokat rendszeres hadjáratokban megtámadták, erődítéseiket lerombolták és — mint pl. III. Tutmoses és II. Amenhotep elbeszéli — óriási zsákmányt, a gazdag városok vagyonának legnagyobb részét magukkal hurcolták Egyiptomba. Így azután, amikor a fáraók hadserege már nem kelt védelmére, a rendszeresen kifosztott ország nem tudott elég erőteljesen ellenállni a «hébernek» rohamának.

A kelet felől a sivatagból érkező zsidóknak, hogy az országba be tudjanak hatolni, át kellett kelniök a Jordánon. Ezt mások is gyakran megtették ; vannak a Jordánnak gázlói, amelyeken hadseregek is jó uton kelhettek át. Józsva könyvének elbeszélése azonban Izráel átkelését csodás módon történtnek tünteti

¹ II. Móz. XXIII. 28. ; hasonlóan V. Móz. VII. 20. is. Az ígéret beteljesedéséről Józsva XXIV. 12.

fel: Isten akaratából jóval északabbra, Ádám városa mellett, a Jo. dán folyása megállt, úgy hogy a folyó medre a Holt-tengerig szárazzá vált és így Izráel Jerichóval szemben át tudott kelni a Jordán medrén (Józsua 3).

A csodákat racionálisan magyarázgatni nem ízléses és sem a vallás, sem a tudomány szempontjából nem kívánatos dolog. A Jordánon való átkelés *csodája* azonban azóta néhányszor megismétlődött, egészen természetes módon. Nemcsak középkori arab feljegyzések tudnak arról, hogy 1267-ben hidat akartak verni a város alatt a Jordánon, de egy földrengés az épülő hidat összedöntötte és a Jordán medrét teljesen elzárta,¹ hanem a legújabb korban, 1906-ban és legutóbb 1927-ben megtörtént, hogy Ádám alatt a hatalmas, laza sziklából álló partról az akkori földrengés következtében egy sziklatömb az ott nagyon keskeny mederbe esett, úgy hogy a Jordán medre jó ideig száraz maradt, míg Ádámon felül a víz kiáradt. Ez annyira minden kétségen felül álló tény, hogy ebben az esetben talán mégis feltehető, hogy hasonló körülmények között történt a Jordánon való átkelés.

Izráel népe a Jordánon átvonult s a túlsó parton, Gilgálban, ütött tábort. Hosszú ideig ez maradt további hadjáratainak kiindulópontja. Aki erről a pontról akar az ország belsejébe behatolni, annak közvetlenül útját állja Jerichó hatalmas városa. A város maga nem a legbiztonságosabb, mert ebben az időben nem volt a közelben lakott város, amely segítségére jöhetett volna

¹ Garstang: Foundations of Bible History 137. szerint.

szükség esetén. Éppen ezért volt Jerichó különös gondossággal megerősítve. Józsva népe maga nem volt várostromhoz felszerelve. A rendszeres, szabályszerű ostromlás az asszirok későbbi találmánya volt; a csak primitív fegyverekkel felszerelt Izráel számára megerősített várost elfoglalni csak úgy volt lehetséges, hogy a város védőit csellel kicsalogatták bástyáik mögül, mint Ájban,¹ vagy hogy a városban áruló volt, aki a város titkos bejáratát megmutatta nekik, mint Bétélben,² vagy hogy valamely egyéb körülmény tette lehetővé nekik a városba való behatolást, mint talán Jerichóban. A város belseje az ásatások kétségtelen bizonyítékai szerint tűzzel pusztult el és ha feltehető volna az, amit Fisher, Vincent, Garstang archeológiai kutatásaik során lehetőknek találtak, hogy falait földrengés döntötte le, akkor összefüggésbe lehetne ezt hozni azzal a földrengéssel, amely a Jordán folyót elzárta és amely az ostromlóknak a falakon keresztül utat nyitott volna a város belsejébe, amit aztán elpusztítottak. Egészen bizonyos, hogy a város 1400 után már nem állt fenn, mert ettől az időtől kezdve mykénéi cserepekkel van elárasztva egész Palesztina, azoknak pedig Jerichóban a nagyszámú cseréptörmelék között nyomát sem lehet találni. A pusztulás után, a jelek szerint, a város évszázadokig lakatlan volt. A következő település a városban kb. a 9. századból való. Józsva könyve is megerősíti ezt: «Átkozott az az ember, aki felkel és felépíti Jerichót...!»³ Évszázadok múlva a Bétélből való Chiél vállalta magára az átkot és építette

¹ Józsva VIII.² Bírák I. 24.³ Józsva VI. 26.

fel a várost Ácháb király idejében, a 9. század első felében.¹

Innen kerülő úton Áj alá vonultak és azt csellel, a mellette fekvő Bétélt pedig egyik lakójának árulása folytán elfoglalták. Ezeknek a nagy városoknak elfoglalása félelmetessé tette hírüket az egész országban, úgy hogy minden fejedelemnek számolnia kellett Izráel közeledtének lehetőségével.

A legravaszabbul Gibeonnak és a hozzátartozó városoknak lakói számoltak ezzel, akik Józsuát és népét mámítva, szövetséget kötöttek velük, amelynek értelmében egymást meg kellett védelmezniök. Gibeon és a hozzátartozó városok nemcsak területben alkotnak különálló, meglehetősen zárt egységet, hanem úgylátszik, lakosságuk is különbözött a többi városétól. Nem vállalnak ezekkel közös ügyet, nem csatlakoznak a védelmi szövetségek egyikéhez sem. Józsuá könyve ezekkel a városokkal hozza kapcsolatba a chivvi néptörzset és habár a városoknak csak egy része azonosítható és archeológiai átkutatásuk még nem volt eléggé alapos, mégis kerámiájukból és falépítkezésük módjából kitetszik, hogy a többi kanaáni népektől különböztek; és valóban más néptörzshöz tartoznak. Ezért nem vállaltak velük közös ügyet, hanem a már erősebbnek látszó Józsuával és népével kötöttek szövetséget.

Józsuá és népe valóban erősebbek is voltak. Nem követhetjük őket honfoglaló útjukon tovább, hogy a Szentírás betűire rávilágítsunk a történelem lámpásával. De eddigi útjukon is láthattuk az események, a körül-

¹ I. Királyok XVI. 34.

mények csodálatos kapcsolatait, amelyek útjukat egyengették. Láthattuk, hogy hatalmas erő volt velük, a történelmet mozgató, mindenható erő. Montefiore mondja,¹ hogy mi hisszük azt, hogy Isten akarata valósul meg a történelemben, de nagyon kevés olyan eseménye van a történelemnek, amelyre rámutathatnánk, hogy ez az egy esemény maga Isten közvetlen rendelése, az Ő kezének közvetlen műve. Izráel honfoglalásának eseményei az ilyen ritka történések közé tartoznak : Józsuának és népének útján ott látjuk az előtte vonuló Isten nyomait.

Székesfehérvár.

DR. HIRSCHLER PÁL.

RAFFAEL BIBLIÁJA.

A Vatikán dísztermeit bejárván,
 Eléd tűnik, mint bővülő szivárvány,
 Ezer szobor, kép, rajz, bronz s más remek.
 Szived a látványtól gyönyörre gyullad,
 S szemed csudálja műveit a multnak,
 Az emberi teremtő szellemet.

De ha zsidó vagy, eltölt hő imádat,
 Mert ott leled, falán a lodzsiáknak,²
 Legdrágább kincsedet, a bibliát.
 Megérted ismét a sok jelenetben,
 — Kibontakozva egyre-egyre szebben —
 Szent Irásod mi fenség lengi át.

¹ C. G. Montefiore : Outlines of Liberal Judaism 116.

² Olaszban lodzsának mondják. De nálunk fenti kiejtés van elterjedve.

S izgulva kérded : «Vaj, ki volt a mester,
 Hogy elnémuljon lelkiben ez egyszer
 A torz harag s gyűlölség ellenünk?
 Vajjon, kiben lángolt fel kiujulva
 Viharvert népünk boldogsága, búja,
 Hogy ábrázolja őstörténetünk?»

S másodszor kérded : «Vaj ki volt a pápa,
 Ki legfőbb ékül pompás csarnokába
 Kívánta az Ótestamentomot?
 Ki adta a művésznek ezt a tárgyat,
 Hogy ecsetelje megnyilatkozásnak,
 Mi tiszta ihletében lobogott?»

S meglepve hallod : «Tizedik Leó volt,
 Ki a «könyvek könyvének» így behódolt,
 S a festők fejedelme Raffael.
 Két leghatalmasabbja a keresztnek
 Egymás hevén versengve vetekesznek,
 Hogy fényét széjjelhintse Izrael.

S a mint a képsort kipirulva nézed,
 Mind büszkébbé emel fel az igézet,
 Mit a színek reád sugárzanak :
 Te is annak a törzsnek vagy a része,
 Mely el nem pusztult annyi harcba, vészbe,
 Agya, tüze ma is munkálva hat!

A teremtéstől Salamon királyig,
 Mind, a miben az eszme tette válik,
 Kitárul itt szépséggel gazdagon,
 Ujjá élednek a hős patriárkák,
 Kik megalkották a zsidók világát,
 S verejtékeztek a zord parlagon.

Mint csillagok a messzi éjszakából,
 Ragyog feléd egy földöntúli tábor,
 Mely lelkesítve ér tudatodig :
 Mily virulás rejlett egy kicsi magban,
 Hogy terebélye mindig biztosabban
 Az ég tisztásiba igazodik!

Elmultak a Hetiták, a Szumírok,
 Az Asszíroknak hová lett a sírjok?
 Rommá lőn Szidon, Trója, Ninivé!
 De, bár szétszórtan, mint a bomlott kéve,
 Izrael fennáll vagy hatezer éve,
 Nagy Róma sem tehette semmivé!

Gonosz kezek vesztét hiába ássák,
 Népünk ma is betölti hivatását,
 Küzködve-küzd két lobogó alatt —
 S ezekről harsog, mintegy ércbe vésve :
 — Fogadja mind erősen szívbe, észbe! —
 Egyistenhit és Tízparancsolat!

1933. január.

LENKEI HENRIK.

VAJDA JÁNOS ÉS A ZSIDÓSÁG.

Felolvastatott az IMIT 1933. febr. 22-iki ülésén.

Gyakran szemére vetik a zsidóknak, hogy önérzetük túlteng, nagyon is nagy fontosságot tulajdonítanak a maguk dolgának, s az emberiség minden ügyét abból a szempontból ítélik meg, kedvez-e, vagy nem kedvez-e a zsidóságnak. Így a liberálizmus a zsidók iránt való rokonszenvvel azonos. S reakciós mindenki, aki nem híve a zsidóknak. A zsidóság sérelmei az egész emberi-

ség sebei s minden bajt a zsidók helyzetének javulása orvosol.

Én azt gondolom, hogy a zsidóság önérzetének túltengéséről szóló mese — igazán csak mese és pedig antiszemita mese.

S ha igaz az, hogy a zsidó a maga sérelmét az egész emberiség sérelmének tekinti, úgy ez nem különleges zsidó vonás. Minden bántalmazottnak vagy mellőzöttnek közös tulajdonsága ez — mert egyes tagjainak szenvedése az egész emberiség baja. És teljesen igaz, hogy liberálisnak nem tekinthető, aki a zsidót bántalmazza.

A népek kiválóságának egyik fokmérője, miképpen viselkednek a zsidókkal szemben. Mint ahogy az egyének nagyságát az állapítja meg, mennyire hajlandók zsidó felebarátjuk értékét elismerni.

A magyar irodalom gazdag az oly költői egyéniségekben, akik távol állottak az antiszemitaságtól, önmagukat becsülték meg azzal, hogy a zsidó tehetséget megbecsülték. Valamennyi közt legigazabbnak ismerem meg nagy költőnket, Vajda Jánost, akivel élete utolsó 15 évében szoros kapcsolatban és állandó érintkezésben állottam.

Vajda Jánosról már sokszor írtam és sok előadást is tartottam. Mégis, mivel közönségünk még mindig nem ismeri eléggé e nagyunkat, újra kell őt jellemeznem.

Fiatalabb volt Petőfinél, de ott volt a márciusi ifjak sorában, a március 15-iki nap rendezésében fontos szerep jutott neki. Aztán mint honvéd küzdött a szabadságharcban. Pesten mint újságíró és író működött. Szegény maradt mindvégig. Szegénységét jellemzi, hogy halála

előtt közbe kellett járnom Falk Miksánál és Bródy Zsigmondnál, hogy gyógyszerre pénzt adjanak. Életében Vajdát sok mellőztetés érte, különösen az akadémiai költők, az Arany János vezetése alatt állott népmozgalmi iskola tagjai mellőzték. Akadémiai taggá nem választották, akadémiai díjat nem nyert, tantervekben, egyetemi előadásokban nem méltatták. A híres kritikus, Gyulai Pál, volt az ő legádázabb ellenfele.

Elbeszélő költői művekkel is próbálkozott Vajda, de alapjában lírikus volt. Az «Alfréd regénye» c. elbeszélő költemény ékeskedik leginkább szépségekkel, emellett «Abel és Aranka», «Törzsök Jankó» és «Találkozások» c. elbeszélő költeményei érdemelnek említést. Egyedülálló szépségekben gazdag az ő lírája. Már egyéni nyelvén is felismerhető és minden más költőtől megkülönböztethető. Nem helyez súlyt a rím csilingelésére, gyakran darabos, gyakran döcögős a ritmusa. De ha pátosza meglendül, képzelete égbe szárnyal: ritmusa is tisztul, emelkedik, csodálatos szépséget nyer. A természetet, az erdőt szereti, hova gyermekkori emlékei és későbbi vadászélményei fűzik. A férfiaság, bátorság, egyeneség, jellemnagyság, őszinteség és hűség az, amit az emberekben legtöbbször becsül. Női ideál is lebeg lelke előtt; ebben, mint minden másban, nagy csalódás éri.

A magyar szerelmi költészet gyöngyei közül valók Gina-dalai. Legerősebb Vajda a filozófiai, metafizikai költészetben. A világrenddel, a végtelenséggel, a térrel és idővel, az istenséggel vívódik, vakmerő fantázia, bölcselmi mélység, sötét kedély, reménytelenség jellemzik. Nálánál pesszimistább költő aligha élt. Szereti az életet s nem tud belenyugodni a halálba. Ennek

várát ostromolva jut el isteni titkok megsejtéséhez. Alapjában romantikus lélek, kinek a bizarr színek iránt is van érzéke. Heves vérmérsékletű, rendkívül szenvedélyes, ki-kitörő indulatú, emellett naív és szemérmes idealista. S mégis rendkívüli érzéke van a reális való iránt. De minden ú. n. realizmust lenyom benne mély-séges filozófiai szemlélete. Az érzések, miket kifejez, rendkívüli fájdalom, elkeseredés, felháborodás, harag. Ez olykor gúnyba csap át. A könnyed, játszi, ú. n. heinei hanggal is megpróbálkozott — de kevés sikerrel. Alapjában patétikus költő, de pátosza nem didaktikus jellegű és nem is retorikus, hanem legtöbbször tiszta költői pátosz.

A magyar költők közül ifjú korában Petőfi hatott rá, e hatás mutatkozik néhány későbbi népies elbeszélő költeményében. Csak annyiban rokonul Arany Jánossal, amennyiben reá is, Aranyra is, Petőfi hatott. De Vajda teljesen kinőtt Petőfi hatása alól. A külföld költői közül Byron és Lenau lehettek rá hatással, de merőben más, mint ők. Tisztább lélek, mint Byron, s az angol költő sohasem jut oly metafizikai mélységekig, mint Vajda. Viszont Vajda szatírában nem mérkőzhetik Byronnal. Lenauval a természet szomorú hangulatképeiben rokon — ám Lenau költészeténél több húrja van lantjának — melankóliában nem is, de pátoszban, kavargó szenvedélyességben egészen más, egyedül áll.

Mind e vonások, népszerűségre nem törekvő, meg nem alkuvó egyénisége s a tetszetős, közepes, szelíd hangok hiánya magyarázzák, hogy költészete csak nehezen tud érvényesülni.

Ez a határtalanul őszinte és nagylelkű költő, aki

mindenekfölött szerette a magyarságot s a magyar nemzet nagyságáról álmódott, csak elismerőn szólt és írt a magyar zsidóságról. Sohasem tett különbséget zsidó és nemzsidó közt, nem kérdezte, legtöbbször nem is tudta, ki zsidó.

Mikor az antiszemitizmus hullámai — a tisztaeszlári eset után — Magyarországra is átragadtak, az itteni liberalizmus nagyon is pusztulásnak indult. Hivatalosan még nem volt antiszemitizmus, a pártok túlnyomórészt a felekezeti egyenjogúság alapján állottak, de már megalakult a kis néppárt, mely az antiszemitizmust előkészítette, s már akadtak nagy napilapok — főleg az akkori Budapesti Hirlap — amelyek ellenszenvet szítottak a zsidók ellen. Akkoriban, a múlt század nyolcvanas éveiben jelentek meg a legkülönbözőbb antiszemita röpiratok. Emlékszem azokra a kis bélyegekre, amelyeket országszerte plakátokra ragasztottak: «Gaz zsidóban a legfőbb baj nem a vallás, hanem a faj.» Stefetius néven Zarándy Gáspár terjesztette ezeket, s már mindenütt — írók között is voltak ily csoportok — ezeket vallották. Már lélekben kész volt az antiszemita Magyarország, csak még külsőleg nem tudott érvényesülni. De már a közélet megértői láthatták, hogy az antiszemita ige még testet fog ölteni, mihelyt arra kor és alkalom kerül.

Ekkor írta Vajda János nevezetes cikksorozatát a zsidókról. A Nemzetben jelent meg neve alatt. Fenntartás nélkül ostromozta az antiszemitizmust. Kifejtette, mit élő szóval mindég hirdetett, hogy a zsidóság a magyar nemzet megbecsülendő, egyedülálló értéke. Hogy van fejlett iparunk és kereskedelmünk, hogy

mezőgazdaságunk mintaszerűvé kezd lenni, hogy Budapest hatalmas, modern várossá fejlődött, hogy európai színvonalra emelkedtünk: legfőképpen a zsidóknak köszönhető. Zsidók támogatják az irodalmat, művészetet, tudományt, mindent, ami a közéletben szép és értékes. Az ő áldozatkészségük példátlan. Zsidók tudása, tehetsége, szorgalma és ízlése emeli a magyar nemzetet. A magyarság sokat köszönhet a zsidóknak, és aki igaz magyar, annak csak hálát kell éreznie e hitfelekezet iránt. A magyar polgári osztály zöme a zsidóság, ez biztosítja a haladást, a jövőt. És írta ezeket Vajda János akkor, mikor pusztulásban volt a liberalizmus.

De mondhatják, hogy a nagy költő legbensőbb érzéseit és gondolatait nem prózában, hanem versben szokta kifejezni. Nos, Vajda János versben is hangot adott a zsidókról való vélekedésének. Megírta, mikor lesz boldog Magyarország:

«Ha híre sem lesz régi vármegyének,
Kerületek-körökről szól az ének...

Végül így fejezte be versét:

(Ha) utolsó antiszemita kitömve:
Akkor telik be jósigéd, Széchényi,
Dicsőség, boldogság lesz itten élni!»

Vajda János szelíd kívánságú volt, hogy az utolsó antiszemitát tömjék ki. Nem tömték ki. De a multból ránk maradt a költő kívánsága, vallomása.

Ő irodalmunkban nemcsak a magasabb szárnyalású filozófiai költészetet képviseli, hanem a becsületes állami és társadalmi rend szellemét is. Ami pedig magánéletét és társadalmi érintkezéseit illeti, sok zsidóval volt benső

barátságban. Ami elismerés neki életében jutott, annak túlnyomó részét zsidók nyújtották neki. Nekem többször beszélt az ő költészetét méltató zsidókról. Ezek közül *Steiger* Lajosra, *Perl* Somára, *Weisz* Juliánra és *Vészi* Józsefre emlékszem. Legközelebb én és Menyhért bátyám állottunk hozzá. Halála előtt kettőnket ajánlotta a Kisfaludy-Társaságnak. Engem hagyatéka gondozójának tekintett. Mikor a recepciót csináltuk, csak helyeselte munkánkat. Velünk együtt *Vázsonyi* Vilmos és *Vázsonyi* Jenő is híve volt. *Vázsonyi* Vilmos mindvégig tisztelettel és kegyelettel volt Vajda János iránt, Badenbe utazása, utolsó útja előtt elkérte tőlem Vajda János verseit, hogy megegyeszer áttanulmányozza. Kívánságára előzőleg előadást is tartottam a demokrata körben Vajdáról.

Vajda nem volt a felekezetiesség híve. A recepció körül való buzgólkodásunkat is csak azért helyeselte, mert kívánta, hogy a magyar nemzet a zsidóságot megbecsülje.

Benne a magyar nemzeti és egyetemes emberi eszme egyesült harmónikusan. Mint tősgyökeres magyar, hálát érzett a zsidóság iránt, mely annyit tett a magyar művelődés szolgálatában — s mint művelt európai ember nagyra tartotta a zsidóság egyetemes kulturális érdemeit.

Az ő példája rávilágít arra, amit az antiszemiták a zsidó önérzet túltengéséről beszélnek. Zsidók nem vélekedtek így a saját felekezetükről. Én legalább nem ismertem zsidót, aki a zsidóságnak Magyarországon való szereplését ennyire értékelte volna, s aki a magyar nemzettől hálát kívánt volna. Csak Vajda János

volt ily lelkes híve a zsidóságnak és oly nagy volt az ő elismerése, hogy szobrot is állíttatott volna a zsidó hitfelekezet érdemeinek elismerésére. Megszemélyesítője ő annak a magyar fajtának, mely nem faji szeretetből, nem is érdekből, hanem tiszta igazságérzetből és belátásból ismeri el a zsidóság értékét.

Budapest.

PALÁGYI LAJOS.

PALÁGYI LAJOS.

1866—1933.

Fájdalmas veszteség érte a magyar irodalmat, de egyúttal a magyar zsidó kultúréletet is ez év márciusában Palágyi Lajos halálával. Költőt veszítettünk. Költőt, aki több volt mint érzelmek, hangulatok, bölcselmek, szerelmek, lázongások ritmikus rímbeszedője — korának hangja, korának lelke volt.

Korának hangja, korának lelke volt már akkor, amikor ifjan Vázsonyi Vilmos mellé állva, az ifjú Vázsonyi mellé, vele és Vázsonyi Jenővel megindította a recepció mozgalmát, s annak oly lendületet tudott adni, hogy szemben az aggályoskodókkal, szemben a tétovázókkal, diadalra vitte a jogegyenlőségnek ezt az eszményi vívmányát, amely felekezetünknek megadta megillető helyét a magyar felekezetek sorában. Ez a lélek tehát, amely Palágyi Lajost eszményekért hevítette, zsidó lélek volt és zsidónak maradt utolsó dobbanásáig. Egy önmagába visszatérő kör volt Palágyi Lajos élete: mert ahogyan, mint pályakezdő zsidó ifjú, a magyar

zsidóság jövőjéért szállott síkra, akként, mint pálya-végző költő, élete utolsó évtizedét megint a magyar zsidó ifjúságnak szentelte, annak a magyar zsidó ifjúságnak, amely a hazai egyetemekről kiszorulva, külföldre kényszerült, s amelynek boldogulását a Központi Zsidó Diáksegítő Bizottság keretében végzett lelkes munkájával támogatta.

De zsidó volt mint költő is, és vallásos költészete, melyet főként «Bibliai emlékek» című kötete foglal egybe, egyaránt maradandó emléket biztosít neki mind a magyar irodalomban, mind a magyar zsidó kultúréletben.

Megilleti őt a nemzeti szín gyászfátyola is, mert nemzeti költő volt, a magyar nyelv, a magyar lélek hűségese csiszoló művésze, de egyúttal a néplélek bűvára, bányásza, aki a magyar költészetben, magyar nyelven és magyar szívvel, először adott hangot a modern szociális érzésnek, és ezt a szociális érzést testvéri összhangban tudta egybeforrasztani a nemzeti érzéssel. «Rabszolgák» című műve, szociális gondolkodásának ez a költői és drámai vallomása, az Akadémia Karátsonyi-díját nyerte el 1904-ben és a Nemzeti Színházban került színre, az «Anyaföld» című éposza pedig az Akadémia Nádasdy-díjának koszorújával (1921) izzó nemzeti érzésének adta maradandó értékű megnyilvánulását.

Mint bölcselmi költő, a szatirának avatott művelője volt, s epigrammaiban a gúnynak, gyakran öngúnynak, a keserűségnek sokat szenvedett lelkéből sajtolt igazgyöngyei fűződnek változatos gyöngysorba. Bölcselmi költői egyénisége kereste érvényesülését Goethe «Faust»-

jának fordításában, amellyel 1908-ban gazdagította a magyar irodalmat.

Főként azonban a szegények költője volt. A küzdőké, a szenvedőké. Érzésben, gondolatban, magyarságban, népiességben, világiasságban méltó követője annak a Petőfinek, akinek a nevét viselő Társaság ki zárta őt soraiból.

Küzdelmes élet volt az élete. Első versköteteteinek címei: «Küzdelmes évek», «Komor napok», «Magános úton» — beszédesen fejezik ki vívódásait, amelyeket nemcsak érvényesüléséért, hanem puszta létéért is vívnia kellett.

Ő írta :

Úgy érzem . . . voltaképpen
Mindig előszobában éltem.
Bármeddig is vártam nyugodtan,
Beljebb, feljebb sosem jutottam.

Vigasztal, ha pályám bezárul,
E földi csúf előszobából
Majd olyan szalonban fogadnak,
Hol nem hajlongunk nagyuraknak.

Szalon? — Túlzás. — Vagy inkább : szerénység . . . Kávéházi asztallal is beéri ő odafenn, az égi Kammonban, körülötte költőtársainak, Vajda Jánosnak, Komjáthynak, Reviczkynek és vérbeli testvérének, Palágyi Menyhértnek, a bölcsnek szellemével. Széles karimájú barna kalapját most odafent lebbenti felējük, és leng az örök tavaszi égi szellőben a szélescsokró Lavallièrenyakkendő, duzzadva feszül a felleghajtó lebernyeg, mintha szárnyakká nőne, hogy a magasságok éteri tisztaságában szárnyalhasson szelleme.

Mert idelent, az emberek közt nem volt méltó helye

Palágyi Lajosnak. Tanárember volt Palágyi Lajos élete javarészen. Leányiskolában tanított, a budapesti állami tanítónőképző-intézetben, és tanítványai élete végéig megható szeretettel ragaszkodta hozzá, mert több volt, mint tanítójuk: — barátjuk volt egyúttal. Mégis megalázkodás és megalázás volt sorsa, különösen az utolsó tíz év alatt, amikor az elfogultság megfosztotta állásától, kenyerétől és nemzeti magyarságának költői babérait próbálta tépdetni róla. Mily alázattal tudta viselni el nem követett bűnök büntetését és hogy tudott felmagasztosulni az emberi rosszassággal szemben az emberi jóságon, amikor egy Rákosi Jenő kötözte be a sebet, melyet epigónok ütöttek rajta.

A költőn túl hadd méltassuk benne a költőtársat. A költőn túl, aki a küzdő ember szenvedésének, a felszabadulás vágyának, a nemzeti érzés hevületének, a lázongó indulat keserűségének, a fonákságok, a hipokritaságok ostromozó szatirájának, a hitvesi szeretet tisztaságának, az apai bánat magasztosságának és minde- nek fölött a megnyugvás bölcselmi mélységének hangot tudott adni, a költőn túl hadd méltassuk benne a költőtársat, aki Vajda János iskolájában nevelkedve, nemcsak költővé nevelődött, hanem költőket nevelt, akinek felolvastuk verseinket, s aki a szíven átszűrve olvasta, a mi verseinket, új poétakét, akiket szeretett maga köré gyűjteni, kávéházban, az Otthon-klubban, hol egyikkel, hol másikkal magános sarokba félrevonulva, és félhangosan úgy olvasva a más versét, mint ahogy titokban a magunkét szoktuk az utca zshivájába beszavalni, skandálva, ritmusát, rímeit pattogtatva, hogy nemcsak a szavakat, de a muzsikájukat is halljuk, úgy

olvasta Palágyi, a szíven átszűrve, másnak a verseit, a mi verseinket, és tanításaival, mindig csak csiszológató kritikájával így éreztette egy egészen új költőgeneráción az ő gyémántcsiszoló művészetének tisztító hatását.

Nemcsak a költészet művelője, hanem tanítója is volt. A költőket ő két nemzetségre osztotta: a Kapy- és az Ady-nemzetségre, azokra, akik csak kapni akarnak, s azokra, akik csak adni tudnak. Ő az Adyak közül való volt és hálás kegyelettel kell fejét hajtanunk az ő szelleme előtt, mely nemcsak saját műveiben él tovább, hanem életet tudott találni tanítványai alkotásaiban is.

S ha azt írta magáról:

Nem vagyok én, csak bolygó vendég,
Mögöttem ür, előttem nemlét,
Sem út, sem mult, sem vágy, sem emlék...

tegyünk e soraival szemben cáfoló vallomást szelleme előtt: Nem bolygó vendég, hanem a magyar költészet csarnokának hivatott, bejegyzett lakója volt. Előtte: Petőfi. Mellette: Vajda, Komjáthy, Reviczky. Utána: Ady és a modern új költők sorozata, akikben az ő példájához híven, válhatatlanul egybeforr a nemzeti és a szociális érzés. Mögötte nem ür, hanem élet. És utána sem nemlét, hanem élet és út. Út ő maga. Nem mult, mert jövőt mutat. De vágy is és emlék is egyúttal, mert emléke ébren tartja a vágyat: költőnek lenni, és emléke arra tanít, hogy költőnek lenni szent és szép, mert ámbár az élet csak halódást juttat is néki, halála után övé az élet.

Budapest.

Dr. CSERGŐ HUGÓ.

KÍNAI ÉS INDIAI ZSIDÓK.

Felolvastatott az IMIT 1933. febr. 22-iki ülésén.

Annak az ezerszínű kaleidoszkópnak, amelyet zsidóságnak nevezünk, mindig más és más árnyalata, más és más képe nyomul elénk a tér és az idő messzeségeiben. Hol misztikus ködökbe burkolódzó chászidok, hol szélső racionalista reformzsidók: hol izraelita felekezetű európaiak, hol meg egy újjászülető zsidó nemzet előőrsei bukkannak elénk mint Izrael örökének le-téteményesei. Mindig is így volt ez. Amikor négyezer év előtt a szumirok országában letelepedtek a nyugatról Amurru és Kanaán felől jött bevándorlók, furcsa és új sejtéseket, az emberi élet értelmének forradalmi magyarázatait hozták magukkal. Még vitatlan volt a természet nagy erőinek, a napnak, a holdnak, az évszakoknak kultusza, de már új törvényeket hirdetett az új szemita uralkodók minden megnyilatkozása. A nagy törvényhozónak, az örök erkölcsi törvények első kodifikátorának, Hammurábinak kortársa volt Ur városának, az egykori szumir metropólisnak az a polgára, aki nyájával és házanépével felkerekedett, hogy a szirsteppén keresztül az ősi hazáig, Kanaán országáig vándoroltassa legelőnyárait. Ez a férfiú volt az, aki megnézte a felkelő napot, megnézte a lenyugvó napot és egészséges kritikai érzékével megalapozta az eljövendő idők Egyisten-hitét. Az egészségesen gondolkodó ember józan bölcsesége sejtette meg először Ábrahám-mal minden dolgok végső és egyetlen Okát. A józan és szelíd bölcs után, a zsidóságnak e minden erényében

és hibájában — még vak, dogmatikus parancsszeretében és engedelmességében is — oly végtelenül jellemző ősatya után jött a többi. Jött Izsák, az áldástosztó patriarcha, magával hordva gyermekkorának feledhetetlenül borzalmas emlékét. Jött Jákob bátor istenostromlásával, makacs kitartásával, jött József, a vándor, az egyiptomi kultúrember: az első diaszpóra-zsidó. És jött viharban, égő csipkebokor tűzfényénél, jött az Úr tíz csapásával, jött vilámlás és mennydörgés között az az ember, akit az Úristen minden idők legtökéletesebb kinyilatkoztatásában részesített. Jött Mózes. A kinyilatkoztatásnak a világ teremtése óta folyó nagy csodáját természeti dráma képében teljesítette be rajta az Úristen és amennyire gyarló ember, földhözkött és mindenkor a föld és a természet viszonylagosságában gyökeröző eszével felfoghatja a nagy és szent Abszolutumot, annyiban ez neki, minden idők legnagyobb prófétájának, megadatott. Mózes népe nem volt nemzet és nem volt felekezet. Mózes népe az igazság hordozója volt.

Múltak a századok. Az igazság hordozói, a maguk földjén, nemzetté váltak. A könyv és az örök igazság teokratikus uralmát királyok váltják fel. Észak és dél széjjelszakadnak. Az a föld, az a kultúra, amely az ősatyát, Ábrahámot, szülte, közben világhatalommá vált. A nagy világbirodalom materiális kultúrája teljességében is híven megőrizte a közös gyökereket. Hiszen Hammurábi és Ábrahám közös forrásból itták a bölcsesség vizét. De Ábrahám csak a maga népe számára adhatta örökül a sivatagban tett nagy kozmológiai felfedezését. Mózes csak a maga népének

adhatta tovább az Úr mennydörgő szavát. Az Isten, akit Egyetlenegynek ismert fel Izrael, a nagyhatalom rokoneredetű kultúrájában csak isten maradt az istenek között. Baal volt, gazda vagy tulajdonos, de nem Adonáj, nem Úr. A legjobb esetben, a szomszéd Szíriában, hasonló névig vihette az egyik istenecke, akinek virágzását és korai halálát Adonisz néven siratták, de akinek másik igazibb nevét, ma már csak a zsidó számítás negyedik hónapja, Tammuz, őrzi. Ha pusztán vallások harcáról lett volna szó, ha Izrael nem vált volna néppé a népek között, talán másképp fordulhatott volna minden. De a történelem szekerét az Úr úgy irányította, hogy két kis jordánmenti államocska elbukjék és a nagy mezopotámiai szemita birodalmak úgy nyeljék el őket, mint Jónást a cethal.

De közben messze Indiában, ha más formában is, ha nem is az igazság elemi kinyilatkoztatásával, csak bölcsek gondolatai útján szintén derengeni kezdett az isteni etika világossága. Nem csoda ez, hiszen már ezer évvel Ábrahám előtt erős érintkezés állott fenn az indiai kontinens dravida őslakói és az urbeli szumirok között. Sir John Marshall indusmenti ásatásai, Leonard C. Woolley korszakalkotó leletei Ur romjai között kétséget kizáróan bizonyítják az indiai és mezopotámiai kultúrák összefüggését. A mezopotámiai nagy birodalmak bukását már az Indiába betört árják legközelebbi rokonai, a médek és perzsák okozták. S a láthatatlan Ahuramazdát imádó Kyros a láthatatlan Adonajt imádó zsidóknak Babiloniában nyújtotta segítő kezét. Ekkor már Indiában régen berendezkedtek az árják. Berendezkedtek sokszáz természetistenükkel,

barokk bálványokkal és az uralmukat biztosító kasztrrendszerrel. Vajjon véletlen-e, vagy az isteni gondviselés csodálatos útjainak egyike, hogy amikor új templom építésére indult az Egyistennek Babiloniából szabaduló népe, ugyanakkor lépett fel a messze Indiában a bálványoknak és a kasztrrendszernek nagy ellensége, akinek kinyilatkoztatás helyett mélységes bölcseséget, kiválasztott, felkent próféta-ság helyett azok és okozat törvényének bámulatos ismeretét adta az Isten.

A Buddha vallása térítő vallás volt. Nagy Sándor után a görög, perzsa, babiloniai és egyiptomi kultúrák nagy szintézisében a zsidóság is azzá lett. Memphis romjai között, Egyiptom közepében, talált Sir Flinders Petrie különböző emberfajtákat ábrázoló kis terrakotta-fejeket. Ilyen fejek készítése buddhista szokás volt. Azokat a népeket ábrázolták így újévkor, amelyek között az indiai vallás misszionáriusai dolgoztak. A fejek között szemita fej is van. Érdekes volna egyszer komolyan és tárgyilagosan utánajárni: milyen szerepe volt a buddhizmusnak a zsidó esszeus és nazireus szekták, meg a zsidó szinezetű gnózis keletkezésében. Még érdekesebb volna az indiai Ádváita (monista), filozófiai irányban és a Hináyána-buddhizmus néhány feltűnően tiszta és szép formájában a zsidó nyomokat megkeresni. Csoda-e, ha ennyi egymásrahatás, ennyi lelkirokonság után éppen a buddhista Ceylon közelében Dél-India dravida államaiban maradt meg mind a mai napig a zsidó hittérítés emlékeképpen egy különös zsidó sziget. Mert a zsidóság virágkora nem a teljesen önálló állami-ság kora volt. A hellenisztikus kor nyitotta meg a

nagyvilág kapuit igazán a zsidóság számára. Nemcsak rokon arab törzsek, de tisztult igazság után vágyódó görögök tömegei is sereglenek az Egyisten tanítása köré. Ekkor indultak-e el a zsidó Jemenből a délindiai zsidó telepések, vagy bennszülött dravidák hozták-e haza tengeri útjaikról az Egyisten-hitet? Ki tudja?

Eralil délindiai keresztény író szerint csak az európai időszámítás III. századában történt a letelepülés. De a talaj elő volt készítve, az bizonyos. Keresztények, zsidók és mohammedánok ma Cochin és Travancore délindiai brahmin államokban úgyszólván ötödik kasztot alkotnak. Ósrégi malabári maharadzsaik külön címet adtak az Egyisten-hívőknek. Ma is, Mapillai címmel illetik a malabár vidéken a nyugati vallások bennszülött híveit (a szó kb. annyit tesz, mint «nagyságos»). Külsőleg kevés különbség van közöttük és a többi bennszülött között, noha erős arab utánpótlást kaptak a következő századok folyamán. Fekete zsidóknak nevezik őket, megkülönböztetésül a később már portugál, meg angol időkben bevándorolt fehér szefard-zsidóktól, akikkel nem házasodnak össze. A fekete zsidók azt mondják, hogy az első templom pusztulása után kerültek az őseik Indiába. Ezt természetesen nem bizonyítja a világon semmi. Élnek és prosperálnak: eleven bizonyítékai annak, hogy a zsidóság, ha nem nyomják el, még mindig képes pusztán vallási aspektusában idegen fajt is hordozójává tenni. Igen természetes, hogy ez csak a hindu végtelen türelmének légkörében lehetséges. A hindu vallás, amelynek bölcsei Egyisten-hívők, tömegei pedig még ma is a bálványimádás legkezdetlegebb formáiban keresik az igazságot, természetszerűen

képtelen arra, hogy valamely vallást üldözzön. Hiszen a buddhizmusnak Indiából való kiszorítása sem a fegyver, vagy az inkvizíció, hanem a tömegekkel szemben a bálványimádó ösztönökre való hivatkozás, a bölcsékkel szemben pedig a shivaita monoteizmusnak, Shankaracharya filozófiájának, vonzóereje folytán ment végbe. A mindinkább merevedő kasztok hindu vallásrendszere nem is igen válhatott missziós vallássá. A kereszténység és az iszlam erőszakoskodásai ellen pedig a zsidóság még azokban az országokban is elég szép ellenálló erőt fejtett ki a történelem folyamán, amelyekben e két vallás az államhatalmat birtokolta, hát még Indiában! Jellemző, hogy a nálunk is ismert skót misszió évtizedeken keresztül költött óriási összegeket malabári állomására oly szembetűnő sikertelenséggel, hogy még a zsidótérítés e fanatikus és önfeláldozó harcosai is kénytelenek voltak felhagyni a reménnyel és telepüket feloszlatni.

Továbbmozog a kaleidoszkópban az új színösszetételek szimfóniája.

Két év előtt Londonban jártam. Az előzékeny hoteligazgatóság minden reggel bedobott az ajtórésen két újságot. A konzervatív, komoly Times-t és a liberális News Chronicle-t. Kinyitva a jó öreg Times lepedőlapját egy szép reggel, két teljes oldalt betöltő hirdetést találtam. A hirdetést a British Israel Association adta fel. Két teljes oldalon igyekezett ez az érdeemes társaság jobb ügyszó méltó buzgalommal és áldozatkészséggel bizonyítani, hogy az angolok Izrael 10 elveszett törzsének leszármazottai. Az elveszett törzsek legendája évszázadok óta kísért. Csodálatos-e, hogy már

a IX. század arab utazói, majd a későbbi keresztény utasok és misszionáriusok is Izrael elveszett törzseire gondoltak, mikor Kína közepében nagy zsidó kolóniákat találtak.

Hát az elveszett törzsekhez persze nincs sok közük a kínai zsidóknak. Saját, talán kissé túlzott számításaik szerint az európai számítás első századában érkeztek volna az első zsidók Kínába. Nem tudjuk. A világon semmi bizonyíték sincs arra, hogy az V. század előtt ott lettek volna. A nagy tömeges bevándorlás azonban a VII. század végén történt. Parszik, szirkeresztények és zsidók százezrei menekültek ekkor az összeomló szasszanída birodalom romjai alól. Az utolsó szasszanída, Jezdegerd, még hosszú ideig tartott valóságos emigráns-udvart Csang-Ngan városában. A Tang-dinasztiából való Tai-Cung császár nevéhez fűződik a nyugati vallások híveinek Kínában való letelepítése. De míg a nesztoriánus keresztények letelepülését egy 781-ben emelt tábla örökíti meg Szi-Ngan-Fu határában, amely kínai nyelven elmeséli, hogy 635-ben Tai-Cung megengedte, hogy templomot építsenek és szívesen fogadta vezérüket, Alapent (a szó valószínűleg a szir «rabban» cím szinizálása), addig a kínai zsidókról először 1329-ben történik kínai nyelvű említés. Érthetetlen, hogy ez miért van így. A IX. század arab utazói rég beszámoltak már a kínai zsidókról. A X. század nagy arab kereskedelmében és tengeri útjaiban bebizonyíthatóan résztvettek zsidók is. Jemenből és a malabár partról sok zsidó érkezett ekkoriban. Azután a XVII. században hallunk megint róluk. Matteo Ricci jezsuita misszionárius találkozott Pekingben egy fiatalemberrel, aki abban a hit-

ben, hogy a misszionáriusban hitsorsosára akad, örömmel ment fel hozzá. Ettől hallotta Ricci, hogy Kai-Feng-Fu városában még él néhány zsidó család, zsinagógát is tartanak és életben tartják a régi zsidó hagyományt.

A fiatalember elbeszélése igaznak bizonyult. Kai-Feng-Fu zsinagógája a mult század közepéig állott. A XIX. század keresztény színezetű lázadásának, a nagy Tai-Ping forradalomnak kellett jönnie, hogy elpusztítsa az utolsó kínai zsinagógát. Így azután pontosan tudjuk, hogy ez a zsinagóga tisztán kínai stílusban épült. Tudjuk, hogy márványtáblákon volt a templom falán megörökítve az építés éve: 1163, ugyanon tudjuk, hogy 1390-ben, a Ming-dinasztia alapítója megerősítette a zsidó kiváltságokat és hogy e táblát 1489-ben állították fel. Egy későbbi, 1512-ből való tábla kiemeli a hasonlóságot a zsidó és a kínai etika között. Ez az első hallásra tán különös állítás magyarázatra szorul.

Kétségtelen ugyanis, hogy a környező nép igen magas kultúrája és feltétlenül tiszteletreméltó etikája mélyseges hatást tett a kínai zsidóságra. Mivel Konfucius vallásának az ősök tisztelete sarkalatos karakterisztikuma, igen természetes, hogy Ábrahám és a többi ősatyá, de még azonkívül a bibliai szentek és próféták nagy száma a tavaszi és őszi napj-egyenlőség idején szokásos kínai ritusú tiszteletben részesültek Kai-Feng-Fu-ban. Csodálatos módon azonban a kínai zsidók, ettől a konfuciánus szertartástól eltekintve, nem annyira a konfuciusi filozófia, mint inkább a kabbalával rokon Tao-vallás hatása alá kerültek. Így az Úristent

sem az ősi kínai Shangti szóval nevezték, — amelyet pedig a jezsuiták is használtak missziós munkájukban, mert jelentésében is elég pontosan megfelel az Adonáj névnek — hanem inkább Laotze elméletéhez fordultak és Tao-nak nevezték az Urat is, a Tant is. A Tao pedig voltaképpen nem nagyon illik bele a zsidó elgondolásba. Hiszen Laotze tanítása szerint a végső Ok nem tudatos és csak derivatumai, a Yin és Yang, pozitívum és negatívum, erői útján képes azt a harmóniát megteremteni, amely egyrészt természeti funkciókra, másrészt tudatos gondolkozásra készíti. Magát a Tao szót az ideogrammatikus kínai írás a «fej» és az «ut» szövegeiből kombinálja, tisztára személytelen istenerő ez tehát. Talán a Perzsiában megismert mazdaista dualizmus volt az, ami a kínai zsidókat arra készítette, hogy a Kínában otthonos vallások közül a zsidósággal annyira rokon konfuciusi rendszer helyett a taoizmus hatása alá kerüljenek.

Birtokomban van egy 10—12 centiméter magas, a Tang-dinasztia idejéből származó, tehát a VII—X. század között készült kis terrakotta-figura; eredete kétségtelenül kínai. És mégis, a figura kucsmás, csizmás, térdigérő kaftánt hordó alakot ábrázol s arcán teljesen félreismerhetetlenek a szemita vonások. Lehet perzsa vagy örmény. Lehet szir, de lehet zsidó is. A Tang-dinasztia korának nagy népkeveredésében ki tudná ezt megállapítani.

Ma már teljesen eltűnt Kínából ez a típus. A Kai-Feng-Fu-i zsinagóga elpusztulása óta szétszórta élő kínai zsidók arctípusa semmiben sem különbözik a kínaiakétól. Ma már össze is házasodnak velük. De

az a körülmény, hogy hosszú évszázadokon keresztül fennmaradtak a világ egyik legmagasabb kultúrájú országában, újabb hatalmas bizonyítéka annak a bámulatos szívósságnak, amelyet a zsidó vallás, még erős fajkeveredés után is, tud követőinek adni.

Ábrahámmal indultunk el a szumirok földjéről; elhajlottunk a szokott vonaltól. Ahelyett, hogy a Makkabeusok harcait néztük volna, majd a római okkupációt, Jeruzsálem pusztulását és a nyugati diaszpórát, ma áthajóztunk Indiába és a távoli Keletre, hogy nyomon kövessük a zsidó vándorlás és az egykori zsidó missziós munka két exotikus hajtását. Azt láttuk, hogy bármilyen földre, bármilyen kultúrába plántálják a zsidóságot, az mindig hasznos, polgári és nemzeti szempontból megbízható, szorgalmas emberekkel fogja gyarapítani az anyaországot. S itt felvetődik ösztönszerűen a faj és felekezet kérdése. A zsidó faj ezekben a keleti kolóniákban úgyszólván mint oltás szerepelt csak a malabári dravidák, meg a kínaiak nagy törzsein. Tagadhatatlan, hogy azok, akik a zsidóságot pusztán felekezetnek szeretik tenni, bizonyos érveket meríthetnek ennek a két távoli testvércsoportnak történelméből. De mégis meggondolandó, nem tulajdonítható-e a malabári zsidók fennmaradása az állandó jemenita és mezopotámiai utánpótlásnak és a kínai zsidók pusztulása annak, hogy az utánpótlás a XIII. század végén, a mongol birodalmak bukásával és a Mingeek elzárkózásával megszűnt. A kérdésre tárgyilagosan válaszolni lehetetlen. A «volna», a «denne» és a «lett volna» szavaknak a történelem-kutatás szótárában nincs helyük.

A tanulság? Tanulság nincs. Hiányos kínai tudással, minimális héber tudással ma még nem tudok új adatokat hozni Önöknek. Ez nem is volt előadásom célja. Pusztán azt szeretném, ha gondolkodásra készítené Önöket fajtánk és vallásunk jelentőségének és elterjedésének e két kevésbé ismert bizonyítéka. Szeretném, ha a kínai zsidóság sorsa a túlzásba vitt asszimiláció veszélyeit példázná: hiszen a fajban és nyelvben is tökéletesen szinizált Kai-Feng-Fu község sem kerülhette el a pusztulást. Szeretném, ha a malabári fekete zsidók példája, akik között a skót misszió óriási pénzáldozatai eredménytelenül hullottak India porába, ösztönzően hatna a magyar zsidókra is. Végül pedig azt szeretném, ha ez a mai felolvasásom egy kis érdeklődést keltene a Távoli-Kelet, Kína és India csodálatos világa iránt, és noha tudom, hogy egyéb gondjaik vannak manapság, mégis elő merek állni ezzel a reménnyel, mert hiszen mindenki szereti a maga «Steckenpferd»-jét és szeretné, ha az másokat is érdekelne.

Budapest.

BÁRÓ HATVANY BERTALAN.

NEBO-HEGYÉN.

Nyugaton még bíborlott az égbolt,
a hegyek mögött már az est pihen
és Mózes fáradtan, gyötrő félelemmel
törte utját a magas hegyen.

A csucson megállott, szeme el-elrévedt,
előtte simán futott az út

Igéret-földre, szent csodaországba
és látta megnyilni a kaput.

Lelkét ekkor izzó lázak marták
és dacosan felemelte a fejét,
öklével keményen verte a sziklát
és kitört ajkán a lázadó beszéd :

«Én meghalok? Én elpusztulok itten?
Én, ki áldoztam vágyat és erőt?!»
— De jött a Fény és busan, néma jajjal
leroskadt Mózes az Ur előtt.

VISSZAÚT.

Kihez forduljak imámmal,
ha millió ember-ordas között
felsir bennem a fájdalom
s ha az éjek barlangjában rémekkel
viaskodom,
kihez küldjem fohászomat?

Uram, én elkergetem a vijjogó
ész-sasokat,
Csak add, hogy bejuthassak
templomod csarnokába
és himes palástodba rejtsem
bélyeges homlokomat.

Uram, fordítsd felém fényszóród,
fürödjenek fehér sugaraid
árjában
és megtisztultan, gyermeki hittel
suttogjam újra :

Istenem segíts!

APÁM.

Szemében sötét titkok égnek,
arcán millió évek ránca,
fejében eltemetett álmok
vitus-tánca.

Árkokban bolyong ködökbe rejtve,
napsugár nem látja arcát
s Istennek emelt karddal vivja
az élet harcát.

Gyötrő prófétás vágyak verték,
Isten keze pihent rajta
és tul a szürke valóságon
tovább hajtja.

Kenyér elől, világ elől
könyvekben keres menedéket
és kutatja a titkok titkát :
a Mindenséget.

Csak ha leszáll a péntek este,
simulnak el a gondbarázdák,
gyertyafény és fehér abrosz
Istent áldják.

De újra hétköznapok jönnek,
ujra tombol az árnyék, a semmi
s a busz harcos nem tud soha
megpihenni.

Szemében sötét titkok égnek,
arcán millió évek ránca,
fejében eltemetett álmok
vitus-tánca.

MENDELSSOHN

A MAGYAR SZELLEMI ÉLETBEN.

Felolvasatott az IMIT 1933. ápr. 26-iki ülésén.

A magyar szellemi élet első nagy zsidó élménye Mendelssohn Mózes volt. A megrázkódtatás hangulata évtizedeken át dinamikus erőforrás maradt, mert a német-zsidó filozófus jelentkezésének pillanatában máris szimbólumot teremtett, ideált jelenített meg: a vallásos kultúrzsido embereszményét, és mert ez az életforma a kor feszültséggel telített levegőjének ellentétes hatásából csapódott le magyar földre.

A XVIII—XIX. század fordulóján találkozót adott egymásnak irodalmunkban: racionalizmus és romantika, rokokó és szentimentalizmus, klasszicizmus és magyar öncélúság, francia kultúrhatás és német felvilágosodás. Egymást érinti, keresztezi, gyengíti Voltaire zsidótagadása és Lessing kultúrhumanizmusa, Napoleon Palesztina-politikája és Shakespeare Sylockjának zsidó problematikussága, Herder héber költészetet felfedező esztétikája és Rousseau-n keresztül a zsidóság ősfarmája. Ebben a mozgalmas szellemi világban éri a magyarságot a racionalizmus utolsó zsidó objektivációja: Mendelssohn Mózes. Életének és szellemi tartalmának abszolút értéke és pátosza magyarázza, hogy nevének, működésének érintésénél elnémul a magyar irodalomban minden ellentét világfelfogásban, zsidószemléletben. S ez a tény kiütközövé teszi Mendelssohn magyar élettörténetét. A századforduló

irodalmi harcai visszhangoznak a kemény megítélések zajától. Spinoza, Voltaire, Kant szellemének eredményeire súlyos kitételekben csap le az ellentétes vélemény. A csodálat elsősorban Mendelssohn európaiságának, kultúrzsidoságának szólott s a tisztelet annál átfogóbb volt, mivel egy szellemi világ teremtő erejének elhanyaglása idején lobbant fel. A romantika fokozatos területhódítással meglazította, sorvadásra ítélte már a racionalizmus formakultuszát és mind szélesebb réseken át juttatta levegőhöz a romantikus világérzést. Ennek az új szellemnek programja révén európai figyelemközelbe került a zsidóság is, mert a világi kultúrától távol, a formák és konvenciók romboló hatását elkerülve, megőrizte népi életének ősi jellegét, hagyományos ceremóniáit, évezredes nyelvét, keleti varázsát. De szinte egyazon időpontban, amikor az európai szellem a felszín alatt rátalál a zsidóság gettóvilágára, a felületen, európai színvonalon megindul Mendelssohn harca a kultúrzsidoságért, és a küzdelem síkján ott áll ő maga, mint időtlen igazolása a hirdetett eszméknek, hogy zsidóság és világi műveltség lemondás és kompromisszum nélkül is egyesülhet alkotó munkára. Az időpont energiája szilárdítja eszményé Mendelssohn műveltségét, lelkeségét, vallásosságát a magyar irodalomban. Énje egymagában két világot foglal össze. A multat lezárja egyéni műveltségével, szellemének örökségével pedig a zsidóság európai kibontakozásának útját készíti elő. Irodalmunk e két világ határvonalán látja meg Mendelssohnt. A katolikus Ruszek József az emberi ismeretek új területeinek meghódítása végett, a szellemi látóhatár növelésére Mendelssohn műveinek

olvasását ajánlja, mert a zsidó tudós «mély tudománya mellett a világot is jól ösmerte».¹ Ebben az értékelésben Mendelssohn nem filozófus csupán a maga tudományának végtelen határai között, hanem tudós is, aki a világi ismereteket önmagában egyesíti a műveltség legmagasabb fokán. Ezzel szemben a református Kazinczy Ferenc Mendelssohn jelentőségében a kultúraörökség értékét veszi észre. Meggyőződése, hogy Mendelssohn ismerete az átlagszínvonal fölé emel, magasabb élethivatásra, fokozottabb szellemi küldetésre predesztinál. Ezért született szerinte a szántai zsidó iskola preceptora is többnek, «mint csak zsidó gyermekek tanítójának».² A Mendelssohnból továbbsugárzó műveltségeszme hatása teremt rendet és ösztönöz rendszerezésre a zsidó közösség rétegeiben. Az irodalom az ő lelki és szellemi tartalmához arányítja és intellektusának mértékével különíti el a zsidóság csoportjait. Kialakul, magyar földön Thaisz Andrásnak, a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőjének közvetítésével, a műveletlen, a művelt és az elművelt zsidók hármas kategóriája. A műveletlen zsidó gondolkodni nem tud. Uraihoz alkalmazkodik, s mivel ezek általában rosszindulatúak, a tirannizmus és a gőg bilincsbe veri őket. Az elműveltek vagy a talmudot tekintik minden bölcsesség forrásának, vagy feleslegesnek tartják a vallást, mivel kizárólagosan nyelvekre, muzsikára, táncrea, lovaglásra, alávaló játékszíni darabok és ízetlen románok élvezésére tanítják őket. A művelt zsidók rendjéhez Mendelssohn és a

¹ A filozófiának előljáró értekezései. Veszprém, 1812. 44. l.

² Pályám emlékezete. 98. l. (Atafi kiad.)

Measszéf köré csoportosult biuristák tartoznak. Ezek a zsidók irodalmi működésükkel, tanításaikkal s példás életükkel hitsorsosaiknak, a hazának és a világnak egyaránt használtak.¹

Mendelssohn hatását a zsidóság felé megmutatkozó figyelemébredés mellett a XVIII. század végén fellendülő és egyre erősödő német szellemi befolyás üteme sodorta magával a magyar élet területére. Az átözönlés útját számos motívum tette símává: szerepe a német irodalomban, Lessinggel kötött barátsága, polémiái, sikereinek Kanthoz kapcsolódó emléke, a német költők kitüntető nyilatkozatai a német szellemi érintkezés csatornáin könnyen átszüremlettek irodalmunkba. Épp ezért Mendelssohn Kazinczy Ferencet ragadta a legmélyebb hódolatra. Íróink közül ő merült el legintenzívebben a német kultúra szemléletébe. S mégis: elismerése nem a német-zsidó filozófus működésének dícséretében, hanem emberi értékeinek magasztalásában nyilatkozott meg. Amikor olyan magyar-zsidó jelenségre akadt, amelyben európaisága, kultúrhumanizmusa, ízlése, liberalizmusa, rokonságot fedezett fel a maga érzés- és gondolatvilágával, Mendelssohn szellemi funkciójának magyar visszhangja tudatosította előtte a zsidó eszmeforrás tartalmának gyakorlati értékét. Elfogulatlan emberszemlélet, vallási ellentéteket kiegyenlítő megértés, minden szétválasztó társadalmi erőnek áthidalása: egy magyar-zsidó végrendeletében olyan gondolatok, amelyeket «Mendelssohn szájából sem lehetne tisztelet és csodálkozás nélkül hallani».² A mű-

¹ Tud. Gyüjt. 1817. XII. 105. 11.

² Tud. Gyüjt. 1830. III. 132. 1.

veltség és nemes emberi gondolkodás mellett Mendelssohn vallásossága tette teljessé a benne megnyilatkozó zsidó embereszmenyt. Maradék nélküli zsidósága, Lavater ajánlat-gondolatát töretlen-tisztán elhárító hithűsége a lelki struktúrájában meggingathatatlan zsidó képét véste bele a magyar irodalmi köztudatba. Önnyilatkozata arról, hogy «valóságos tisztelője az ó-Testamenti Könyveknek»,¹ döntő kijelentés a magyarság előtt. Ennek a szilárd istenbizalomnak jelentős szerepe van Mendelssohn reprezentatív művének, a Phädonnak magyar élettörténetében. A magyar szemlélet a Phädon mögött mindenkor ott látta a vallásos zsidó Mendelssohn alakját.

A lélek halhatatlanságának problémája magyar földön is nyugtalanító kérdése volt a XVIII—XIX. századforduló szellemi életének. Ez a filozófiai gondolatkomplexum nyugati forrásokból áramlott felénk és szellemisségünk európaizálódásának kezdeti korszakában főleg a német felvilágosodás szubjektivizmusa nyomán irodalmunkban is messzeható hullámgyűrűket vetett. Az elpihenés időpontját problematikussá tette a magyar nép lelkiségének vallásos rétegeződése. Egyrészt a katolikus tartalom és barokk jezsuita tradíciók, másrészt a reformációkorabeli motívumok és bibliás elemek akadályozták, hogy a halhatatlanság kérdésének vallástól függetlenített metafizikai megfejtése egyetemlegesen érvényesülhessen. Ezért tört meg ezen a ponton magyar talajon még a legvégletesebb racionalista világszemlélet is, s lelki diszharmóniát, belső kon-

¹ Molnár János: Magyar Könyvház VII. 1795. 357. 1.

fliktust idézett elő azoknál, akik Voltaire eszméinek égboltja alatt vívták meg harcukat a lét nagy kérdéseivel. A francia gondolkodó tagadta a kinyilatkoztatást, elvetette a szentírást s váltakozó pozitív-negatív álláspontot foglalt el a halhatatlanság korízlésben gyökerező problémájával szemben. És ha történetesen elfogadta is a lélek halhatatlanságát, akkor az utilitarizmus irányában építette ki. Szerinte a halhatatlanság hitére nem az egyénnek, hanem a társadalomnak van szüksége. Nélkülözhetetlen az erkölcsvédelem szempontjából. A túlvilági büntetés gondolata tompítja az emberi közösségben a bűnös törekvések erejét. Ez a hasznossági elv és gyakorlati megokolás még Bessenyei Györgyöt sem elégíthette ki. Pedig voltaireianizmusa kétségtelen, racionalizmusa mindent átfogó. Az irracionalizmusnak még halványan jelentkező nyomait is elnémítja és fölényes gúnnyal fojtja el. Neki: Izrael történelme csoda, a Horatiusok és Curiatiusok harca szófiabeszéd, népmese, Hannibal alpesi útja Livius szövegezésében «leánygyermekeknek széphistória». És mégis: a lélek halhatatlanságának megoldáskeresésében ő is visszafordul a valláshoz: «Ha még más világgal is kell nyüglődnöd e világon, akkor revellatióra kell fakadnod, mert a csupa emberi okosság olyan világot nem találhat fel, hol gondolatja, teste nélkül sem iván, sem évén, sem érezvén, örökké éljen».¹ A halhatatlanság igazolását tehát a kinyilatkoztatásban kell keresni, mert «józan ész»-szel a kérdést megoldani nem lehet.

¹ Rómának Viselt Dolgai. 1801—1803. Nemzeti Múz. Quart. Hung. 56. VII. 165. 1.

Horváth Ádám mégis megkísérli, hogy természeti okoskodásokkal tegye nyilvánvalóvá a lélek halhatatlanságát. Szentül vallja a Szentírás isteni eredetét, de még hívőbb tudattal a halhatatlanság abszolút racionalista megfejtését. Költészetének szinte centrális pontja ez a gondolat, és bölcselő erejét is ezen a területen méri le. Platontól Wolfig, Epikurostól Leibnizig megjárja a filozófiai rendszerek hosszú útját, hogy igazolhassa tételét: «a halhatatlanság a lélek természeti tulajdonságainak... következése».¹ Két véglet áll itt egymással szemben. Bessenyei kinyilatkoztatástagadó elmével Isten közelében keresi a megoldás lehetőségét, Horváth szentíráshittel az ész erején akarja megoldani. E két ellentétes határvonal között mozog a probléma minden változata. De valahányszor felvetődik, más és más lelki és hangulati diszpozíció kisugárzásaként jelentkezik. Bessenyeinél: menekülés a szkepticizmus polipkarjaiból; Horváthnál: leborulás az ész hatalma előtt; Révainál: keresztényi megadás; Fejér Györgynél: természettudományi evidencia; Csokonainál: derűlátás a pesszimizmus közelségében. Egyhangulatú eredmény nincs. A kérdéskutató elmék nagyrészt égi sugallathoz, isteni kijelentéshez menekülnek.

Mit jelentett a Phädon a halhatatlanság gondolatkomplexumának magyar élettörténetében? A mű racionalizmusának és az író vallásos hitének szintézisét a betűn és az egyénen túl a magyarság szemléletében. Mendelssohn alkotása is a racionalizmus építménye. Mendelssohn is az ész csalhatatlan iránytűje mellett

¹ Psychologia. Pest 1792. 332. 1.

keresi a kivezető utat. Ő is azt hirdeti, hogy a lélek élet utáni lételét «csak az okosság határozhatja meg». A racionalizmus minden motívuma: szépség, rend, tökéletesség, egyenlőség, szimmetria, harmónia szerinte is feltétlen attributumai a léleknek. És mégis: A Phädon népszerű volt magyar földön. Azzá tette a bizalom. A magyarság a munka mögül a kinyilatkoztatásban hívő zsidó szellemét érezte ki és fiktív egyezményt hozott létre ész és érzelem, okosság és biblia, ratio és revelatio között. A szakadékok bizalompilléres áthidalása enyhítette Mendelssohn racionalizmusát és hajlította el művének filozófiai tartalmát a vallás eszméi felé. Ezt a magyar kibékülést rögzíti meg Mendelssohn nekrológja: «... ama nagyhírű Sido Világi Bölts Moses Mendelssohn Ur... a Léleknek halhatatlanságáról olly könyvet bortsátott Világ eleibe, melly a Keresztényeknek tsudálkozással és nagy haszonnal forog Német, Diák, Frantz, Anglus és Belga nyelveken kezekben».¹ Kazinczy Ferenc is Mendelssohn filozófiája fölött ver hidat józan-ész és kinyilatkoztatás között. A racionalizmus-deizmus világában él, a materializmus sem idegen szellemterület a számára, de a halhatatlanság problémameloldásában a kinyilatkoztatáshoz folyamodik, mert a kérdést nem a természeti okoskodás, hanem a revelatio juttathatja csak nyugvópontra. Ez a megállapodás azonban nem hallgattatja el végleg Kazinczy szkepticizmusát, nem fojtja el benne nyomtalanul feltörő kétségeit: megnyugvást kereső útja Mendelssohn világán keresztül visz el. Abban már többé-kevésbé megállapodtak a

¹ Magyar Hírmondó 1786. 46. l.

filozófusok, írja, hogy mi nem lehet a lélek, «de miből álljon? mi légyen? azt senki sem fedezi fel, ha Mendelssohn lelkének két mértékével bír is».¹

A magyar olvasóközönség esztétikai érdeklődésére kezdetben történelmi mozzanatokon, művelődéstörténeti külsőségeken és irodalmi közleményeken keresztül hatott Mendelssohn műve. A halott filozófus emlékét és a Phädon szellemét misztikus háttér elé állította az edinburgi protestáns gimnázium növendékeinek «ama híres, már megholt tudós Zsidó férfiúnak, Mendelssohn Mózesnek emlékezetére»² rendezett szertartása. Bezárkóztak egy házba, halotti beszédet mondtak, szomorú verseket szavaltak, gyászdalokat énekeltek, részleteket olvastak fel Mendelssohnak a lélek halhatatlanságáról írt könyvéből. Az ünnepség hangulatát meg-rázóvá tette, hogy «ezen halhatatlan Filozófusnak képe ki volt nyomva viaszból, s előttük állott egy asztalon virágból kötött koszorúkkal körülvéve, és köröskörül mellette egynéhány írásai azon tudós Zsidónak». A német felvilágosodás zsidó képviselői is a Phädon szelle-mében idézték Mendelssohn emlékét. «A jónak és szép-nek gyarapodását eszközlő Berliini Zsidó Társaság» rendkívüli ünnepi ülésén Itzig Dániel Izsák, Weszely Hartwig, Friedländer Dávid előadása elevenítette föl a német filozófus életútját s magasztalta a zsidóság művelődésében korszakos értékű életművét. «Udvari Tanácsos és Professzor Herz Ur a Sokrates karakterét (természeti tulajdonságát) olvasta Mendelssohn Phaendon-

¹ Orpheus I. 191. l.

² Magyar Hírmondó 1786. 375. l.

jából» és fűzött megjegyzéseket a jellemrajzhoz.¹ A görög filozófus egyéniségéről megformált mendelssohni kép dícséretét nemcsak Markus Herz neve és ítélete közvetítette hozzánk. Christiani dán író Mendelssohn Sokrates-életrajzában Platon Kritonjának analógonját látta. Platon művéből plasztikusan domborodik ki Sokrates jellege és meggyőzően bontakoznak ki azok a nemes érvek, amelyekben a görög böles a józan ész és a jó erkölcs szempontjai alapján tagadja a börtönből való szökésének lehetőségét, de akik Platon művének közelébe nem juthatnak «Sokrates szívbélyegét Mendelssohn Úrnak Phädon-nyában is fel-találhatták».² Christiani értékelését Verseghy Ferenc magyar fordításában közölte irodalmunk.

A Phädon ismerete szinte kultúrkövetelmény volt a századvég magyar szellemi életében. A tárgy időszerűsége, Európa elismerése, a magyar korhangulat filozófikus levegője mintegy kötelezte a magyarságot, hogy az európai hírű munka meghódítását programmszerűen vállalja. Kazinczy Herdernek a magyar nyelv és magyar nemzet elenyészéséről szóló pesszimiztikus kijelentését azzal a megnyugvással védte ki, hogy nyelvünk és népünk jövője mindaddig nem fogja igazolni a hamis próféta jóslatát, «míg philosophiai lélek fogja kormányozni Európának dolgait, mint most kormányozza».³ Ez a filozófiai szellem hidalta át Nyugateurópa és Erdélyország földrajzi távolságát és fokozta harci szózáttá

¹ Hadi s más nevezetes történetek. 1791. 129. l.

² Millót: A Világnak közöséges történetei. Pest-Buda. 1790—91. II. 198. l.

³ Kaz. Lev. XXII. 256. l.

Biharmegye kiáltását a betű jogáért a sajtószabadság nevében: «Nemzetünk rágalmazói azt hirdették és hirdetik ma is, hogy barbárok vagyunk. Ha a mostani cenzorok működése még igazolja is ezt a balvélekedést, akkor félhetünk, hogy az ő hibájuk miatt méltán tarthatnak bennünket barbároknak. Vajjon nem jelenti-e a kultúra csorbítását, ha még a filozófiai könyveket is cenzurázzák, azokat a könyveket, amelyek őfelsége birodalmában hivatalosan és szabadon forognak mások kezén? Valóban a tudósnak sajnálkoznia kell a józan filozófia sorsán, midőn azt hallja, hogy a filozófus Mendelssohn Phädon című művének fordítását a magyar cenzura átnézi, ellenőrzésnek veti alá, sőt megjobbítja, meg is csonkítja». ¹ 1793-ban mutatott rá Biharmegye Mendelssohn Phädonjával a cenzura lesújtó kinövéseire, s ugyanabban az esztendőben jelent meg Magyarországon a zsidó filozófus munkájának magyar fordítása. Kármán József Urániájának egyik dolgozótársa, Pajor Gáspár, szólaltatta meg magyarul a Phädont. A fordító Teleki József grófnak, Ugocsa főispánjának ajánlotta művét. Telekit a tudománytámogató mecénás szerepre nagy műveltsége és a köznapin túlemelkedő filozófiai iskolázottsága jelölte ki. Jénában «a filozófia legfelségebb tárgyáról a Kantiana Moralisról beszélgetett Reinhold professzorral. A gróf ellenvetéseket tett, minőket a professzor sohase hallott». ² Ez a dícséret egyszersmind magyarázat is a Phädon tragikus magyar sorsára. Kant filozófiája rohamosan terjedt és Mendelssohn Phädonja

¹ Robert Townson: Travels in Hungary... London 1797. 337. l. L. Richtmann: Magy. Zsidó Szemle. 1912. 299. l.

² Magyar Hírmondó. 1792. II. 596. l.

talaját vesztette. Amilyen kedvező jelekkel indult, olyan váratlan-gyorsan lobbant el. Nem tudott gyökereket verni, fel sem szívódhatott a magyar irodalmi köztudatba. A közvetlen találkozás pedig már csak a véget jelentette. Minden energiát Kant bölcselete kötött le. A századforduló filozófiai irodalma nem emelkedett túl a Phädon-megjegyzéseken. Íróink széles ecsetvonásokkal dolgoznak. Nem fejtik ki a Phädon motívumait, nem merülnek bele az alkotás összefüggésébe, csak témakövetelte szűkszavúsággal érintik. Mendelssohn-kapcsolatuk hol szorosabb, hol lazább. Van, aki önvallottan a nyomdokain jár, van, akinek a Phädon csak bibliografiai adat, az egyik pszichológiai rendszerezésében követi, a másik a spiritualizmus modern oltalmazóját látja benne. De valójában: a Phädon már a múlté, és íróink tömegsírba temetik.

A XIX. század első évtizedeiben Kant szelleme telítette meg eszmei harccal, elvi vitákkal, alkotó tartalommal irodalmunk területeit. A königsbergi filozófus kriticizmusa és morálfilozófiája pártokra szaggatta az irodalmi közvéleményt. Két motívum körül dúlt a harc, hevesen, régi századok vallásvitáira emlékeztető polémiákkal, pasquillusokkal, recenziókkal, cáfolatokkal. Kant a lélek halhatatlanságának eszméjét a bennünk élő erkölcsi parancs tényéből vezette le és a dogmáknak értékét erkölcsi tartalmukhoz viszonyította. Mendelssohn ebben a küzdelemben már csak mint emlék jutott szóhoz. Szelleme szétforgácsolódottan hullott szét. Szavakban, anekdotákban élt tovább. Kant nevét csak egyszer említette. A Morgenstunden előszavában. És a kitétel: «a mindent szétmorzsoló

Kant» önálló életre szabadult fel a magyar filozófiai irodalomban. Schopenhauer ezen a ponton akarja sarokaiból kiforgatni a Kant előtti filozófiát; a magyar kantianusok és antikantianusok meg éppen jelszónak ássák ki ezt a kijelentést Mendelssohn műveiből. Rozgonyi József boldogan kap rajta. Ezzel a megjegyzéssel hangsúlyozottá teheti Kanttal ellentétes felfogásának tendenciáját. A kantianus Balog Sámuel viszont a gondolat eredeti értelmét hozza vissza és a szavak felhasználásában a jellemzés színességét érezteti. Utóbb szállóigévé lesz Mendelssohn értelmezése és forrásától elszabadultan, független pályán bukkan fel. Márton István, a kanti morálfilozófia magyar formaadója anekdotikus beállításban kapcsolja Mendelssohn személyét a magyar Kant-vitához. Morális katekizmusában megtagadja a hagyományos keretet és Kant filozófiai elvei szerint rendszerezi anyagát. Elkülöníti a keresztény hit elemeit a zsidó vallástörténet motívumaitól, leértékeli a biblia bizonyító erejét és elítéli annak napkeleti stílusát. Szilárd magabizással védelmezi álláspontját s igyekszik megcáfolni a könyvéről írt bírálatok érveit. Az egyik recenzióra írt másodszori válaszában azzal a gúnyos önvigasztalással veri vissza bírálójának megjegyzéseit, hogy az nincs tisztában a filozófia lényegével és ezért nem csodálatos, hogy őbenne «éppen úgy botránkozott meg, mint a Berlini Strása katona ama boldog emlékezetű Mendelssohnba, mikor ez ő előtte sétálni ment ki a Városból. Héj Sidó! mit árulsz? — kérdi tőle az Őrálló. — Azt, amit az Úr nem tud megvenni — felele egész alázatossággal a Philosophus. — Mit hát? nyomba tudakozza tőle a Pagnétos Vitéz. —

Vernunftot és Moralt — monda Mendelssohn». ¹ Márton kitartóan állja elvi meggyőződését: a keresztény és a zsidó vallás tanításainak összefüggését a katekizmusok feldolgozásában meg kell szüntetni, mert a zsidó vallás nem lehet fundamentuma a kereszténynek. Felfogása merev ellentétben áll, írja, a tudósok nézetével, akik azt hajtogatják, «hogy a Ker. Vallás a Sidó Vallásra épült fel, amit ama böldeg emlékezetű Tudós Sidó Mendelssohn örömet is elvállalván Lavater unszolására innen adta okát annak, hogy ő keresztényénné nem lehet, mivel úgymond azon esetre, mikor a ház meggyulladna (érti leginkább a Naturalistákat, mint a Ker. Vallásnak legveszedelmesebb ellenségeit) ostobaság volna az alsóbb Contignatzióból a felsőbe szaladni, ahol közelebb érné az oda szaladót a tűz».²

Ha a magyar protestantizmus fogékonyabban hajlott is a kanti bölcelet felé, a katolicizmus szembeszállott azzal a vallásfilozófiával, amelyben a halhatatlanság gondolata morális jelleget öltött s elhárította magától a kinyilatkoztatás hitét. A katolicizmusnak ez a védekező mozdulata azonban nem maradt meg szoros határai között. Napirendre került a teológiai racionalizmus problémája is. A harcias feleszmélésben Mendelssohn-nak jutott az ébresztő szerepe. A XIX. század első negyedében az egyházi törvénytudomány elhanyagolt területe volt a magyar teológiai irodalomnak. Nem foglalkoztak a kérdéssel, «noha Mendelssohn Moisesnek Jerusalemeje, melyben az Egyházi hatalmat pusztá

¹ Prof. Tiszt. Márton István Urnak ker. Moralis Katekizmus nevű munkájára irtt Recensiok . . . Bécs, 1818. 83. l.

² U. o. 163. l.

képzeménynek s hiú agyszüleménynek s. a. t. vitatja, Pesten kinyomatván, már egy esztendőül fogva terjesztik». ¹ A kijelentés mögött harci szózat lappang. A pillanat adottsága folytán Mendelssohn Jerusalemjé a támadási felület, s a háttérben az időszerű problémák és gondolatok hosszú sora húzódik el: vallásszabadság, fanatizmus, észvallás, babona, türelmetlenség, morálfilozófia, papi despotizmus, dogma, egyház és állam viszonya... Mendelssohn vallásfilozófiai műve aktivitásba lendítette a magyar egyházi irodalmat, és az ösztönzés hajtásaként megjelenő tanulmány írója a katolikus teológia fényénél világítja meg a racionalizmus és naturalizmus szellemi veszedelmét, cáfolja Mendelssohnak az egyházi hatalom lényegéről vallott felfogását és az egyház fenyítő hatalma ellen felsorakoztatott érveit. «Álbölcsekedéssé, tetszetős eszeskedéssé» alacsonyítja minden gondolatát. Hibáztatja, hogy vallást és egyházat azonos fogalomnak és tartalomnak minősít. De az egyháznak ez a védelmi álláspontja nem homályosíthatja el Mendelssohn kezdeményező jelentőségét, még kevésbé gyengíthette a kortársak figyelmét, amellyel a Jerusalemben átalakuló zsidóság felé fordultak. A kultúrzsido életformájának kereteit kitöltő tartalmat a Jerusalemben vallásbölcselete teregette szét. Ez a munka hirdette a zsidóságnak mint a tiszta észvallásnak jogát a kultúra értékeihez. Itt nyert törvényesítést a gondolat, hogy műveltség és zsidóság nem paradox fogalmak. A megújuló zsidó szellem, ha kezdetben nem hatott is egyetemlegesen, mert len-

¹ Egyházi Értekezések és Tudósítások. 1821. I. 144. 1.

dületét, energiáját tompították, kikezdték a konzervatív erők, törvényszerűen beteljesítette küldetését a német határokon belül és azokon túl is. Magyarország felé áramló útján jelentkezéseinek kultúrnyomait szinte követni lehet. Mivel a zsidóságnak a világi műveltséggel való eszmei találkozását a berlini zsidók német iskolája jelenítette meg látható, ellenőrizhető formában a magyarság előtt, irodalmunk észreveszi annak a «különös oskolának» működését is, ahol «rész szerént ingyen, rész szerént igen kevés fizetésért mindennemű szükséges és hasznos tudományokban» oktatták a növendékeket és tartották meg a vizsgálatot 1782-ben «ama híres Zsidó Filozófus Mendelssohn Moses Úrnak jelen-létében». ¹ Ugyanez az érdeklődés húzza alá a prágai zsidók királyünnepének azt a motívumát, hogy «ama nagy emlékezetű Mendelssohn ízlése szerént különös szép énekeket s könyörgést» készítettek. ² A zsidóság kultúr-asszimilációjának előkészítésében Mendelssohn német nyelvű bibliája új szellemhódítást jelentett. A magafordította zsoltároknak és Énekek énekének hatása előbb jelentkezett a magyar irodalomban, mint a magyar zsidóság körében: Verseggy Ferenc a Káldi-féle magyar Vulgáta egyik versét Mendelssohn szövegére hivatkozva megjavítja. ³ Ez a tény a maga látszólagos jelentéktelenségében is sokatmondó emléke Mendelssohn magyarországi hatásának.

Esztétikai irodalmunk őrizte meg legtartósabban Mendelssohn szellemi örökségét. Programmszerű műve-

¹ Magyar Hírmondó. 1782. 654. l.

² Hadi s más nevezetes történetek. 1791. 411. l.

³ Egyházi Értekezések és Tudósítások 1823. I. 85. l.

lődési törekvésünket mindjárt tudatos nekiindulásunk időpontjában érte a német populáris esztétika hullámvérése. S ebben a viszonylatban szerencsésebben alakult Mendelssohn magyar élete. A halhatatlanság eszmetörténetében Kant filozófiája némította el a zsidó filozófust, az esztétika fejlődésvonalán Mendelssohn homályosította el magyar földön Baumgarten forráserejét. A német esztétika Mendelssohn közvetítésével szívódott fel a századforduló magyar irodalmi életének vérkeringésébe. A közvetítés azonban nem jelentett változatlan átadást, módosulatlan örökséget. Az objektív esztétikai szemlélet vele vonul be a magyar ízlés történetébe. Ha irodalmunk nem tart is minden vonatkozásban vérrokonságot Mendelssohn esztétikájával, igen gyakran periferikus érintkezése mutatja a német-zsidó filozófus szellemének nyomait.

Mendelssohn esztétikája hármassal úton hódítja meg a magyar ízlést. Rendszeres esztétikai irodalmunk hajlítja el elsőnek íróink figyelmét Mendelssohn felé. Elméleti ismertetésben, szűkre fogott s kivonatos tartalmú magyarázatokban esik fény először a «szépség esztétikusa»-nak elméletére, azokra az etikai megfontolásokhoz kapcsolódó és erkölcsi szempontokkal összefüggő elvekre, amelyekben minden szépségtörekvés a tökéletesség eszméjében csúcsosodik ki és a szépségideál megvalósításában realizálódik. (Szerdahelyi György.) Élményszerűbb nyomokban konkretizálta Mendelssohn esztétikai programját Theoklesnek Eufranorhoz írt harmadik levele. Ez az első Mendelssohn-fordítás irodalmunkban. A tanulmány a világmindenség vizsgálatában jelölte meg a gyönyörűségek kiapadhatatlan forrását.

S ennek az eszményi célnak elérésében új szemléletre szabadította fel esztétikai törekvéseinket: a vizsgálatnak a részekről az egység szintézise felé kell haladnia, mert az egyetemesség átlátásából származó gyönyörűséget a részek világos megismerése készíti elő és teszi teljessé (Károlyi Ferenc). A legmélyebb hatást íróink közvetlen tájékozódása segítette érvényesüléshez. Bacsányi János, a műfordítás elméletének egyik magyar formaadója a műfordítás elvi szempontjainak felfejtésében az *és* szócska stílusmódosító szerepének megmutatásánál azokra a Klopstock költészetéből vett példákra hivatkozik, amelyeket Mendelssohn idéz a maga művében.¹ Verseghy Ferenc is Mendelssohn tanulmányából meríti elmélkedésének tekintélyi hátterét, midőn a természetesség esztétikai értékével, a *grata simplicitas* lényegével kapcsolatban azt fejtegeti, hogy a költő még akkor is, ha tárgya önmagában annyira eleven, hogy a kifejezések csillogását önerejének veszélyeztetése nélkül meg nem tűrheti, aposiopesisssel és természetességgel szokta kifejezni mindazt, amit ragyogó szókkal kifejeznie nem szabad.² Bacsányival és Verseghyvel csak elindul Mendelssohn esztétikai hatása, hogy a századforduló irodalmának korszaknyitó esztétikusánál, Kölcsey Ferencnél újabb és tartalmasabb eredményekhez vezessen.

Irodalmunk Mendelssohnt Wolf iskolájának követői között illeszti be a filozófiatörténet vonalába, de történeti érdemének tisztázásában nem jut túl az általános

¹ Magyar Museum. 1788—1789. I. 311. l.

² Mi a poézis? Buda. 1793. 9. l.

megállapításokon. Íróink ítéletei csak árnyalatban különböznek egymástól. Azonos eredményre jut mind-egyik, akár korlátozottabb megjelöléssel hivatkoznak rá, akár szélesebb területen érvényesülő értéket tulajdonítanak neki. Nem módosítja, nem is súlytalanítja Mendelssohn történelmi funkciójának érvényét, ha történetesen sokoldalú munkássága révén az eklektikus bölcselők közé kerül, vagy ha jelentkezik magyar filozófiai író, aki az eredetiség hangsúlyát üti meg. Rozgonyi József megjegyzését is csak filozófiatörténetének zsidó vonatkozású apparátusa emeli ki a színtelen szólamok közül. Beható részletességgel vizsgálja a zsidó bölcelet korszakait: a patriarkák szellemi alkotásait, Mózes kozmogoniáját, a misna és talmud korának filozófiai rendszereit, Philo munkásságát, a kabbalizmus tartalmát, Majmonidesz gondolatvilágát, hogy annál feltűnőbb legyen Mendelssohn nevének puszta említése Wolf epigonjainak sorában.¹ Íróink nem nyomozzák azokat a közvetetlen kapcsolatokat, amelyek Mendelssohn működésében a Wolfot megelőző filozófiai rendszerek talajáig nyúlnak vissza. Nem tisztázzák magához Leibnizhez való viszonyát sem, ha mindjárt elszigetelten feltűnik is egy-egy értékesebb adat. Pedig a világ teremtéséről szóló leibnizi elmélet ott él Mendelssohn világképében is. Vallja optimizmusát s megvédi a pesszimizmus támadásaival szemben. Ennek a védelmi állásfoglalásnak ismerjük magyar visszhangját. Imre János Leibniz optimizmusának ellenképéül a francia írók antioptimista és pesszimista felfogását emeli ki.

¹ Aphorismi Historiae philosophiae. Sárospatak, 1821. 140. l.

Különösen Voltaire magatartását, aki «Mendelssohn okos megjegyzése szerint ott is poklot fedez fel, ahova Isten paradicsomot ültetett».¹ Mendelssohn Spinoza-kapcsolatát is csak kerülővel közelíti meg irodalmunk. A spinozizmus, miként a kantianizmus is, világszemléleti elkülönülést jelentett a századforduló szellemi életében. Spinozát valójában a romantika fedezte fel az európai kultúra számára. A romantika természetszemlélete Spinoza panteizmusában belső formájára talált, tőle kapta világlátásának, érzelemkultuszának igazolását. Ruszek József szűkebb területre szorítja s reálisabb megítéléssel deríti fel Spinoza újjászületésének problémáját. Mendelssohn és Jacobi vitájának tulajdonítja a panteizmus renaissanceát. Mendelssohn csatát vív a halott Lessing emlékéért a spinozizmus gondolata körül annak igazolására, hogy Spinoza panteizmusa nem ateizmus. Ruszek ebben a kegyeletes őrállásban találja meg az új világérzés egyik legjelentősebb motívumának forráseredetét. Spinozát, írja «nem sokára el is felejtették; míg a Lessingnek Spinozismusa eránt Mendelssohn és Jacobi közt támadott tüzes Villongások ismét divatba nem hozták volna könyveinek olvasását, úgy hogy azok közül némellyeket újra is kiadnának».²

Mendelssohn esztétika-történeti szerepének értékelésében sincs ellentmondás irodalmunk lapjain: Wolf filozófiájának rendszere alapján Baumgarten sarjastotta ki a tudomány új ágát, ő kezdte önállóan fejtegetni a művészi alkotások megítélésének törvényeit,

¹ *Amicum Foedus rationis cum experientia... III. Metaphysica applicata.* Pest 1827. 77. l.

² *A filozófiának rövid históriája.* Veszprém 1811. 253. l.

ezen a területen lépett a nyomába Mendelssohn és tette világosabbá az esztétika elméletét. Működésének és küldetésének gazdagabb bírálatát csak Döbrentei Gábor adta «A német próza történetéről» című fordításában. Ebből a tanulmányból a filozófus és esztétikus Mendelssohn mellett elsősorban a nyelvművész portréja rajzolódik ki: Lessing, Mendelssohn és Abbt megtisztult ízlésű férfiak voltak. A kritikában nyájasan tanító tónust honosítottak meg és maguk is remekül írtak prózában. Mendelssohn ismertette meg a világgal Wolf filozófiáját világos, könnyű stílusban, rendbeszedett nyelven. Ő maga elhagyta Baumgarten és Wolf iskolájának száraz metódusát és a tudományos rend kemény reguláit nem követvén, bizonyos tekintetben úgy írt, mint Platon...¹ Irodalmunk nemcsak Platon szellem-történeti értékéhez mérte Mendelssohn életművének részleges vagy egyetemes jelentőségét. Akadt magyar író Bachich József személyében, aki, midőn német közvetítéssel ugyan szemlét tart az új világ örök szellemei fölött, a hosszú rangsor elejére ezt a három nevet iktatja: Voltaire, Shakespeare, Mendelssohn...² E nagy nevek szellemi tartalmának tudata rávilágít a multra, hova állította Mendelssohnt a maga kora s minő funkciókban látta meg Mendelssohn történeti értékét a magyarság. Fejtegetéseinkben ennek a magyarságnak szemléleti irányát visszafordítottuk Mendelssohn és az egyetemesség viszonylatáról a magyarság és Mendelssohn szellemének kapcsolatára. Rámutattunk érintke-

¹ Erdélyi Museum. 1815. III. 57. 1.

² A legszükségesebb Tudományoknak Veleji... Pozsony. 1821. 330. 1.

zésük felületeire s megállapíthattuk, hogy a magyar szellemi életben Mendelssohn: egyrészt szimbolizálta a zsidó embereszményt és képviselte a hitbe torkolló halhatatlanság eszméjét, másrészt újból időszerűvé tette a racionalista teológia problémáját és útjára lendítette a populáris német esztétika gondolatrendszerét.

Budapest.

Dr. ZSOLDOS JENŐ.

ÖTÉVES GYERMEK A TEMPLOMBAN.

Ötéves koromban voltam először templomban.

Mennyi ember s milyen nagy szoba! Itt is padokban ülnek, mint Ernusko meg Oluska az iskolában!

Mi fent ülünk anyánk mellett, jobbról-balról. Rács mögött. S túlnan is rács mögött kisfiúkat látok anyjuk mellett.

Ernusko, a bátyám, két évvel idősebb mint én, már elhozta az imakönyvét. Még nem tud belőle folyékonan olvasni, de azért elhozta, s nézi, mintha olvasna.

Nagyon izgatottak vagyunk. Oluska nővérkém kis copfja ide-oda táncol, folyvást forog és susog anyánkkal. A többiek is susognak, mintha szellő járná át a padokat. Én egészen odatapadok a rácshoz, csak bámulok lefelé.

Örülök, de félek is a mélységtől, amely alattam tátong. Szorongva s kipirultan vissza-visszahúzódok a rácsból. Nagyot lélekzek s újra nekibátorodom, bámulni a mélységet.

De lám, máris látom belépni atyánkat odalent a

nagy ajtón! Végigmegy a padok közt, lassan és nesztelen, épp úgy, mint a mi szobánkon szokott, mikor mi alszunk. Felmegy az egyik kis lépcsőn az oltárhoz. Milyen nagy, sötétpiros függöny van ottan! Fent a tetején valami aranyos van, s milyen nagyok azok az aranyos oszlopok! Jobbra-balra milyen sok gyertya ég! Mennyivel hosszabbak, mint azok, amelyeket péntek este szokott gyújtani anyánk! És éppen ott, ahol atyánk megáll, felette egy lámpás is ég, valami vörös lámpás.

— Mi az, anya, az a vörös lámpás? Mért nem ég az jobban?

— Az ott az örök méceses. Annak nem szabad jobban égni, annak mindig így kell égni.

— És mi az a nagy piros függöny?

— Az az oltár függőnye.

Ha függöny, gondolom, úgy van mögötte ablak is, mint otthon. De anyám azt mondja, hogy szekrény van mögötte: a frigyszekrény.

Nem értem. Frigy? Frigy? Szekrény? gondolom. Bizonyára ruha van benne, talán reverenda, azt hiszem, apám talán újra át fog öltözni ottan. Otthon is a szekrény előtt szokott öltözni.

Anyám mosolyog.

— Ne nevedd ki, — szólok — hanem mondd: akkor nem reverenda van ott?

— Nem, — mondja anyám — abban van a tóra, a szent könyv. De csitt, csitt, mingyárt kezdődik!

Atyám már elment a bársonyfüggöny elől. Most ott áll a padjában jobbra az oltártól. Felnéz s akkor egyszerre énekszó hallatszik. Anyám azt mondja: a nagy

diákok énekelnek. Muzsika is szól, bűgva, aztán megint ének hallatszik. Most csak egy hang énekel, mélyen és erősen, aztán mintha felelgetnének egymásnak az énekek.

— Mit felelgetnek? — kérdem.

Anyám közel hajlik és úgy susogja :

— Isten dicsőségéről énekelnek, de csitt, csitt . . .

— Dicsőségéről? — kérdezem.

Ő integet, hogy igen, igen, de csitt, csitt!

Isten, az megmarad a fejemben. De a dicsőség, az nagyon kóvályog.

— Mi az a dicsőség?

Anyám megint int : majd otthon, otthon.

Ernuskóhoz fordulok, mert ő úgy néz, mint aki tudja.

— Ernusko : te tudod, mi a dicsőség?

— Én is tudom, — sűrög Oluska — ez azért van, mert mindent ő teremtett!

Ernusko mutatja az ujján :

— Hét nap alatt . . .

Jó, gondolom, de mért nem énekel már apám is!

Ez nem tetszik nekem. Ő csak áll és egészen lehajtja fejét, mint mi szoktuk őelőtte, mikor szégyeljük magunkat. Ő is szégyenli magát mostan? Talán azért, mert nem énekelhet? Gyanu rémlik át rajtam : hátha nem is ő a pap?

Anyám csak mosolyog ezen. De Oluska egészen megharagszik. Hogy is gondolhatok ilyet? Ernusko komolyan rámnéz. Dehogysis szégyeli ő magát, — mondja anyám — ő csak imádkozik magában. A pap az nem énekel, csak a kántor, meg a kórus. A pap az prédikál : tanít. Örülök, s gondolom : jaj de buta vagyok! Azt hittem, hogy már nem is ő a pap!

Még mindig énekelnek. S én kérdem :

— Ez is az Isten dicsősége?

— Igen, ez is az Isten dicsősége. Többféleképpen énekelik, komolyabban, vidámabban, ahogy kell. De csitt, csitt, imádkozni szeretnék!

Ezt megint nem értem. Hogyan lehet Isten dicsősége vidám, meg többféle? Úgy vélem, Isten dicsősége az csak olyasféle lehet, mint ahogy az apám néz komolyan, de azért szelíden, merően, szigorúan, kissé feketén. De az nem lehet vidám!

Anyám kinevet engem.

Apám még mindég úgy áll ott, mint az elébb. Ennyi éneket sosem hallottam. Ahol vidám, ott szeretnék ugrálni, de nem szabad; ahol igen szomorú, lassú, csendes és mély: ott szeretnék sírni, de ezt sem szabad. Ahol pedig harsog: ott félek és fogom a rácsot, és le-lehúnyom a szememet...

Most már nem énekelnek, csak zsongnak, susognak. Akkor egyszerre elhallgatnak. Aztán csak egy magános, mély hang énekel, s anyám megint csak azt mondja, hogy ez is még mindig az Isten dicsősége.

Nemsokára atyám és a kántor odamennek a nagy, sötét függönyhöz a frigyszekrény elé. A kántor elhúzza a függönyt, rejtélyes világosságot látok mögötte. Valami van ottan. Anyám azt mondja: azok ott a szentkönyvek. A kántor még énekel, közben letről a padokból feljön hozzájuk két öreg ember, be vannak burkolva imakendőbe, még a fejük is. Meggörnyedten mennek fel a lépcsőn, odaállnak jobbra-balra a frigyszekrény mellé. Anyám szerint ők vigyáznak arra, hogy baj ne essék a szentkönyvekkel, mert az igen nagy bűn

volna, még annál is nagyobb, mintha az ember szombaton ír, széttép valamit, a tüzet piszkálja, vagy veszekszik . . .

Legelsőnek atyám nyúl be a szekrénybe. A kántor most elhallgat, a két öregember egészen odaáll a szekrény mellé. Mindnyájan lesik, ahogy atyám ki fogja venni a szentkönyvet. Kimeresztem a szemem. Egy olyan könyvet várok, amelyet otthon is láttam sokat: nagyot, feketét, öreget. Amit azonban atyám kivessz most a szekrényből, az egészen másvalami. S én felkiáltok:

— Ez nem is könyv, anya! Mi az?

Anyám ijedten csitít; sokan felnéznek ránk. Atyám is feltekint. Ijedten lebújok anyám mögé, Oluska haragszik, Ernusko csak bámul lefelé. Lassan bújok ki anyám mögül, a rácshoz tapasztom arcomat óvatosan. Éppen most adja oda atyám a kántornak, amit kivett a szekrényből. Kimeresztem a szemem s úgy suttogok:

— Ez egy baba! Anya, ez egy baba!

Valóban úgy látom, szoknya van rajta, mint Oluska babáján, csak az egész sokkal nagyobb, a feje pedig igen ragyog, csillog; a kántor pedig épp úgy fogja, mint Oluska szokta tartani a babáját, és énekel.

Anyánk hagy egy ideig evickélni magamban. Újra meg újra mondom:

De hiszen ez egy baba!

Ernusko nem mond semmi véleményt. Csak Oluska rázza a fejét: ha anya azt mondja, az könyv, akkor az könyv és nem baba.

A kántor már énekelt, aztán megindul a babával,

atyám utána, a két öreg ember is, letakarva az imakendővel, megy atyám mögött. A kántor énekel a babához, lemennek a lépcsőn, elmennek a padok előtt. A padokban már mindenki felvette az imakendőjét és most azzal meg-megérintik a babát, amit a kántor odanyújt nekik. Így mennek. Én csak bámulom, de azért nem tetszik, hogy nem atyám megy elől és nem ő viszi a babát. Újra visszaviszik a babát, de nem a frigyszekrényhez, hanem a frigyszekrény előtt leteszik az asztalra. Odalent most mindenki leül, anyám is leül mellém s úgy suttogja:

— Az csak messziről néz úgy ki, mint egy baba. Mert tekercesekre van írva. — Mutatja az ujjával a tekerceset. — Igaz, ruha is van rajta, — folytatja — mégpedig bársonyból és ki van varrva arannyal, de az nem igazi ruha, az csak azért van, hogy szebb legyen a szentkönyv. Az pedig, amit te a fejének láatsz: az egy szép nagy ezüst korona, az is azért van rajta, hogy ragyogjon és még szebb legyen. De azért az mégis csak a szentkönyv, belül csupa betű. Majd mingyárt meglátjátok. Nézzétek csak! Látjátok?

Kimeresztem a szemem. A baba ott fekszik az asztalon, és most a két öreg ember levetkőzteti. Éppen úgy, mint mi szoktuk levetkőztetni Oluska babáját.

Atyánk is segít nekik. A kántor pedig énekel hozzá.

Miután levették a bársonyruhát róla, az egyik öregember felemeli. Most nem látok semmit. Gondolom, biztosan az ingét veszik le róla. Most újra látok. Odafektetik a gyertyák közé. Anyám mutogat, susog:

— No, látod már a tekerceset? Látjátok? Figyeljétek

csak! Most szétnyitják és belül csupa betű! Nézzétek csak!

Ernusko már látja. Oluska is bólogat. Az én fejemben azonban össze-visszakavarog a könyv és a baba. A tekercset sem értem, a betűket nem látom. Most már a babát sem látom, az egészet eltakarják atyám, a kántor és a két öreg imakendős ember. Anyám hiába mondja, hogy most mingyárt olvasni fognak a szentkönyvből; én gyanakvón bámulok lefelé, hátha ők is odalent csak babát játszanak, s mindazt, amit anyám mondott, csak azért mondta, hogy szépen csöndben legyünk valamennyien...

Ernuskón és Oluskán sem tudok eligazodni. Ők mindig jók szeretnek lenni és engedelmesek, bámulnak lefelé, arcukon nem olvashatok semmit, ha susogok hozzájuk, nem akarnak felelni, anyám pedig most egy másik imakönyvet vesz elő, s abba merül. Bizalmatlan mosollyal odasúgom neki:

— Biztos, hogy ők nem babát játszanak?

Anyám nevetgél magában, s rámlegyint:

— Hát nem hallod? Már olvassák is!

Újra kinézek a rácson. A kántor most megint énekel; bele kell nyugodnom mégis, hogy ez az éneklés az olvasás és a baba a szentkönyv. Most már így faggatom anyámat:

— És mit olvasnak?

— Mindennap mást — mondja anyám.

— És ma?

— Talán Ábrahámról, a mi ősapánkról.

Ősapa? Gondolom. Azt hiszem, ő a nagyapa. Még nem láttam, de tudom, hogy van. A nevét se hallottam.

Biztos ő lehet az az Ábrahám. Anyám ezen is mosolyog: — nem, nem. Az az Ábrahám sokkal régebben élt. A mi nagyapánk nagyapjánál is régebben. Majd meg fogod tudni, hogy mikor, ha te is tanulod majd a szentkönyvet, a Tórát.

Az éneklés, amit most hallok, nem olyan, mint az előbbiek voltak. Ettől nem leszek se szomorú, se vidám, se nem félek tőle. Egy ideig hallgatom, figyelem, már szeretném, ha valami új dolog történne, de nem történik semmi különös, és az egyhangú éneklés lassan elaltat...

Mikor anyám felkölt, meglepetés vár reám.

— Hallgass csak! — mondja — édesapád beszél éppen! Imádkozik a hazáért és a királyért.

Megint a rácshoz tapadok. A királyról nem sokat tudok. Egyszer anyám megmutatta a képen. Két szakáll volt neki, nem úgy, mint édesapának. Távol lakik egy nagy várban s őt is, úgy mint apát, azért teremtette az Isten, hogy vigyázzon, hogy betartsák a tízparancsolatot az egész országban. A hazáról még kevesebbet tudok. A haza: ez a mi lakásunk otthon és az udvar. Anyám azt mondja, hogy majd a többit is megtudjuk később, most csak figyeljünk.

Atyám megint a nyitott frigyszekrény előtt áll, felfelé tekint, kezét a mellén összefogja. Hangja most egészen más, mint ahogy otthon szokott beszélni hozzánk. De nekem nagyon tetszik. Abból, amit beszél, csak néhány szó marad a fejemben. A többi mingyárt elröpül és nem tudom őket visszatartani.

Csak azt hallok, mikor atyám erősebb hangon mondja:

«... a mi uralkodónkat, királyunkat, első Ferenc Józsefet...»

Nagy csönd van a padokban. Mindenki apámat nézi. Igen büszke vagyok erre s mosolygok. Szeretném, ha mindenki tudná, hogy én vagyok az ő fia.

Majd egyszerre a szószéken látom meg apámat. Most sem értem, mit beszél, de ez nem baj. Nekem elég volt hogy ő beszél, és hogy olyan magosról beszél, és ez a magos szószék, ez is bársonyos, egészen le a földig ér a bársonytakarója, s épp úgy ki van hímezve arannyal, mint a szentkönyvek ruhája volt. Még ott is, ahol atyám a kezét tartja, csupa bársony, és ő a szószék öblében, ahogy bámulom s hallgatom, mind nagyobbra nő! Különösen mikor kiterjeszti karjának egy-egy mozdulatával reverendája szárnyait s a hangját áradni hagyja, én a gögtől, hogy hozzátartozom: meg-megborzongok boldogan, majdnem úgy, mint a katonatrombitától szoktam. Szeretnék toporzékolni és kiabálni, de nem szabad. Csak ülök, meg-megrázkódom s a lázas gögtől remeg a kezem, lábaim keményen taposgálnak a kövön! Ah, csak kiabálj! — gondolom magamban — csak kiabálj apa! Még hangosabban! Még hangosabban! Szeretném, ha minél többször kiterjesztené reverendája szárnyait s minél gyakrabban s minél magasabba emelné kezét! De az is tetszik, mikor hirtelen csöndesebben kezd beszélni. Egyes szavait utána susogom magamban, majd hirtelen megfagy a vérem: egyszerre egészen csönd lesz és apám lehajtja a fejét. Én azt hiszem, elfelejtette a mondanivalóját, mint Oluska szokta a leckét. Lélekzetem elakad az ijedtségtől és a szégyentől s akkor merek lassan lélekzeni, mikor végre

atyám ismét tovább beszél. Ah, tudja ő tovább! Ti pedig ültök s hallgatjátok az apámat! Ti nem vagytok papok, mint az én apám! Ti meg se moccantok! Nektek még csak köhögni sem szabad, mikor ő beszél, az én apám! Még csak nem is susoghattok, mert az apám mingyárt felnéz, odanéz, ahol susognak, s újra csönd lesz! Őt semmi sem zavarhatja meg! Gőgösen hordozom körül a fejemet, s mikor atyám odanéz a susogókra, én is keményen és haragosan odanézek.

Most hangja erősebb lesz. Meglepődve látom, a padokban mindenki egyszerre feláll. Atyám hangja utoljára árad szét, megint szétterjeszti karjait, aztán összekulcsolja, felnéz: úgy legyen, ámen, — mondja, aztán meghajol és lassan lefele megy a magosból. . . .

Csönd marad utána. Ezek az utolsó szavak s mozdulatok, s utána a mély csönd annyira tetszik nekem, szeretnék felállni a padra s kiabálni: úgy legyen, ámen, én vagyok az ő gyereke! Én is olyan leszek, mint ő, akármilyen kicsi vagyok, és akármilyen rossz vagyok, mégis olyan leszek! Kiabálnék, de nem merek. Csak jól körülnézek és megmutatom magamat, de ezt is mingyárt elszégyellem, inkább csak sandítok köröskörül s magamban gondolom: láttok engem? Láttok engem? Úgye, láttok, és tudjátok, hogy én vagyok az ő fia!

A csönd tovább tart. Most hallgatni kell, — súgja anyánk — ez a legfőbb ima, ezt még susogni sem szabad, ezt egészen magunkban kell mondani. De én most ezzel nem törődöm. Apámra gondolok. A gőgtől a nagy csöndben megenyhülök iránta. Jóllakott büszkeségem megbocsájtja neki a sok tilalmat, keserves

fegyelmet, faggatásait, váratlan megjelenéseit, az egész uralmát otthon; megbocsájtom, hogy tőle kapok mindent, megbocsájtom neki kicsinységemet. Csak őt nézem, amint áll a falnak fordulva, mozdulatlanul, s a mélységes csöndben megbocsájtásaimból megbánás lesz lassan, és meghatott ragaszkodás. Megbánom, hogy sohsem szerettem őt úgy, mint Ernusko és Oluska, megbánom, hogy valaha leköptem őt, és nemsokára magamban sirdogálni kezdek. De ezt is szégyellem, lebújok a pad alá, mintha harisnyámat igazgatnám s ott szipogok... Belátom, hogy apámnak mindig igaza volt, tanulni kell, engedelmesen, s jónak kell lenni, olyannak, mint Ernusko, akkor egyszer majd én is ott állhatok a szószéken reverendában, és én is felemelhetem kezeimet, beszélhetek, és engem is fognak nézni, mint apámat, még csak susogni sem szabad majd nekik!

PAP KÁROLY.

A ZSIDÓK EMANCIPÁCIÓJA A SZABADSÁGHARC KORÁBAN.

— 1849. július 29. —

(Felolvasatott az IMIT 1933. március 29-i ülésén.)

Már 1839 óta egyre sürgette az ellenzék a zsidók emancipációját. 1848 márciusában készült erről törvényjavaslat. Eszerint a minisztérium maguknak a zsidóknak meghallgatásával meg fogja vizsgáltatni belállapotukat és törvényjavaslatot terjeszt be a szükséges reformokról a lelkiismereti szabadság alapján.

Addig is törvényesnek ismerik el a zsidók és keresztyének közt kötött polgári házasságot, amely megyékben az alispán, városokban a polgármester által fog megkötetni. Az ily házasságokból születendő gyermekek a keresztyén házasság felvételénél neveltetnek. A belügyminiszter meg fogja akadályozni az idegen zsidók beköltözését. Törvényyé azonban ez az éppen nem radikális javaslat sem vált. Pedig a március 15-i 12. pont 4. cikkelye kijelenti a «törvényelőtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben.»

Március 31-én jött szóba a zsidók emancipációja. De maga Kossuth mondta ki, hogy éppen az egyenjogúsítás barátainak kell kívánniok, hogy a jelen körülmények közt e téren ne történjék semmi. Mert vannak akadályok, amelyekkel bizonyos percekben istenek sem küzdhetnek meg. «Gegen Dummheit kämpfen Götter selbst vergebens». Mert a zsidókra nézve rendelkezni annyi volna, mint e népfajból tömérdeket áldozatul vetni ellenségeik dühének. Hiába szólalt fel Vörösmarty, hiába szidta Petőfi azokat, «kik úgy jöttek ide, mint az I és most úgy meghíztak, mint az O, de becsületet, magyarságot nem vettek be», az emancipáció elmaradt. A városi nyárspolgárság, a zsidók hagyományos üldözője, elérte célját. Ebben Pozsony járt elől. Igaz, hogy a rablókat és fosztogatókat megbüntették, de akkor, midőn az államot a szabadság, testvériség és egyenlőség alapján akarták szervezni, a zsidók, akiknek nagyrésze szívvel-lélekkel csatlakozott a hazafias mozgalomhoz, a polgári jogokból kizárva maradtak. A pozsonyi gettót addig minden éjjel kapuval zárták el a várostól. Most eltávolították

a fakapukat és emiatt történt a lázongás. Ezt a többi város is utánozta. Győrben fel akarták gyújtani a zsidók házait a Szigeten, de a deákság fegyveres őr-séggé alakult, fenntartotta a rendet és megfélemlítette a zsidófaló németeket. Még erősebb volt a zsidók elleni mozgalom Fejérvárott, azonban Pulszky Ferencnek sikerült azt nagy bátorsággal és lélekjelenléttel legyőzni. Még több helyütt is volt zsidóüldözés és komoly alakot öltött Vágújhelyen, ahol az iskolákat feldúlták és a zsidókat kirabolták. Pesten nem akarták befogadni a polgárok a zsidókat a nemzetőrségbe. Majd kitört a szabadságharc, ez pedig nem volt alkalmas arra, hogy a nagy küzdelmek közepett az emancipációról megemlékezzenek.

Közlöny. (Hivatalos lap.)

Szeged, Vasárnap júl. 29-én, 1849.

Indoklása a zsidókról szóló törvényjavaslatnak, mely a mai ülésben a miniszterelnök által felolvasatott.

Azon örök igazságon nyugvó elv, hogy vallástól a polgári jogok ne feltételeztessenek, el van ismervé nemzeti új közéletünkben is, de alkalmazása a Mózes-vallásúakra nézve mindezideig elmaradt.

Nincs vallásfelekezet, melyből szabadságharcunkon hősök és dúsan áldozók nem támadtak volna; alig van népfaj, mely a zsidókat hűségben és munkásságban nemzeti háborúnk körül felülhaladná; a jogegyenlőség kimondása újjászületésünknek egyik szükséges következménye, s midőn azt a Mózes-vallásúakra alkalmazzuk, az emberi és polgári kötelesség egyszerű teljesítésén túl, a hazafiúi érdemet jutalmazzuk meg.

A kormány alapul elfogadja azon állítást, mi a kép-

viselőház középponti osztályának véleményében kimondva találhatik, hogy t. i. «a legújabb törvényekben foglalt egyenlőségi elv alapján s az igazság s humanitás örök törvényei szerint, de a nemzet oszthatlan egységének és erejének tekintetéből is, a zsidókat polgári és politikai jogokra nézve az ország többi lakosaival egyenlősíteni kell.»

A kormány alapul elfogadja azt a másik szempontot is, hogy a felszabadítás, míg egyrésről a szabadság és egyenlőség eszméinek megfelelő, úgy másrésről a társadalmi és nemzeti egybeforrás igényeit kielégítő legyen.

Azon elvet tehát, hogy a polgárjogok megadását hitágazatok szerint mérni nem lehet, nem szabad, a maga aranytisztaságában kimondandónak véljük. Ez azon egyik legfőbb elv, mely által szabadságharcunk sikerülni fog, ebben rejlik erőnk és dicsőségünk és sorsunk jövődjé. Hallgatnunk efelett nem szabad; halogatnunk nem tanácsos, sem megtagadnunk a kútforrást; az egyenlőséget, melyből új életünk és diadalunk meríti erejét.

Ami korlátolás a törvényjavaslatban mutatkozik, az nincs ellenmondásban a jogegyenlőség elvével.

Ilyen a bevándorolhatás. Ez olyan kérdés, melyre nézve minden ország különböző politikát követ különböző körülményei szerint. S itt az eltérés, a külömbféléség nem jogelleniség egyszersmind. Azt be kell vallanunk, hogy hazánkban a népfajtarkaság igen nagy s ez óvakodásra int, pusztán önfenntartási tekintetben, hogy a szomszéd országokban mindenütt nyomott a zsidók sorsa, következőleg a bevándorlási vágy és

tolakodás minden nálunki enyhítés által sokkal inkább élénkítették, mint az egyéb nemzsidó népfajokra nézve képzelhető, melyek hasonló súlyok alatt nem szenvednek. Azonban idő kívántatik arra is, míg a törvényesen megtelepedettek a nemzeti s keresztyén étellel szervesen összekapcsolatnak.

Tehát jogszerű érdekek követelik, miképpen a bevándorlási roham mérsékeltség. Különb is a betelepedés oly dolog, mit bármely külföldi jogképpen nem követelhet, hanem engedményképpen tartozik elfogadni, mert ez nem a közjog, hanem egyenesen a politika szabályainak kifolyása.

Ilyen a házasságkötés. Az nem lehet más, mint polgári szerződés. Meglehet, a törvényhozás nemsokára e tért választja minden házasságokra állandó szabályul, az pedig bizonyos, hogy a házasságkötésnek vallásos alapon vitele által e kettőt összeütközésbe hozván, sem a keresztyén, sem a zsidó vallásnak nem tennénk hasznos szolgálatot. Holott az összeházasodás a legalkalmasabb mód azon különvált helyzetnek megszüntetésére, mely a Krisztus és Mózes követőit oly folytonos elszigetelésben tartotta annyi századokon keresztül.

Az, hogy Mózes követői hitágazataikat nyilvánítsák és hogy egyházi szerkezetök reformálására alkalom nyujtassék, nem korlátolás, de politikai szükség. Joga van ehhez az álladalomnak minden hitfelekezet irányában, melynek polgári és politikai állását most rendezi. Nem akar ezzel dogmáiba avatkozni, azokat csak ismerni akarja, mi egyszersmind a népnek, melynek szívében erre vonatkozólag részint szörnyű, részint nevetséges balítéletek lappanganak, megnyugtatóására

szolgál. Maguknak a zsidóknak áll érdekükben a népet tévedéseiből kiemelni s megszüntetni a gyűlölséget, mely az előítéleteken önámítólag táplálkozik.

Kétséget nem szenved, hogy a theokratia korában készült s a keresztyén üldöztetés által vagy elmérgesült, vagy megkövesedett intézvényei a zsidóknak az újabb kor eszmeinek, érzelmeinek, erényeinek nem tökéletes, sőt hiányos vezetői. S ezen hiedelem volt az az akadály, melyen a német kamarákban a zsidók szabadságának ügye mindannyiszor fennakadt.

De az sem szenved kétséget, hogy a zsidó vallásban s népéletben onnan van a sok folt, a sok baj, a sok hiány, mivel majd kétezeréves szolgaság leginkább bűnnek és gyarlóságnak szolgál termőföldül.

De az sem szenved kétséget, hogy bármi kevés volt a Mózes hitszerkezetében rossz és bármi sok jó, szabadság hiányában természete a rossznak öregbedni, a jónak természete fogyni.

Adjuk meg a zsidó népnek a szabadságot, vegyük le róla a megvettetést, ékesítsük fel az emberi méltóság és polgári önérzet nyilvános tudatával, nyújtsunk neki alkalmat ősi hajlékát vizsgálat és javítás alá vehetni és örömet, boldogságot éppen maguknak a zsidóknak szerzünk, akik polgári életükben legsúlyosabban éppen azon óság és romlott állapot miatt szenvedtek, melyet maguk túrtek legnyugtalanabbul!

Ezzel összekötendő egyházi szerkezetök vizsgálat alá vétele is. A zsidóság kebelében az orthodoxok és reformóhajtók felekezete naponkint mérgesb gyűlöletté fajul, épp azért, mert magában a zsidóságban nincs hatalom, mely a fejlődést megindíthassa és biz-

tosíthassa. És mert ez annál szükségesebb, mivel különvált községi szerkezetök régi alakjában meg nem maradhat, következőleg annak helyét egyházi tekintetben új intézménynek kell pótolni. Jelenleg minden rabbi (ez a szövegben: rabbó) egymástól független, mi minden korszerű tökéletesedést lehetetlenné tett. E részben összefüggő rendszert kell velök alkottatni, mint másrésről lerontani minden válaszfalat, mely a polgári élettől a zsidókat elzárta, hogy ne hasonlítson a népség az amerikai nagy folyókon mutatkozó úszó növény-szigetekhez, melyek egymással szorosán összefüggenek, de a földhöz semmi gyökér, semmi alap által nem kötvék.

Ami arra vonatkozik, hogy a zsidóság a földművelés gyakorlatára vezéreltessék, ez a kormány dolga, de miután a kormány gyakran változik, a törvényhozás útmutatása nem felesleges, mert megnyugtatja a közvéleményt, mert emlékezteti magát a zsidóságot öröklött bajából kivetkőzésre s a kormány intézkedéseinek irányt adván, egyszersmind azoknak alapot is nyújt.

Ezen alapokra van fektetve a törvényjavaslat.

Törvényjavaslat a zsidókról.

1. §. A hazának polgárai közt vallásbeli különbség, jog és kötelesség tekintetében különbséget nem tévén, ezen elv szerint kijelentetik, mikép a magyar álladalom terén született vagy törvényesen megtelepedett Mózes-vallású lakos mindazon politikai és polgári jogokkal bír, melyekkel annak bármely hitű lakosai bírnak.

2. §. A törvényes telepedésnek föltételei, ideiglenes rendeletnél fogva, a kormány által fognak meghatároztatni.

3. §. Keresztény és mózesvallású közt kötendő házasság polgári következményeire nézve érvényesnek nyilváníttatik.

Az ily házasság polgári hatóság előtt köttetik, amelynek módja, ideiglenesen, rendelet által fog meghatároztatni.

4. §. Egyszersmind a belügyminiszternek meghagyatik:

a) A mózesvallásúak papjaiból és népválasztottjaiból hívjon össze egy gyülekezetet, részint hogy hitágazataikat nyilvánítsák s illetőleg reformálják, részint hogy jövőendő egyházi szervezetökre nézve a kor kívánataival megegyező javításokat tegyenek.

b) E törvény fogantatása azon utasítással tétetik kötelességébe, hogy alkalmas szabályok által a mózesvallásúak a kézimesterségek és a földművelés gyakorlására vezéreltessenek.

Debrecen, május 24-én 1849.

Belügyminiszter *Szemere Bertalan.*

(Köztaps közt elfogadtatik.)

És már most ennek kérését a házhoz: 1-ör. Figyelembe véve a jelen rendkívüli körülményeket, amikor valamit halasztani annyi, mint veszélyeztetni a hazát, a formáktól e törvényjavaslat tárgyalására és elfogadására véve méltóztassanak elállani. 2-or. Méltóztassanak ezen törvényjavaslatot, ha úgy tetszik, tanácskozás alá venni és mindenestre módosítással vagy

anélkül törvényes erőre emelni. (Elfogadjuk.) Azt hiszem az, hogy az eddig haladt hiba, ha tovább is halad, még nagyobb hiba, mert eljött azon idő, hogy az egyenlőség elve a háromszázezerből álló népre is alkalmaztassék, eljön az idő, hogy e népé is legyen a szabadság, melyért vérét ontja s áldozza vagyonát, eljött az ideje e nép *polgárosodásának* ezer év után s a nagy forradalom nem lehet ügyének veszélyeztetése nélkül elveinek egyik legnemesbikéhez hűtelen. (Közhelyeslés.) *Elnök*: Nincs ellene észrevétel? Nincs. Így hát ezen törvényjavaslatot a nemzetgyűlés által általánosan elfogadottnak jelentem ki. (Közhelyeslés.) Ez volt egy nagy ünnepe a felebaráti szeretetnek és a kereszténységnek! T. Nemzetgyűlés. Sem a minisztérium, sem az Elnökség részéről nem lévén több tárgy, nem is jelentvén magát senki indítványtétel végett, egyéb hátra nincs, mint a szerencsés viszontlátásig is boldog napokat kívánni.

Ülés vége 10 1/2 órakor.

Budapest.

Dr. MARCZALI HENRIK.

ANYÁM PORTRÉJA.

Anyám szép boldog barna asszony, Friderika volt.
Mindég az ő feje fölött állt meg a nap s a hold.
Ternó ruhákba járt-kelt és keveset aludt.
És nyári este nyitva hagyta a poros zöld zsalut.

És egyre sütött-főzött és mindég hallgatott.
Ha zongora szólt, halkán a kis kertbe ballagott.
Az arcán kis mosoly virágzott s olyan csöndesen,
miként az én anyám, nem tudott élni senkisémmel.

A kamrát minden jóval megtölté két keze.
Csak jót művelt. Oly szelíd volt. Ő sosem vétkeze.
És odaadott minden jót s a rosszat kapta ő —
jóságos arca fölött most a rezedácska nő...

Ha perelt is, oly halk volt ajkán akkor is a szó,
hogy kihullt a könny szememből s az jó volt, olyan jó...
S ha látta, hogy a szomszédban a gyermeket verik,
megsímogatta sorjában mindhármunk kis fejét...

S ha este apánk hazajött, csizmáján hó meg sár,
sötét szakálla zuzmarás, két mély szeme sívár:
anyám szive feldobogott s kigyulladt homloka,
gyöngécske sikolyt hallatott s rohanva ment oda.

Kivette lágyan kezéből az ernyőt, kalapot
S a fáradt embert látva, ajakába harapott...
S az ételt hozta szótlanul szegény, szegény anyám —
És szállt a gőz és ragyogott a tiszta porcellán...

Vacsora közben megeredt a szava csendesen:
«Nem rosszalkodott ám, Simon, ma megint egyje sem...»
Igy könnyítette meg apám nyakában az igát:
«Holnap lessz, vidd el majd sétálni Zoltikát...»

És aztán jött a malmozás a fehér papíron...
Ó, szinte már a könnyem hull ki, ahogy ezt írom...
És aztán édes csókja... És az éccaka... S a hold...
Anyám szép boldog barna asszony, Friderika volt...

APÁM...

Péntekestéken sokszor látom
végigsuhanni a szobán
sötét kabátban, némán, csöndben
az apám.

Lobog a két gyertyának lángja,
 (így lobbant értem szíve tán...)
 körülmegy, aztán leül csöndben
 az apám...

Kezét a gyertya fölé tartja
 s halvány mosollyal néz reám...
 Épp úgy, mint régen, régesrégén
 az apám...

Hangját is hallom, ha nem szól is,
 Szavát is tisztán értem ám...
 A péntek szentségét akarja
 az apám...

Hogy megtartsam, el ne felejtsem
 újuló gondok alkonyán...
 Kiégy a gyertya — s újra elmegy
 az apám...

RUBRIKA...

Ha ívet tesznek le eléd,
 töltsed ki lelkiismerettel!
 Irjad be szép-olvashatón,
 hogy Jóska vagy-e, avagy Vendel.

Házad, barmod is írd belé,
 és azt is, hogy mikor születted.
 Van-e leányod és fiad?
 Ne hagyd a sort, míg nem feleltél.

És aztán van egy rubrika,
 jaj, rubrikákba' nincs hiány itt!
 Mi a vallásod? — kérdezik,
 mert az ív mindent tudni áhít.

Vastag betűkkel írd bele,
magyarul, félreérthetetlen,
hogy semmi kétség, vagy hiba,
egy rossz vonás ne legyen ebben :

meredt betűkkel írd bele,
hogy vallásod : az igazság,
mely megtiltja, hogy a szívet
gyűlölet irányítsa, vakság!

Ird bele azt, hogy Isten lát!
Hogy mindent lát Isten, hiába!
És aztán írd belé : zsidó,
abba a fránya rubrikába . . .

SOMLYÓ ZOLTÁN.

MEISEL PESTI FŐRABBI KORA.

A szabadságharcot követő abszolútizmus másfél évtizede a XIX. századbeli magyarság történetének egyik legérdekesebb korszaka. Ennek a kornak eseményeiből sarjadt ki az uralkodó és a nemzet kölcsönös egymásra találásával a kiegyezést követő nemzeti alkotásoknak és gazdasági fellendülésnek lehetősége.

Nagyjelentőségű időszaka ez az újkori magyar zsidóság életének is. A magyarosodás, amely már a század negyvenes éveiben indult meg, de amelyet a Bach-rendszer elgáncsolt, ez időben bontakozott ki és vált valósággá. A polgári egyenjogúságnak évtizedek óta huzódó, majd felbukkanó, majd letűnő kérdése az ötvenes és hatvanas években érett meg annyira, hogy még a ki-

egyezés évében jutott a magyar törvénytárba és építette ki a honi zsidóság polgáriasodását. De másrészt a vallási konzervativizmus rajongói és a vallási haladás eszméjének vallói e másfél évtizedben távolodtak el egymástól sajnálatos módon annyira, hogy e távolodás az egyenjogusítást követő kongresszus után a magyar zsidóság hármás tagozódásává fajult.

Izgalom és idegesség tartotta fogva a hazai zsidóságot, forrongásban volt a legtöbb gyülekezet és az izgalmaknak, idegességnek, lázas forrongásoknak egyik gyújtópontja természetesen a pesti hitközség volt, mely 40 ezer főnyi gyülekezetével akkor már vezető helyen állott a magyar zsidóságban. És ez izgalmakba sodródott Meisel pesti főrabbi, korának egyik legkiválóbb, de talán legszerencsétlenebb papja, aki nyugalmas időkben hosszú életen át sok hasznosat alkothatott volna, de akit az izgalmak szüntelen és kíméletlen pergőtüze idő előtt felőrölt.

Nem Meisel-életrajzot szándékozunk itt adni. *Kayserling M.*¹ és *Büchler Sándor*² bőségesen eleget tettek ennek.

¹ *Kayserling*: Dr. W. A. Meisel. Leipzig, 1891. Meisel maga gyűjtötte egy «album» életének a pesti rabbiság elfoglalásáig terjedő fontosabb eseményeit és adatait (1852 aug. 27-iki és 1859 máj. 18-iki levele). Részben ez album alapján írta meg Kayserling az életrajznak 1859-ig terjedő részét. Dr. Meisel Wolf Aloys (magyarosan Farkas Alajos) a csehországi Roth-Jamnitzban született 1815 július 16-án, 27 éves korában a porosz Stettinnek lett rabbija, 44 éves korában hivatott meg a pesti főrabbiszékre. Hirtelen meghalt 1867 nov. 30-án, egy szombati predikáció után.

² *Büchler*: A zsidók története Budapesten. Budapest, 1901, 476. l. s. köv.

Egykorú okmányok, levelek¹ és nyomtatványok alapján összeállított jelen tanulmányunk csak a *Meisel* élete körül rajzolt egy-egy eseményt akar megrögzíteni, adalék gyanánt a magyar zsidóság újkori történetéhez.

Hosszas tárgyalások és levélváltás után 1859. augusztus 11-én foglalta el *Meisel* stettini rabbi az 1857-ben elhunyt *Schwab Löb* elárvelt rabbiszékét. Levelezése során önérzetesen írja leendő pesti híveinek «Kérdzősködjenek csak a hitközségi, városi és állami hatóságoknál felőlem, felfogásomról és működésemről, kérdezzék csak meg itt a szélesebb körökben is a vox populit. Mózes és Jósua nem átallottak «hírhozókat» kiküldeni, önök is megtehetik ezt. Nincs tőlük mit félnem.» Hívei szeretettel és bizalommal fogadták a nemes buzgalmú, ékesen szóló és megnyerő külsejű rabbit, aki a legbiztosabb előjelek között indult magasztos hivatásának útjára.

Alig mult el egy év, előre nem sejtett események vontak válaszfalat a hívek és papjuk közé. Az 1860. évi októberi diploma az egész országban és a hazai zsidóságban is felébresztette a magyar nemzeti felbuzdulás érzelmét. A pesti hitközség elhatározta iskoláinak és templomának megmagyarosítását és egy magyar rabbi alkalmazását, aki honi nyelven hirdesse Isten igéjét. A pesti zsidók példáját más hitközségek is követték, annyira, hogy több tanító és rabbi, akik az abszolutizmus idején jöttek hozzánk Cseh- és Morvaországból, *Philippsohn* tekintélyes németországi lapszerkesztő-rabbihoz

¹ Pesti hitközségi levéltár Rb. 25.

fordultak, szerezzon nekik németajkú területen bármily szerény állást, mert Magyarországon tarthatatlanná vált helyzetük.¹

A cseh születésű, német ajkú *Meisel* is, aki a távolban csak a német kultúra köréhez tartozó osztrák «Gesamtmonarchie»-ről hallott, érthetetlenül nézte e neki idegen magyar nemzeti felbuzdulást. De volt benne annyi akaraterő, hogy legalább kísérletet tett a magyar nyelv elsajátítására, hogy így közelebb férkőzzék megmagyarosodott híveinek lelki életéhez. Keserves munka volt számára a magyar szó tanulása, kiejtése. *Schossberger* hitközségi elnök «tornyai» előneve «de Torney» torzszóvá törik száján és így is írja azt le. Egy év alatt mégis annyira halad, hogy 1861. április egyik szombatján magyarul mondja a királyimát.² Sőt néhány rövid év leforgása után egy előkelő társaságban tartott hosszabb beszédét már magyar nyelven kezdte meg. A gróf *Nádasdy Lipót* elnöklete alatt 1866-ban alakult «Országos Lelencügyi Társulat» 1867. április 7-iki igazgatóválasztmányi ülésének jegyzőkönyvében foglaltatik, hogy az ülésen, amelyen az elnöklő gróf, több püspök, magasrangú bíró volt jelen, «*Meisel* főrabbi kérdezvén magyarul a tagokat: valljon szabad volna-e neki csupán azért németül beszélni, mivel ő külföldi születésű létére még a magyar nyelvet nem beszéli? Mely kérdésre a felelet általánosan igenlő» volt. *Meisel* felszólalásában egyébként az iránt érdeklődött, vajjon a társulat lelencotthonában biztosítva lesz-e a zsidó lelencek vallásos

¹ *Philippsohn*: Allgem. Zeitung des Judenthums 1860. évf. 746. l.

² *Löw*: Ben Chananja III. évf. 422. l. és IV. évf. 144. l.

nevelése. Felszólalásából érdekes eszmecsere fejlődött, amelyből megtudjuk, hogy még *Schmerling*, a centralisztikus, de egyébként szabadelvű államminiszter rendeletileg megszüntette «az ausztriai hercegségben levő lelencházakban fennálló s még a zsidó gyermekek megkeresztelését is szigorúan követelő» rendszert. A társulat által tervezett lelencház is biztosítani fogja a zsidó gyermekeknek saját vallásukban való nevelését.

Amikor *Meisel* ezt az erkölcsi eredményt kivívta hitfelekezete számára, akkor *dr. Kohn Sámuel* személyében már oly papja volt a hitközségnek, aki honi nyelven nemcsak megkezdeni tudott beszédet, hanem tökéletes magyar hitszónok volt. Bár *Meisel* helyeselte a magyar hitszónok alkalmaztatását, emberileg érthető okokból mégis csak lappangott lelkében némi féltékenykedés a mindinkább tért hódító magyar pap iránt. 1866. október 28-án, egy vasárnap történt, hogy hét esküvő jegyespár közül három kérte fel a főrabbit és négy a magyar hitszónokot az esketési szertartás végzésére. A főrabbi legott még aznap terjedelmes beadványban panaszt emel e miatt az előljáróságnál. Nem kicsinyes anyagi érdek vezérelte ebben *Meiselt*, hiszen csak három évvel előbb önként mondott le a «rechás»-díjak egy részéről az asszesszorok javára, hanem igenis, a fiatal magyar pap térhódítása fájtn neki. De a hazai zsidóság felébredt magyarságát nem lehetett egyébként tiszteletreméltó személyi érzékenykedés okából mesterségesen visszaszorítani.

Az emancipációs mozgalom is tövist vert *Meisel* lelkébe. A pesti hitközség meghívására 1861. április 16—18. napjain a városok és vármegyék zsidó képviselői tanács-

koztak az emancipáció elnyerése kérdéséről. A zsidó képviselők közül néhányan, köztük *Meisel* és ellenlábasa, *Löw Lipót* is meghívást kaptak gróf *Károlyi Ede* lakására, hol arról tanácskoztak, hogy maguk a zsidók mi módon segíthetnék elő az emancipáció elnyerését.¹ Kiszivárgott hírek szerint a tanácskozás zsidó tagjai az egyenjogosításért felajánlották volna némely vallási törvény megreformálását, a zsidók előzetes kiművelését, intelligenciájuk szerint való osztályozását és a zsidók bevándorlásának korlátozását. A terjengő, talán erősen túlzott kósza hírek nagy nyugtalanságot keltettek a zsidó közvéleményben. Kutatták, találgatták, kinek agyában szülemlett meg e zsidótlan és testvérietlen elgondolás. A tanácskozás több résztvevője szükségét érezte annak, hogy a sajtó útján hárítsa el magától a szerzőségnek gyanuját is. *Löw Lipót* nagyobb körben így nyilatkozott: «Ne engedje Isten azon napot megélnem, amikor a gazdag testvérnek eszébe jutna oly jogot elfogadni, melyet a szegénytől megtagadnak. Adassék meg a szabadság mindenkinek, vagy maradjon meg az elnyomatás mindenki számára».² *Meisel* hallgatott, és máris készen volt az elítélő közvélemény: a hallgatás beismerést jelent.

Ha a Károlyi-féle tanácskozás nyomán keletkezett

¹ A majnai Frankfurtban 1862-ben névtelenül megjelent «Die Pesther Israelitische Deputirtensammlung im Jahre 1861 und ihre Leiter» című röpirat szerint a Károlyi-féle tanácskozásban részt vettek: *Meisel*, *Holländer Leó és fia Gyula* Eperjesről, *Adler L.* Eperjesről, *dr. Ligeti József* Székesfehérvárról, *Fischer János* Pápáról és a gróf kívánságára meghívott *Löw Lipót*.

² *Wertheimer-féle Jahrbuch* VIII. évf. 6. l.

felháborodás egyelőre következmények nélkül maradt is, okozati összefüggés lehet közte és az 1863. évi hirhedt memorandum eseménye között, midőn a főrabbi gróf *Pálffy Móric* helytartó felszólítására a hitközségi előjáróság tudta nélkül emlékiratban ismertette a fővárosi zsidóság vallás-erkölcsi állapotát, mégpedig nem a legszerencsésebb módon, úgy hogy *Meisel* végül is kénytelen volt Canossát járni, papi tekintélyét csorbának kitenni és ünnepélyesen kijelenteni, hogy a jövőben csak az előjáróság tudtával fog hatósági megkeresésekre nyilatkozatot adni.¹

Az annyi oldalról támadott *Meisel* elkeseredésében még ártatlan ügyeknél is ellenségeskedést szimatolt. 1863-ban folyt Bécsben a messiás-per. A Wertheimer-féle *Jahrbuch* 1863. évi kötetében *Grätz* tollából egy cikk jelent meg, mely a prófétai «Isten szolgája» fogalmat fejtegeti. A bécsi klerikálisok és a zsidó ortodoxok a messiás-tan meggyalázását vélték kiolvasni a tudós történész cikkéből és sajtópert indítottak az évkönyvet kiadó *Kompert Lipót* ellen. A per, amelyben többek között *Horovitz Lázár* bécsi rabbit is tanúkép kihallgatták, a kiadó felmentésével végződött.² Röviddel ezután, 1864 elején a bécsi rabbi Pesten járt, hogy a hengermalomban intézkedjék a bécsi hitközség peszachi lisztjének őrlése ügyében, miként ezt 1853 óta minden évben megtette. Ez évben *Horovitz* megkérte régi barátját, *Brill Sámuel Löb* tudós pesti rabbisági ülnököt, kísérné őt a malomba, hogy útközben megbeszéljék a messiás-per eseményeit.

¹ *Büchler* : i. h.

² *Groszmann* : A magyar zsidók a XIX. század közepén. Budapest, 1917, 72. s. köv. 1.

Brill semmi rosszra nem gondolva, készségesen elkísérté bécsi paptársát a malomba, ámde a túlérzékeny *Meisel* máris panasszal fordul az előljáróságához, hogy az «asszessor» illetéktelenül avatkozik a főrabbi jogkörébe és malmot jár ellenőrizni. Panaszos leveléből egyébként felsír a félreértett ember minden lelki fájdalma, midőn arról ír, hogy az előljáróság több beadványát válasz nélkül hagyta, amiből arra kell következtetnie, hogy az előljáróság számára «jeder Rapport mit mir unwillkommen sei» és ezért «musste ich den Entschluss fassen, jeden directen Verkehr mit dem wohllöbl. Vorstande einstweilen zu suspendiren». *Brill* ellen vizsgálat indul, ártatlansága kiderül s *Meisel* kénytelen féltékenykedésének alaptalanságát beismerni.

Visszataszító az a hajsza, amelynek a hitközség ortodoxai részéről volt *Meisel* kitéve. Az uralkodó az országgyűlés megnyitására 1865-ben Pestre jött s december 14-én fogadta a pesti zsidóságnak a főrabbi által vezetett hódoló küldöttségét. Udvari szokás szerint a főrabbi meghívást kapott a királyi ebédre. Sok pesti kíváncsiskodó csődült Budára, zsidók is, hogy szemtanúi legyenek az előkelőségek díszes felvonulásának. A bá-mészködők közt volt *Schor Baruch* ortodox kántor is, aki egy csoportban arról folytatott eszmecserét, vajjon a főrabbi fog-e enni a királyi asztalnak nem éppen rituális ételeiből. «Oh, — mondotta a kántor — a zsidók most közel vannak az emancipációhoz, ezért most már mindent megengednek maguknak. A főrabbi is bizonyára eszik mindemből. Hiszen vannak emberek, kik ily helyen nem utasítják vissza a feltálat ételeket, nehogy a többieknél kevesebbeknek tűnjenek fel.» Könnyen kitalál-

ható, hogy honnan fújt a szél. Az ortodoxok már régtől fogva izgattak az egyenjogosítás ellen, mert féltették tőle a zsidó vallásosságot. Csak nemrég járt Pesten a szikszói *Reb Hillel*, akit «az ortodox Amiensi Péter» névvel illettek. Itt becsempészte magát a pesti ortodoxok egyik fészkébe, a hitközség kötelékéhez tartozó «lengyel zsinagógába», hogy az emancipációra törekvő «reformerek» ellen tüzeljen. Az ortodox kántor szívesebben hitt a szikszói rebbe szavának, mint saját hitközsége főpapjának és készségesen terjesztette a mendemondát, hogy *Meisel* evett a «tréfi» ételekből. De ezt már a hitközség vezetősége is megsokalta és az utólag mindent letagadó kegyes kántort bocsánatkérésre és érzékeny pénzbüntetésre ítélte. *Meisel* pedig mit tett? Igaz papi megbocsátással kéri rágalalmazójának a büntetés alól való felmentését. Különben is — írja az előjáróságnak «Märtyrerthum macht Schwärmer, Vergebung aber gewinnt die Herzen».

De hát melyek voltak tulajdonkép *Meisel* vallási elvei, mi volt vallási felfogása, hogy az ortodoxok oly ellenszenvvel voltak irányában? Érdekes erre vonatkozólag elolvasni a pesti hitközséghez még 1852. augusztus 27-én írt levelét, amikor egy tervezett pesti hitszónoki állásra pályázott. «Kérem, — írja az akkor 37 éves stettini rabbi — szíveskedjenek közölni velem azt a vallási irányt, amelyet hitközségük követ és amelyet hitszónokuknak képviselnie kell. Ne vegyék rossz néven tőlem e szerény kérdésemet, amelyet megokolttá tesz az a körülmény, hogy előttem teljesen ismeretlenek az ottani állapotok és ismeretlen az a szellem is, amely önöket áthatja; de megokolttá teszük kérdésemet a

jelenlegi zsidóság reformtörekvéseiben mutatkozó szélsőségek is. Még a különben legtisztéletreméltóbb irány is ellenszenvessé válhat számunkra, ha túllépi azokat az alapelveket, amelyekről eltökéltük magunkban, hogy életünk szentesített és bevált vezetőinek tekintjük. Tudom, hogy *dr. Einhorn* úr Pesten hivataloskodik.¹ Őszinte nagybecsüléssel viseltetem jelleme és tudása iránt; tisztelem benne azt a nyíltságot, amelylyel reformtörekvéseit célhoz és eredményhez akarja juttatni — de vele együtt haladni: arra képtelen vagyok. Én is elismerem a kornak azt a jogát, hogy a vallási életnek régebbi alakulatait főleg az istentisztelet terén újjá alakítsa és hivatali működésében komolyan törekedtem is felfogásomnak érvényt szerezni — de nem tartozom ahhoz az iskolához, amely arra törekszik, hogy a talmudnak hatalmas építményét aláássa és a hagyomány tisztéletreméltó hordozóinak a zsidóság óriási fejlődésében kivívott érdemeit kétségbevonja. Eddig a mérsékelt és *legális* haladást védelmeztem templomban és iskolában, ennek az elvnek sohasem leszek árulója». Valóban, a talmudizmust, a rabbanita zsidóságot alig lehet becsületesebben vallani és védelmezni, mint ahogy *Meisel* tette e levelében.

E vallási felfogás nem volt *Meiselnél* csak elmélet,

¹ A pesti reformhitközséget, illetőleg egyletet 1848 július 8-án alapította *Einhorn Ignác* (a későbbi Horn Ede államtitkár), aki a szabadságharcban tábori lelkész volt, majd emigrált. Utóda lett a pesti reformtársulatnál *dr. Einhorn Dávid*, akire Meisel hivatkozik. Ez előbb *schwerini* rabbi volt és Einhorn Ignácnak nem vérrokona. A reformtársulatot, mint meg nem engedett szektát, a helytartóság 1852. október 20-án feloszlatta.

hanem az életben megmutatkozó gyakorlat is. Panasz merült fel, hogy a pesti «mintafőiskolában» hajadon fővel tanítják a bibliát és imakönyvet. Erre Meisel 1862. november 9-én közli a hitközségi előljárósággal, hogy már többször figyelmeztette az iskola igazgatóságát, ne tanítsák a héber tárgyakat födetlen fővel, mert az ellenkezik vallási szabványainkkal; figyelmeztetésében rámutatott a Salchan áruch: Orách chájim 2 fejezetéhez csatlakozó Baér hétébre. A figyelmeztetésnél azonban tovább nem mehet, mert az iskola nem tartozik fennhatósága alá.

Midőn a hitközség vezetősége felépítette a dohányutcai templomot, a konzervatívok zsinagógáját régi Orczy-házi helyéből ki akarta költöztetni és kisebb helyiségbe szorítani. Az ortodoxok akkor megtalálták a főrabbit, panasszal fordultak hozzá és segítségét kérték. *Meisel* pedig kijelentette, hogy kész inkább lemondani papi hivataláról, de az ortodox-párt elnyomását nem tűri.¹ És az ortodoxoknak, kik annyi keserűséget okoztak neki, hűséges pártfogója maradt és segített számukra kivívni, hogy a régi zsinagóga helyett méltó új zsinagógát kapjanak. 1867. november 30-án tartott utolsó szombati derásájában örömmel hirdeti a zsinagóga ortodox látogatóinak, hogy régi jogos óhajuk közel áll a megvalósuláshoz. «Nézzétek csak azt a hatalmas változást, mely egy évtized alatt állott be. Akkor a hitközség tanácstermében azzal a tervvel foglalkoztak és már majdnem el is határozták, hogy ezt az imahelyiséget beszüntetik. E helyütt bevallhatom,

¹ Pesti hitk. lev. 73.

hogy én voltam az, aki számotokra e templomot megmentettem. Ma pedig a vezetők szívesen teljesítik a ti kívánságtokat és Isten szolgálatára méltó csarnokot kaptok». ¹

A sokat küzdő, sok nemeset alkotó, de sokszor félreértett és ezért sokat szenvedő papnak ez volt utolsó tanítása. Prédikáció után — a hivatalos jegyzőkönyvben így olvassuk — «während des Musafgebetes sank er bei Keduscha zusammen, vom Gehirnschlag gelähmt, wurde inmitten allgemeiner Bestürzung in die nahe liegende Wohnung des Schneiders Spitz gebracht, dorthin wurden in der Eile Ärzte berufen. Alles mögliche wurde zur Rettung angewendet, leider Alles vergebens, er blieb bewusst- u. sprachlos und Abends 6 Uhr gab er seinen Geist auf.» A beteg segítségére sietett *Balassa* tanár, *Hasenfeld* orvos, de sok idegen is betolakodott a szállást adó szabó lakásába. A nagy zűrzavarban el is vitte valaki a háziasszonynak két ezüst gyertyatartóját, amelyekben a péntekesti gyertyákat gyujtotta meg. A hitközség 50 forinttal kárpótolta az asszonyt.

A beteg körül fáradozó orvosok hálálkodó iratot kaptak a hitközségtől. Egy ilyen köszönőlevelet és a tömegesen érkezett részvétiratokból egy-egy kiragadott mondatot mutatunk be, annak szemléltetésére, hogy milyen volt a gettó és az erőszakkal németesítő Bach-korszak bilincseiből felszabadult zsidóságnak magyar nyelve hetedfél évtizeddel ezelőtt.

Hasenfeld Hermann «orvos tudór úr» a következő leve-

¹ *Meisel* : Die Brunnen Isaak's.

let kapta : «Midőn t. uraságod a f. é. november 30-kán hirtelen és halálosan lebetegedett, immár boldogult fő-rabbink dr. Meisel segítségére sietni és körülötte fáradozni méltóztatott — bár ő a Gondviselés semmi emberi erőlködés által fel nem tartóztatható végzése folytán mély fájdalunkra örökéletre átköltözött : elmulaszt-hatatlan kötelességünket ismerjük, t. uraságodnak ezen nemes érzületét tanusító készségeért ezennel mind a magunk, mind a Chevra Kadischa egylet nevében mély köszönetünket kifejezni.»

«A mérhetetlen csapás súlya alatt összegyült hitköz-ségi képviselő testület az elhunytban a rabbik és hit-szónokok egyik leghíresebb és legjelesebb példaképét gyászolja, kinek emléke egész hitközségünkben kitörül-hetetlen vonásokkal örökké fog élni» — mondja a hiva-talos gyászjelentés, amely érthetetlen módon azt is szükségesnek tartja jelenteni, hogy főrabbijuk «az izr. szertartás szerint fog örök nyugalomra tétetni». Való-ban csoda, hogy az ortodoxok nem kötöttek bele akár az egyik, akár a másik kitételbe ; hiszen a zsidó ember hisz a feltámadásban és nem vallja az örök nyugalmat.

A pápai hitközség részvétét fejezi ki Meisel «rögtöni elhalálózásán» és közli, hogy «a helybeli imodában az elhunyt főrabbi úr utáni gyászbeszéd tartása e' hó 19-ére elrendeltetett, mely alkalommal a' jelenlévőknél a' legnagyobb részvét mutatkozott».

A sátoraljaújhelyi hittestvérek részvétirata így kezdő-dik : «Folyó hó 1-ő napján távsürgöny útján azon lel-künket mélyen sebző gyász hír közöltetett velünk : miként nemzetünknek jelenkori nagy Embere Főtisz-telendő Meisel főrabbi úr oly rögtön elhalt.»

Emberi gyengeségei mellett is «nagy ember» volt Meisel, aki a kor és helyzet által adódott gátlások, újabb meg újabb felbukkant félreértések, sokszor a kortársai részéről mutatkozott ellenszenv közepett is sok szépet, jót és maradandót alkotott rövid nyolc évre terjedő pesti lelkészkedése idején.

Budapest.

Dr. GROSZMANN ZSIGMOND.

MAGYAR-MANNHEIMER GUSZTÁV.

Nehéz elhinni, hogy Magyar-Mannheimer Gusztáv már elmúlt hetven éves, hiszen amióta képeit festi, mindig fiatalnak látták. Ötven éves fiatalságát és azt a hetven esztendő öregségét ünnepelte a minap a magyar művészet. Ő maga úgy ülte meg kettős jubileumát, hogy külön kiállításban bemutatta új műveit. Energia és felfogás dolgában ugyanolyanok, mint régibb festményei. Tudatosság és tudás, öntudat és erőtudat, tehát egyéniség nyilvánulásai. Akarat szólal meg bennük, pedig a képzőművészetnek tulajdonkép ösztönök a forrásai, a látottak utánzásának és a képzetek kifejezésének ösztönei. Azon az úton, amelyen ebből az ösztönből akarat lett, szabadult ki a képzőművészet a primitivitásból és ért el magasrendűségéhez. Az ösztönökben is nyilvánulhat tehetség, készség, diszpozíció, de a harmóniára igyekvést és a szépségben elrendezés törekvését a művészet az akaratnak köszönheti.

Némely művészeti modernségnek abban való mesterkedése, hogy az elfínomultságot megint primitívvé

tegye, meghiusul azon a lehetetlenségen, hogy a tudatos akarát hamarosan tudattalan ösztönné fejlődjék vissza. Magyar-Mannheimer Gusztáv, aki pedig csupa tudatosság, mindig idegenül tekintett arra a tudatosságra, amely programmos művészi modernségeket alakít. Ezek a képzőművészetet ki akarnák ragadni mechanizáltságából, amelybe a szokás, a gyakorlat, az iskolázottság vitte. De nem a szabadság felé viszik, hanem valamely másféle determináltságba, korlátok közé, felfogások megkötöttségébe, amelynek gyakran fanatizmus az őrsége. Magyar-Mannheimer művészete független még a tanultságától is. Mesterségben való tudását ugyan tanultsága adta, de a formáját maga alakította. A tanultságtól függetlenítés és a kifejezés formáján való uralkodás a művészi egyéniségnek kelléke, talán a mivolta, az, amit személyiségnek is neveznek. Magyar-Mannheimer ilyen művészszemélyiség.

A művészeti műveltségnek ugyanolyanok az összetevői, mint a korok műveltségének: esztétikaiak, logikaiak, etikaiak és fizikaiak. Az egyes művészek művészi kultúrája pedig úgy különbözik egymástól, ahogyan bennök ezek közül az összetevők közül hol az egyik, hol a másik dominál. Magyar-Mannheimer festésén a szépségben való kedvtelés és a megszólalásban, a kifejezésben való öröm uralkodik. Amannak meglátások, ennek pedig átérzések a forrásai. Az egyik élményekben, a másik az öntudatban gyökerezik, a művésznek saját magáról való tudásában. A kettőnek szintézise az alkotó művész, aki produkálva reprodukál. Magyar-Mannheimer festése azt a kettős örömet, az élményben és az öntudatban való örömet fejezi ki. Ez az

öröme az egyetlen olyan érzése, amely megszólal képeiben. És ezt az érzést akarja érezni. Az érzés akarása és az akarás érzése egymást kiegészíti. Másféle érzéseket az ő festése nem is fejez ki. De nem fejez ki gondolatokat sem. A hangulatoknak a művészetben jogosságát még valahogy elismeri, de nem az olyanokét, amelyek benne támadtak, hanem csak azokét, amelyeket a festménye kelt. A hangulatok neki nem ösztönzései, hanem eredményei. Nem fest le rájátörő hangulatokat, nem a jelenségek, hanem a maga pátoszáat szólaltatja meg. Hideg ésszel látja a pátosz lehetőségeit és megszólaltatja. Megadatott neki, hogy ne átérezze a természet, a tájék, a jelenségek hangulatát, hanem föléje kerekedhessék. Kifejezhesse együttérzés nélkül, a pátosz akarásával. Ez az ő szépségben és ábrázolásában való öröme. Rácáfol Zolának arra a tételére, hogy a műalkotás a művész temperamentumán át nézett darab természet. Az ő műalkotásai természet egy művészi intellektus akaratán át leszűrve.

Magyar-Mannheimer tájképei kompozíciók: meg látásaiból komponálta őket. Tárgyi tartalmuk ellenére is tisztán kolorisztikus szerzemények. Még azok is, amelyeket csak rögtönzött, gyakran csak az emlékeiből. Egész sor festménye merő rögtönzés, festői ötletek fölvetése, színhatások megszólaltatása. Mindegyikben barokk lendület és realiztikus biztonság. Képei a lendület ellenére naturalisztikusak és a lendület révén egyéniek. Minden naturalisztikus egyéni ábrázolás vagy az ornamentum hangsúlyozása felé visz, vagy a dekoráció alá rendelés felé. Részletek összefogására törekszik, a ritmust kutatja, a kép összetevőinek eredőit, a

vonalakét és a foltokét kibogozza. A művészi naturalisztikus ábrázolás előbb-utóbb inkább művészi, mint naturalisztikus lesz. Előbb-utóbb megtagadja a természetességet. Nem is a tendencia készíti erre, hanem gyakran az ábrázolás technikája. Magyar-Mannheimert még természetlátásának sajátossága is erre az útra tereli. Dinamikus természetlátása a természetet mindig hatékonynak látja. Az efajta természetlátás a festőket a szimultán festésbe csábíthatja: azokat, akik az egymásutánt egyszeriben akarnák ábrázolni és átváltják egymásmellettiségre. Magyar-Mannheimer naturalizmus a valóságosítást dekorációvá alakítja. Nagy ornamentumokba foglalja a meglátásait. Mindig is ez volt az útja a képzőművészetnek. A csipkézett akantuszlevél ezen a természetességet megtagadó úton lett a máig is érvényben levő ornamentummá. A görög művészet élesre, a római gömbölyűre faragta a vonalait. A régi zsidó képzőművészeti elemek is így szakadtak el a természettől. Így lett a meglátott formákból geometriai ábra és így lesz a naturalisztikus ábrázolásból stilizáltság.

Magyar-Mannheimer sohasem tér le a stilizálásba vagy a geometriába. Ornamentumai a valóságnak közvetetlen, nem kiesztelt jelképei. Minden ábrázolt kép csakúgy szimbólum, mint ahogy az minden szó is. Az ábrázolás éppúgy jelképez, mint a beszéd. És mind a kettőben fogalmak nyilvánulnak és mind a kettő rejtelmesség felé hajlik. A kép arra, hogy spirituális elemeket rejtelmesen megtestesítsen, a szó pedig az elspiritualizálásra. A szimbolizálásnak két ellentétes iránya ez. A görög allegória amabból, a zsidó allegorizálás pedig emeből származott.

Az igazi művész sohasem naturae imitator. Az imitálás tilalma, természetesen, nem esztétikai, hanem etikai paranccsal szólal meg a mózesi törvényben, amely úgy szól, hogy «ne csinálj magadnak faragott képet, sem semmiféle alakot arról, ami fent van az égben, vagy ami lent van a földön, vagy ami vízben van a föld alatt». A modernségben érvényesülő úgynevezett gegenstandslose Kunst-nak, a tárgyaltalan művészetnek, ősi forrása tulajdonképpen ez a mózesi törvény. A zsidóság művésznép volt, magának az aranyborjúnak készítése is művészi tehetségét hirdeti. «Az egész nép leszedte magáról az arany függőket, amelyek fülükben voltak és elvitte Áronhoz. Ő elvette, vésővel alakította és öntött borjút csinált belőle.» Becalél aranyból két kiterjesztett szárnyú kerubot készített. A palesztinai ásatások, a zsidó ossziárumok virágképeikkel, rozettás ornamentumaikkal, az anisémi ásatások zsidók faragta állat- és emberalakjai, érmek és pénzek, a szőllő-, gránátalma-, eszrog- és pálma-motívumok, a templomok mozaikjai, a miniatürökkel díszített könyvek, haggadák, megillák nemcsak zsidók művészi tehetségéről, hanem a zsidó hithűségnek a művészettel való összeegyeztetéséről is tanuskodnak. A mózesi tilalom azzal a szimbolizálással száll szembe, amely a szellemiség jelenségeit megtestesíti. A zsidó szimbolikában, az antropomorfizmusnak és a zoolatriának nincs szerepe. A zsidóság a maga metafizikai fogalmait nem személyesíti, nem testesíti meg. A mózesi törvény őrt áll a zsidó fantázia előtt, hogy ne éljen vissza a szimbólumokkal. A zsidó szimbólika valóságokat valóságokkal helyettesít. Nem fantasztikus, hanem spekulatív. Példa rá a zsidó allegorikus

szómagyarázat, amelyben a szó nem is egy fogalom jelzője, hanem a betűk révén egy egész intelligibilis világé. Ideák, gondolatfolyamatok világa, allegoriák testiség, alak nélkül, merő szellemiségek.

A primitív ember fetisei, a magasabbrendűek zoolatriája, a hellének mitológiája a szimbólikus vallásfelfogásnak útvesztői. A zsidó ábrázolási tilalom nem szépségellenes, hanem szimbolumellenes. És azután is, hogy a képből kiütköző szimbolika már nem veszélyeztette a zsidó vallásetikát, sok oka volt annak, hogy a zsidóság ne kapcsolódhassék bele intenzíven a művészetbe. Üldöztetése, rejtőzése, a birtoklás veszedelmei nagy akadályai voltak annak, hogy a zsidóságban akár a mecénás, akár a művész művészetet alkothasson. Az újabb korig a mecénás éltette a művészetet: a fejedelem, a város, a céh, a nagyúr, az egyház kegye inspirálta és munkáltatta a művészetet. De a zsidóságnak nem volt sem fejedelmi udvara, sem polgársága, sem kastélya, városa, céhe, nem voltak nagyurai, fényes egyházai. Mégis még sötét időkben sem lett képellenes, amilyen pl. tündöklő korában az iszlám volt, amely ugyancsak tiltotta a természet utánzását és megalkotta az arabeszket. A zsidó művészet a zsidó spiritualizmustól körülbástyázottan össze tudta egyeztetni a mózesi ábrázolási tilalmat a zsidó szépségszeretettel és nem tartózkodott élőlények ábrázolásától sem, kivéve az emberétől. Különben is a zsidó sors, a tragikum, a boldogtalanság nem festői elemek: megszólaltatása az irodalom országába való. Talán még a zenéébe is. Ez a kis kitérés itt ennél a felolvasó asztalnál, ahol zsidó kultúralis vonatkozásokat ismertetnek, bizonyára megengedett.

Mikor Magyar-Mannheimer Gusztávot itt mint zsidó magyar művészt méltatjuk, rámutatunk arra az értékre is, amellyel ő a magyar kultúrát gyarapítja. A magyar zsidóság a képzőművészetbe csak későn kapcsolódhatott bele, de ezt az akaratlan mulasztását bőségesen pótolta. Kiváló festőkkel, szobrászokkal és építészekkel vesz részt a magyar szellemiség művészi munkájában. Magyar-Mannheimer a legjava magyar piktorok egyike. Abban, hogy a nagy világ megbecsüli művészetünket, neki is érdeme van. A velencei modern galéria első magyar képét Magyar-Mannheimer festette, de más külföldi gyűjteményekben is sok a képe.

Sajátságos vegyülete ő a magától lett embernek és a tanultságban kifejlett művésznek. Nem sokat iskolázott, de művészi tanultsága alapos. Kis iskolás korában kenyérre való pénzért rajzolgatott, cégtáblákat festett, fotografusnál robotolt s csak azután került a mintarajziskolába Székely Bertalan és Greguss János elé. Apja valamelyest támogatta. A pesti zsidó hitközség tanítója volt, zsidó tanító, tehát szegény, de művelt, sokat tudó ember. Házának a levegője is tanultsággal volt telítve. A fiú ügyesen rajzolt, festegedett, minden áron művész akart lenni. Kenyérkereső úton kereste ennek a lehetőségét. Retoucheurnek szegődött Bukarestbe egy fényképészhez, de ott hamarosan belátta, hogy tévesztett úton jár. Megszökött mesterétől, megint haza került, itt újságokat, könyveket illusztrálgatott. A vékony dongájú, nagy tehetségű fiút elsegítették Münchenbe, ahol ráeszmélt arra, hogy a művészet mesterségbeli alaposság is. Komolyan nekifeküdt a megszerzésének. Az akadémián a magyar Wagner Sándor

tanítványa volt, majd Löfftz lett a mestere, de inkább a müncheni lelkeség, a müncheni milieu nevelte. München akkor csupa művészeti izgalom volt. Irányok, módszerek, felfogások, kívülről való hatások, megrögzöttségek viaskodása és csupa lelkesedés, hogy mit is rejt a művészet számára a jövő? Milyen lehetőségeket és követelményeket? Párizs már készülődött a rejtély megoldására és Münchenben is izgultak a megoldás körül. Magyar-Mannheimer a magyar kormánytól 800 forint ösztöndíjat kapott, vagy három évig élt belőle Münchenben elszántan, hol fanatikus akarással, hol humorától nekibátorodottan. Gyűjtötte a tanulságot, azután öntudattól fűtötten hazajött. Innen Bécsbe került Makart mellé. A pompa mestere mellé. A dekoráció lendülete, a kompozíció pátosza, a sötét tónusba ágyazott bújá színezés muzsikája megragadta. A makartizmusnak már régen elmúlt az ideje, de magának Makartnak értékét kezdik újra megismerni. Magyar-Mannheimer máig is hálásan gondol a bécsi mester hatására.

Majd újabb állami ösztöndíjjal Itáliába, Rómába, Nápolyba, Firenzébe mehetett. Ott szedte magába a Campagna és Capri impresszióit, az olasz mezők, kertek, országutak, dombos panorámák, virágos tanyák, falvak, égboltok és borulatok emlékeit. Nagyszerű emlékező: minden meglátása megrögződik az emlékezetében. Akármilyen formára, alakra, folthatásra, mozgásra, gesztusra, színharmóniára van szüksége: felidézi emlékezetéből. Megmondta Filippo Villani a firenzei művészetről a XVI. században írt traktatumban, hogy a festők az ő felfogásuk és erős emlékezésük révén egyforma rangban vannak a szabad művészetek mesterei-

vel, az *artium liberalium* magisterekkel, a régi doktorokkal, sőt hogy őket illeti meg az elsőbbség. Régi és új nagy művészek is a hit áhítatával vallották az emlékezés jogát és művészetalkotó energiáját. Gauguin az emlékezés gyakorlását kívánja a fiatal művészekről, mikor így szólítja őket: «Fiatalembereknek legyen modelljük, de húzzanak festés közben maguk és a modell közé függönyt. Jobb ha emlékezetből festenek, mert akkor és csak akkor lesz az övék a művük.» Magyar-Mannheimer emlékezése tele van a festő feljegyzéseivel. Csupa kép, csupa észlelet, csupa érzéklet. A fejében hordja a vázlatkönyvét, Itáliának nemcsak a kék ege, hanem a felhői is ott boronganak, ott tornyosulnak éles emlékezésében. Mikor Itáliából hazajött, itt új küzdelem várt rá. Az étellel is, de a maga egyéni művészeti jussáért is meg kellett küzdenie. Nem csatlakozott táborokhoz, nem hódolt be irányoknak, beérte önmagával. És érvényesült temérdek csalódáson keresztül is. Megfestette a New-York kávéház menüjét, festett arcképeket és festette természetdrámáit. Benső kapcsolatba került írókkal, tudósokkal, tagja lett 1890-ben az Élettársaságnak, modern írók, tudósok és művészek összeverődésének, amelynek Ibsen, Brandes, Arne Garborg, Strindberg is patrónusai voltak, amellyel kapcsolatot tartott a gráci Schuchart, Mahler Gustáv, a nagy zenész, és itthon egész sor szellemi kiválóság. Festményeit múzeumok vásárolták, a Szépművészeti Múzeumnak Magyar-Mannheimer gyűjteménye van és nemzetközi kiállításokon is díjazták és megjutalmazták őket.

Ellenfelei, ellenségei is voltak, vannak is, ami egyéni-

ségeknek mindig velejárója. Éles a kritikája, csípősek, kiméletlenek a megjegyzései, humorosak az ötletei és maliciába fojtja lány érzélgését. Mert ez a gúnyosan mosolygó, epésen tréfálkozó művész lelke mélyén szentimentális, melegen érdeklődő, eszményekért lelkesedő ember. Zsidósága is lelkeségben, hitéhez való ragaszkodásban és áldozatkészségben nyilvánul. Tanuságot tehet róla az OMIKE is.

Magyar-Mannheimer festésében sok az ellentétesség, de sokféleségében is szuverénül egyéni. A sokattudóknak az a kedve nyilvánul benne, hogy éreztessék azt, hogy mindenféle téren megállják helyüket. Az ilyen művészek néha úgy hatnak, mintha demonstrálni akarnák a tudást. Ami gyakran a virtuozitás csillogtatására bírja őket. Magyar-Mannheimer is közéjük tartozik. Azok, akik véleményt mondanak festéséről, rendszeren úgy kezdik ítéletüket, hogy sokat tud. Ezt a főimpressziót keltik a képei. Említettem már, hogy többnyire csak emlékezve fest, nem a tájék előtt, hanem legyüri a természetet, művészi akarata alá rendeli. Úgy emlékszik a tájékokra, a motivumokra, mint a tudós az adataira, a megtanultságaira. A festés nagymesterei jobbra így festettek. Megtanulták a világ képét és benne a dolgokét. A formákat, a mozgásokat, a színhatásokat, az árnyékok és fények egymásravezését. Ez a megtanultság az ő tárházuk. Ha valamit kieszelnek, a megfelelő motivumokat, festői elemeket, ábrázolási készletet kieszedik emlékezésük tárházából. Nem is azt festik, amit látnak, hanem látják azt, amit kieszeltek. Magyar-Mannheimer megtanulja a tájékot, a vidék részleteit, a természet száz objektumát, a festői

megjelenés kellékeit, a fényhatásokat, a foltok játékát. E tanulmánya nyomán kialakul a tudása. Úgy lát, ahogyan emlékszik mindenre, amit valaha látott. Ezért azt is megtestesítve látja, ami sohasem került a szeme elé. Komponálja a valóságot. Akárhányszor megszerkeszti a képet a tudott részletekből, teremt tájékokat és lefesti őket. Lát és feldolgoz, azután emlékezik és átdolgoz. Megfogalmazza a képet emlékekből, vagy az emlékezésén élő fantáziájával megeleveníti, megtestesíti, nagystílvé formálja, azután ezt a testté vált természetet, ezt a pozitív alakot öltő elgondolt képet lefesti. Úgy mint azok, akik csakis lefestik.

Látja a képet sajátos felfogásával, amely mindenben nagy ornamentumot sejt. Amely tehát mindent nagystílvé alakít, amely pátozzsal szólaltatja meg a természet minden jelenségét, tüneményét. Ezért nehéz néha a képeiben az, ami a természetet csakis utánzó festők képeiben súlytalan. Ezért lesz bennük akcióval teljessé az, ami a természetben csak pittoreszk. Ezért hatnak a képei monumentálisaknak. Mert a részletek beleolvadtak az ornamentumba, a táj képe a drámaiságba. Így lesznek az ő paysage intime-jei heroikusokká. Pedig sohasem festett heroikus tájakat, vadromantikus vidékeket, vízeséses, sziklatömbös, erdőzugásos, patakorohanásos tájékokat.

A mindent festők közül való ő, mégis a tájkép az igazi birodalma. Festett historiai képet is, figurális kompozíciót, aktokat, arcképet, zsánerképet is, de nagystílusége legbeszédesebben a tájképeiben nyilvánul meg. Tájképeiben a természet merő cselekvés. Mintha az örök keletkezést látná a természetben. Figurális képeiben is

nagyvonalú a ritmusa, mélységre törekszik a tónusa, szinte szenvedelmes a színjátéka. Akkor is, amikor nem széles ecsettel rakja fel festékeit, hanem finom átmenetekre, részletező finomságokra törekszik. Egy-egy képben egymás mellett a művészet két energiája, a játékos kedv és a fölös erő. El-eljátszik finomságokkal, amikor egyszerre csak rájuk tör a kolorizmus szenvedelmessége. Néha Corot színezésének bensőségével szólal, majd munkácsyas drámaiságot éreztet súlyos, hatalmas ecsetjárása. Olasz és magyar tájéakai, búja zöld mezői, faenzai utcái, vidékeinek őszi pompája, nyári színmelegsége, havas szürke téli képei csupa mozgalmasság. Legmozgalmasabb a festése, mikor fent az égbolton jár, amely az ő képeiben sohasem mosolygón kék, hanem többnyire zaklatottan, feldultan kaotikus. Mintha bennük a teremtést, a nagy keletkezést jelképezné. A kaoszt, amelyből kialakulnak a formák, a nagy világ- és életornamentumok. A felhőjárásra, fellegek gomolygására, tornyosulására reagál legboldogabban a lelke. Hiszen a mosolygó, kék égbolton nincs cselekvés, már pedig az eseménytelenség nem érdekli. A ritmustalanság, a csend, a béke, a Szinnyi-Merse Pál természeteharmóniája, «das grosse Schweigen» az ő számára idegen. Nem talál bennük lerajzolni, megrajzolni valót. Ő pedig rajzolva keresi a dolgok strukturáját, a mozgások alkotóit és eredőit, a ritmus folyását, a formák határait és mélységeit. Rajzol az ecsetével, rajzol a valeurök érvényesítésével, de mindenek fölött megbecsüli a vonalat. A vonala garantálja, őrzi biztonságát, amely munkáiban mindenki számára érthetően megszólal. A vonala kiegyensúlyozza azokat a kisiklásait is, amelyekbe ko-

lorisztikus rögtönzései, színezésének pátosza, ornamentumainak szertelensége néha beleviszi.

Szertelenség és rend, szenvedelmesség és föltétlen biztonság, játszi könnyedség és festői áhitat, komolyság és kecsesség fogóznak egymásba festésében. Ötven éves munkájában fiatal maradt ennek az egymásbafogózásnak révén.

Budapest.

GERŐ ÖDÖN.

A ZSIDÓK ÉS A KÉPZŐMŰVÉSZET.

(Felolvastatott az IMIT 1932. dec. 28-iki ülésén.)

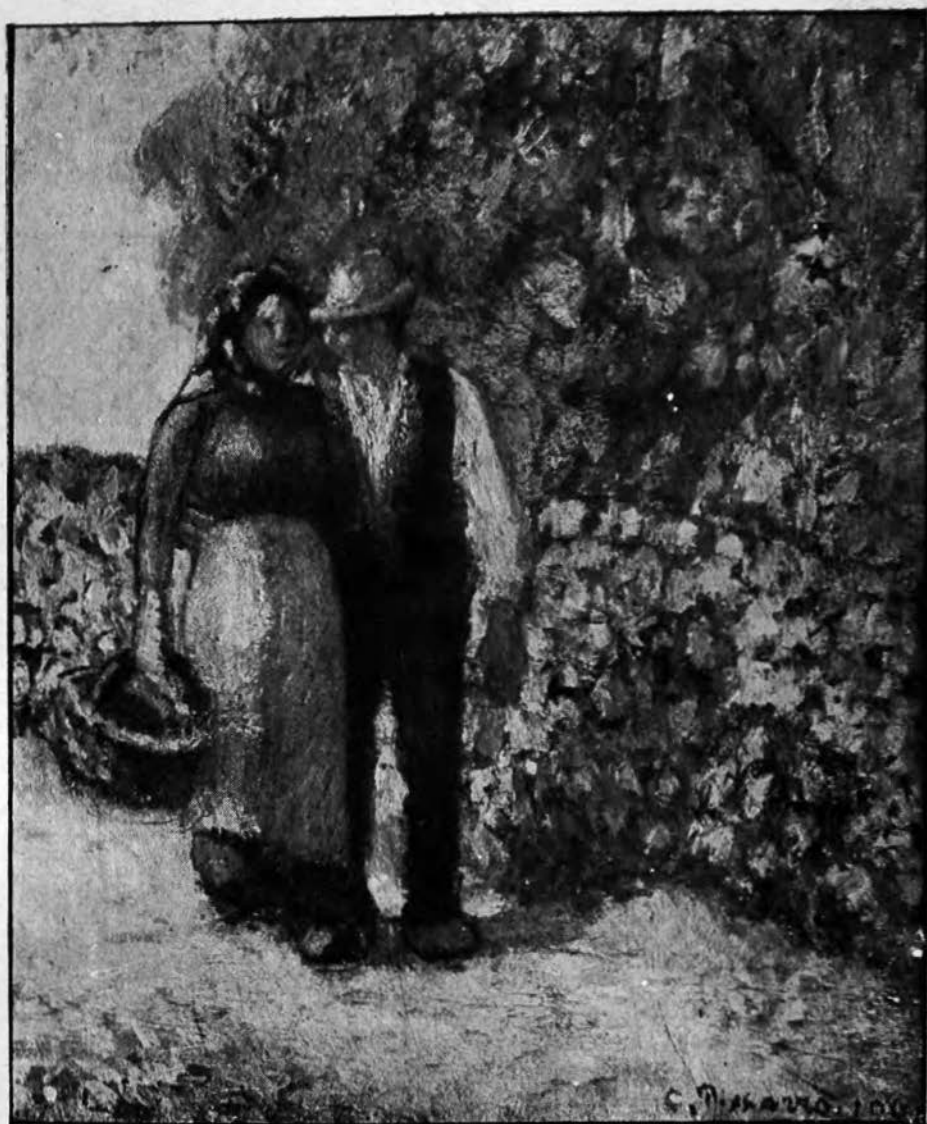
És szólt az Úr Mózeshez, mondván: «Lásd, névszerint szólítottam Becalelt, Úri fiát, Chur fiát Jehuda törzséből: S eltöltöttem őt Isten szellemével: bölcseséggel, értelemmel és tudással, minden munkában, hogy kigondoljon terveket, hogy dolgozzék aranyban, ezüstben és rézben, és foglalásra való kövek metszésében és fának metszésében, hogy dolgozzék minden munkában.» (Mózes II. 31. 1—5.) A művészi munka megbecsülésének kifejezése ez a zsidóság ősi vallásában. A Szentírás szava a *bölcsesség* (Hakma), az emberi érnnyek egyik legkülönbike, és az Írás a zsidó mítosz első művészemberének személyét nemcsak az ügyesség és nemcsak a tudás, hanem a bölcsesség, az alkotó bölcsesség tulajdonságával ruházza fel. Ez a szóhasználat, de az a részletező gond is, amellyel a frigysátort és később Salamon templomának építését a Szentírás leírja, bizonyítéka annak, hogy a képzőművészetek nem jelentettek Izrael népe előtt vallásos előírásokba ütköző,

vagy csak túrt szellemi megnyilvánulást, hanem az emberi tökéletesedésnek egyik bizonyítékát, az isteni tulajdonságok egy részének, a bölcseségnek egyik emberi megnyilvánulását. És hogy az esztétikai törekvések nem állanak szemben a Szentírás szellemével, ennek legékesszólóbb bizonyítéka maga a szent Könyv. Vajjon akkor, amikor a Szentírás egyes részei a világirodalom legművészbibb gyöngyei közé tartoznak, amikor az Énekek Éneke, a Zsoltárok és a prófétai könyvek egy része a világirodalomnak legnagyobb művészettel megírt remekei, amikor a jeruzsálemi szentélyben a zene Isten dicsőítésének egyik szent eszköze volt, elképzelhető-e, hogy éppen a szépre való törekvés vizuális megnyilvánulásai teljesen ki voltak zárva az ősi zsidó nép lelkületéből? Bizonyosan nem. Az éppen említett szentírási részek, a papi öltözékek díszének leírása, mind e feltevés ellen szólnak. Voltak az ősi zsidó kultúrának képzőművészeti megnyilvánulásai, de beszélhetünk-e zsidó művészetről, specifikus zsidó nemzeti vagy vallásos jelleget magukonhordó művészi alkotásokról, akár a biblia keletkezésének idején, akár az ókor végén, a középkorban, vagy napjainkban? Erre a kérdésre nem könnyű a válasz. Két ellentétes tendencia küzd egymással, két ellentétes erő paralizálja egymás hatását. Az egyik a zsidó vallás fejlődésének bizonyos fokán szükségszerű, további folyamán pedig az élettelen konzervatizmus által magával hurcolt ellenszegülés a képzőművészeti törekvések legtöbbszörrel szemben, a másik a tisztán szellemi, transzcendens eszmék felé való merev irányulás. Ahol a zsidók a képzőművészetekkel érintkezésbe jöttek, ezt a szellemiséget, ezt az eszmei tar-

talomhoz való görcsös ragaszkodást többé-kevésbé kifejezésre juttatják.

Az első gondolatkör alapja és kiindulópontja a Tíz-ige faragottkép-tilalma. De nem kizárólag az isteni kinyilatkoztatásnak ebben a formájában van a zsidó vallást évezredekig kísérő figurális szobor- és kiterjedt értelemben vett képtilalomnak magja. Nézzük a zsidó nemzet földrajzi, politikai, kulturális elhelyezkedését, tekintsük azt a legnagyobb szellemi kincset, amelyet évezredek szenvedése közepett is megtartani képes volt: a tiszta monoteizmusnak transzcendens, minden formához való kötöttség nélküli elképzelését és lássuk a környező hatalmas kultúráknak, az egyiptominak, az asszir-babiloniainak istenképzetével való állandó küzdelmet és ez istenképzetek iránt éppen a magasfokú művészet által az emberi lelkületben kellett nagy rokonszenvet. Így megérthetjük, hogy miért üldöztek a zsidó vallás minden fejlődési fokán kegyetlen logikával és a zsidó szellem legnagyobb vívmányának, az anyagnélküli Istenségnek védelmében minden olyan művészeti törekvést, amely az Isten ábrázolásának kísértését jelenthetné. A zsidó felfogás szerint Isten külseje elképzelhetetlen. Az emberi képzelet, amely Istennek formát akar adni, mindig tisztátalan és az Istenség iránt való hódolattal ellenkezik. Az a kísértés pedig, hogy az Istennek emberi vagy állati elképzelést adjanak, a környező kultúrák, vallások behatása alatt kézenfekvő volt. Bár a bölcsek tanítása nem tiltja a képek készítését, a zsidó nemzeti önállóság alatt zsidó művészetnek nyomait sem találjuk. Kanaán országút volt az egyiptomi és az előázsiai

kultúra között. Izrael nemzetének önálló függetlensége alatt övezett derékkal, karddal a kezében kellett védenie országát. Mikor a zsidó nemzet politikai és gazdasági megállapodottsága idején Salamon király templomot óhajt építeni az Úrnak, zsidó művészek nem igen álltak rendelkezésére. A létért vívott véres küzdelem és a szomszédos kultúrák elnyomó hatása zsidó művészet alakulását nagyon nebézzé tették. És valóban a bibliai leírások és az archeológiai kutatások alapján való minden képzeletünk a jeruzsálemi szentélyre nézve bizonyítja, hogy Salamon temploma művészi szempontból teljesen idegen és az akkori kultúra legmagasabb fokon álló művészetének, a föníciai művészetnek, terméke. A föníciai művészet volt akkor a valóban nemzetközi, *modern* művészeti irány, Homeros és a Szentírás egyaránt dicsőítik tökéletességét és ezzel magyarázható, hogy Salamon nem az egyiptomiakhoz — holott főfelesége a Faraó leánya volt — hanem a föníciaiakhoz fordult művészekért, akik a templomot felépítették. És ezek a föníciai művészek nem alkothattak zsidó szellemből fakadó művészi alkotást, hanem föníciai művet, amely a zsidó kultusz követelményeinek megfelelt ugyan, amelynek azonban esztétikai tartalma idegen volt. Hogy csak egy példát említsek, teljesen értelmetlenül állunk a nagy részletességgel leírt Jakim és Boaz oszlopokkal szemben és csak akkor látjuk ezeknek eredetét, ha a föníciai művészet egyéb emlékeivel vetjük egybe. Bizonyos az, hogy Salamon templomában díszítő elemként alkalmazták és már rég feledésbe ment az, hogy eredetük csak mint az ázsiai fallus-kultusz maradványa érthető meg. Érdekes, hogy a később oly nagy szere-

CAMILLE PISSARO : Idill.

(Mult és Jövő kliséje.)

MAX LIEBERMANN : Hermann Cohen képmása.

Hidegtű.

(Bruno Cassirer, Berlin, kiadása.)

MARC CHAGALL : Imádkozó.

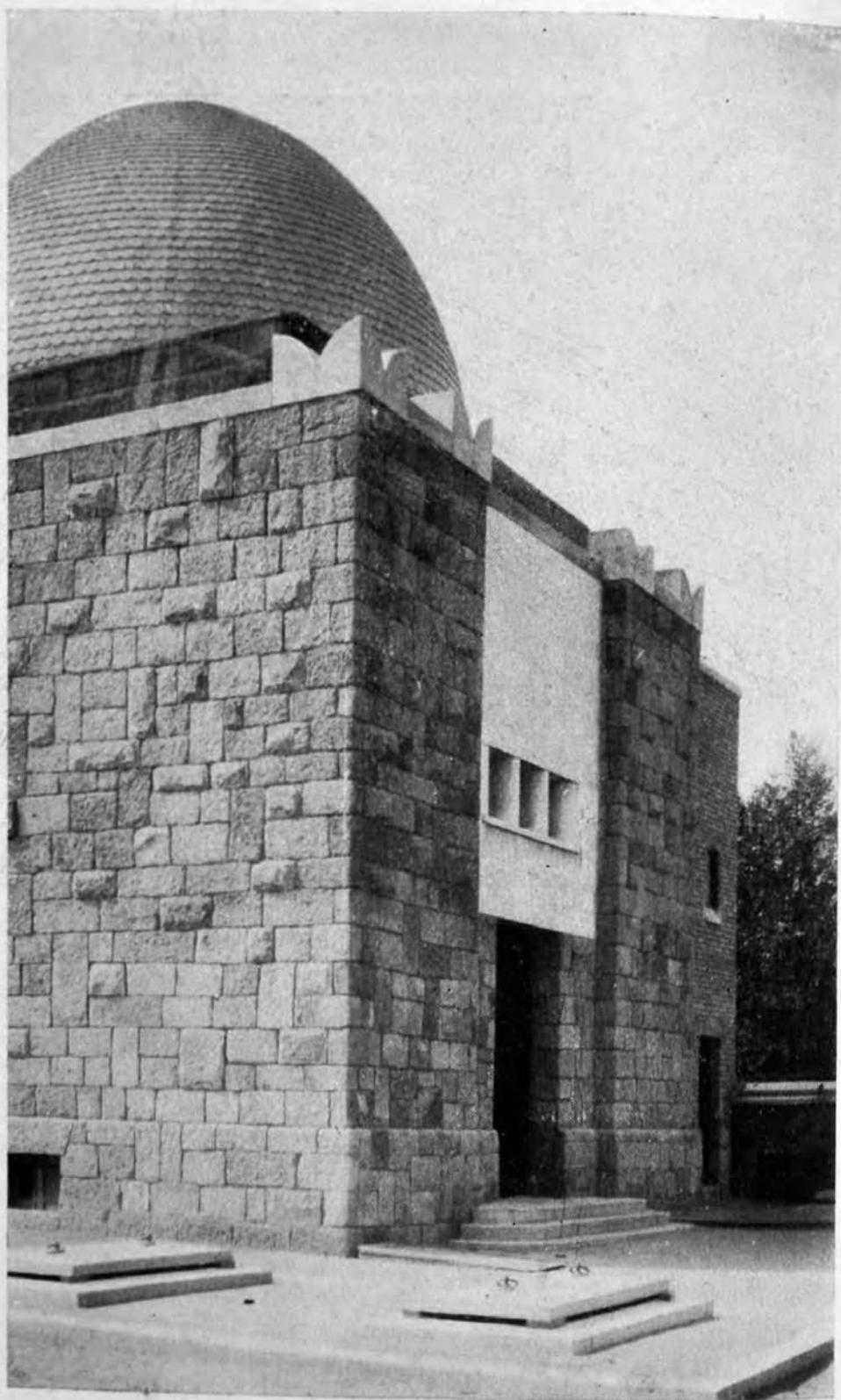

FÉNYES ADOLF: Mózes vizet fakaszt a sziklából.

(Az Országos Magyar Zsidó Múzeum tulajdona.)

Kozma Lajos : A kassai zsidó templom.
(Aron az orgonával.)

LAJTA BÉLA : A Kerepesi-úti zsidó temető ravatalozó háza.

RÓNA JÓZSEF : Loth felesége.

BECALEL-iskola (Jeruzsálem) : Hímzett parocheth.

(Mult és Jövő kliséje.)

pet játszó hétágú lámpás Cohn-Wiener megállapítása szerint Salamon templomában még nem szerepelt és csak a későbbi templomokban nyert alkalmazást, mert az eredeti szentély uralkodó számai a 10 és 12 voltak.

Hyrkán János palotája már az újabban keletkező hatalmas kultúra, a görög kultúra befolyását mutatja. Herodes már tiszta görög épületeket emel. És ettől az időtől kezdve, amikor a zsidó állami önállóság már romokban hever, amikor csak ideig-óráig szabad nép a zsidó, nemcsak a hatalmas kulturális befolyások, nemcsak a figurális művészetnek vallási tilalma, hanem főleg a szabadság hiánya akadályozza évezredekig zsidó művészet születését. Szabadság nélkül nincs művészet. A szabad teremtőerő az elnyomás korában sem az atyák földjén, sem a számkivetésben, sem szolgasorban, sem a gettó falai között nem fejlődhetett. Az elnyomás, üldözés nem a művészi szárnyalást, az elzárt-ság, megalázás nem a szépség alkotásának lehetőségét adják, hanem a félelmet, a keserűséget, az állandó belső nyugtalanságot szülik s ezek az érzések megsemmisítik a művészi kultúra fejlődésének lehetőségét. S amint évezredekig keresztül függő volt a zsidó, függő volt a zsidó művészet is és ha a zsidó szellemiség néha fel-fel is csilant a művészetek megnyilvánulásában, az különösen ott történt, ahol ez a függőségi érzés nem volt teljesen lélekölő, mint Alexandriában, a spanyol félszigeten, Velencében és a XIX—XX. században Nyugateurópában. De emellett a zsidó szellemiség mellett a látás, a kifejezőmód, a megvalósítás eszközei azokéi a népekéi és kultúrközösségekéi maradtak, amelyekben a zsidók éltek és alkottak. A gettó elzárkózottsága meg-

akadályozta a művészi élményt. Az alkotó jelesek megalázása a keserűség, a gyűlölet, a gettó-neurózis művésziileg meddő érzésének forrása. A görög hódoltság kora görög művészetet termelt. A figurális alkotások kizárásával tiszta görög művészet az, amit a zsidók zsinagógáikban, síremlékeikben, érmeiken alkalmaznak. Ekkor fejlődik ki a zsidó szimbolumok sorozata, amelyek közül a legfontosabbak a hétágú lámpás serleg, lulab, ethrog, a palesztinai növények és főként, mint Juda szimboluma, a pálma. A makkabeusi küzdelem legmélyebb eszmei értelme, az érzéki görög és a tisztán elvont zsidó kultúra véres és kiengesztelhetetlen harca, csakhamar elhalványul s az ókori zsinagógák ránkmaradt maradványaiban a padozat mozaikjának állati dísze már átmenetet jelent az alexandriai görög kultúrának teljes elfogadása felé. Nemcsak a görög-római építkezést honosították meg a zsinagógákban, hanem a pogány szimbolumok helyét elfoglaló zsidó szimbolumok mellett a temetkezési helyeken már a figurális dísznek is adnak helyet. A katakombák arcképei s a szarkofágok már teljesen áttörnek a figurális díszről való idegenkedést és egyes görög-római szimbolumok annyira átmennek a zsidó tudatba, hogy észre sem veszik ezek alkalmazásának vallási szempontból való idegenszerűségét, csakúgy nem, mint annak idején Salamon templomának idegen díszítését.

A korai kereszténység és a vele egykorú zsidó művészet szigorúan együtt haladnak minden érzékinek kiküszöbölése felé és egyaránt tudatosan stilizált szimbolumokat alkalmaznak, amelyek a kereszténység első százada körül még közösek és ugyanazon elvi elgondo-

lás szülöttei. (Hal, páva stb.) Ebben a korban kezd szerepelni először a zsidó szimbolumok közt az áron (tóraszekrény), melyet a Rómában talált aranyüvegeken láthatunk.

A középkorban a zsidó művészet legjelentősebb emlékeit a mohammedán országokban találjuk. A művészet fejlődésének előfeltételei megvoltak. Az iszlám országaiban a zsidók majdnem szabadok voltak. Nem kis mértékben nekik volt köszönhető, hogy a görög kultúra a középkorban az iszlám kultúrájában folytatódott. A zsidók egyik legnagyobb érdeme az, hogy az ókori műveltséget abban a korban, amikor azt a kereszténység tudatosan visszautasította, az iszlamba áthozta és életbentartásához hozzájárult. A zsidó művészet az iszlám fennhatósága alatt annál is inkább alkothatott, mert az iszlámnak a művészet terén elfoglalt álláspontja alig különbözött a zsidó vallásától, sőt sok tekintetben, különösen az iszlám nyugati országaiban, szigorúbb, merevebb volt mint a zsidóké. Nemcsak a figurális díszítés szigorú kerülése található az iszlám egyházi művészetében, különösen nyugaton, hanem az arany és ezüst alkalmazásának mellőzése is. És a zsidó építőművészetnek legragyogóbb megmaradt alkotásai az iszlám fennhatósága alatt az ibériai félszigeten keletkeznek, a toledói nagyzsinaagóga és Abulafia zsinagógája, amelynek tervezője és felépítője zsidó építőművész volt. És érdekes, hogy a mór-zsidó építészetnek ez utóbbi remekművén már a mohammedán mór purizmussal szemben gótikus befolyásra is akadunk a templom falait építő díszítmények naturalisztikus növénydíszében. Az európai zsidó kultúrában és

művészi alkotásban Spanyolország helyét Olaszország foglalja el, ahol a teremtésre szükséges szabadság legalább a kereskedelmi gócpontokon megvolt. Az elkésett olasz gótika egyik utolsó s legszebb példája a Cluny Múzeumban lévő áron és asztal. De csakhamar a renaissance, majd a barokk tiszta emlékeivel találkozunk; a velencei nagy zsinagóga a barokképítészetnek még Olaszországban sem elvetendő alkotása. Templomi lámpák, chanuka-gyertyatartók, ezüst kegyszerek, hímzések, fayence-szédertálak, mindig a kor stílustörekvéseinek kifejezői és nem véletlen, hanem természetesnek látszó valami, hogy a Cluny Múzeum gyönyörű menőráját Cellini Perseus-ának mása koronázza. Északon is az a kevés művészeti termék, amely ránk maradt, korának jellegzetes terméke. A román építészet maradványa a XII. század végén épült wormszi zsinagóga s a gótikának érdekes emléke a prágai Alt-Neuschule, a XIV. század elejéről, amelynek naturalisztikus növénydíszje a legszebbek közé tartozik. Ezeknek a zsinagógáknak és általában a zsinagógáknak építészeti elgondolása tudatosan különbözik a keresztény templomokétól. A katolicizmusnak a képszimbolizmussal szemben tanúsított barátságos magatartása fokozott mértékben kiváltotta a zsidóknál nemcsak a képek ellen hagyományosan érzett, hanem az építészet keresztény szimbolumaiban rejlő felfogás ellen való tiltakozást. Így a zsinagógák alaprajzi elgondolása távolodik, elkülönül a keresztény templomok felfogásától és nem templomi, hanem legtöbbször két hajóra osztott teremképzelést mutatnak.

Az elűzött spanyol zsidók másik menedékhelye az az

ország, amelyben a zsidó kultúra a legnagyobb szerű eredményeket mutatta. Németalföld szintén rendelkezik a zsidók részére készült, vagy zsidó művészek munkája géniusát dícsérő művek egész sorával. Első helyen az amsterdami nagy zsinagóga áll, majd sírkövek, amelyek díszes domborművekkel, ótestamentomi jelenetekkel vannak ékesítve, de mindezek a művek csak használati céljuknál, vagy héber feliratuknál fogva különböznek a korbéli németalföldi művészet egyéb termékeitől. Mindezekben az országokban a templomi ötvösművek, a kegyeszerek művészi alkotások, nagyon gyakran zsidó ötvösök munkái és egyúttal koruk stílusteremtőjeinek értékes emlékei.

Különös biztonsággal állapítható meg zsidó művészek alkotása Lengyelországban, annál is inkább, mert hisz a XVI. századtól kezdve Lengyelország legkiválóbb ötvöseit és fadarabjait a zsidók voltak, kezük munkája a zsidó tudás dicsősége. Alkotóképességük bizonyítéka az a speciális lengyel zsinagógastílus, amely talán az egyetlen specifikus az újabb kor művészetében. Fatemplomaik, ezeknek bújaja belső festészeti díszítése a szláv népies behatásnak s a vallásos előírások betűszerinti betartásának keverékéből fejlődött.

A középkor s a zsidó középkor, amely majdnem a XVIII. század végéig tartott, legérdekesebb és legértékesebb művészi termékei a könyvek. A könyvművészetbe tette bele a Könyv népe művészi vágyakozásának legjavát, a kéziratok illuminálása, a betűvetés szépsége, majd később a nyomtatott könyv tökéletessége mindenütt, ahol a zsidók magas kultúra osztályosai voltak, a tartalom szentsége előtt való hódolat és tisztelet volt.

Ha a művészet egy ágára, úgy a könyvművészetre mondhatjuk, hogy ezekkel elégitették ki a zsidók lelük művészetszomját, a szép iránt való áhítatos kívánczóságukat. A keleti írásművészet legnagyobb képviselője, Salomo Halévi Barbuja, aki 930 körül írta csodálatos szépségű műveit, nemcsak az iszlám hatása alatt dolgozó zsidó könyvművészeknek volt legjelesebbje, hanem az iszlám művészei között is kevesen érték el színvonalát. Az iszlám kultúrkörébe tartozó könyveken kép alig van. Csak a héber betű kiválóan dekoratív alkalmazása és a díszítések képzése volt a könyv dísze. De már Spanyolországban a francia-gót-keresztény befolyás alatt képekkel is találkozunk. Ami azonban a zsidó mesterek munkáit a gótikus könyvművészet egyéb remekeitől elválasztotta, ez az illusztráció tárgyának durvább, energikusabb, realiztikusabb, mondhatni parasztosabb felfogása. A gótikus kódexek eleganciája s a kolostori művek elvonatkozása hiányzik az illusztrált Hagadákból, Machzorokból. A zsidók nem éltek benn olyannyira a kor társadalmának művészi műveltségében és nem is volt hányattatásuk idején érkezésük és módjuk a nyugalmas teremtésre. A szerajevoi Hagada, e kor egyik legnagyobb terméke, száraz realizmust mutat más korabeli hasonló művészi értékű munkákkal szemben. Elbeszélni, tanítani akarnak a képek és egyszerű felépítésükkal, egyszerű mondanivalójukkal és mondanivalójuknak egyszerű nyelvvel többet mondanak legkifinomultabb kortársaiknál. A déleurópai kultúrkör derűs termékeivel szemben — renaissance-kódexben jelenik meg először az angyal szárnyas ember formájában zsidó könyvben —

az északi zsidók könyvművészete borúsabb, komplikáltabb, kevésbé művészi. Ridegebb vallásos fel fogás különösen kedvelté teszi az írásból alkotott képek játékos alkalmazását. Ami a német zsidó írott könyvművészetből megmaradt, az az északfrancia burgundi befolyásnak gyöngébb terméke, misztikus eszmekörbe plántálva.

A könyvnyomtatás művészete terén a zsidók elsőrangú teljesítményre tekinthetnek vissza. Spanyolországban még a XV. század végén Eliézer Alantansi Ben Ábrahám, Hijárban, Aragoniában nemcsak a leg szebb héber könyveket készíti, hanem talán a legjobb spanyol nyomdász. Portugáliában pedig a könyvnyomtatás művészetét először zsidó ember, R. Eliézer viszi be a XV. század utolsó éveiben, de 1497-ben való kiűzetésük után a zsidó könyvnyomdászok Északafrikában és Olaszországban telepsznek meg. Olaszországban a könyvnyomtatás művészetének nagyszerű művelői a Soncinók, akiknek művei szépség tekintetében kevés nyomtatott könyv mögött maradnak. Könyvdíszítésük a renaissance formanyelvének tisztaságával, nyomtatványaik a könyv architekturájának tökéletességével tűnnek ki. Hogy mennyire a renaissance művészetének eszmekörében éltek ezek a könyvnyomtatók, jellegzetesen mutatja az 1560-ban nyomott mántuai Hagada, amelyben R. Akiba Michel Angelo Jeremiásának alakjában kerül szemünk elé.

Még egy szót kell mondanunk a zsidó könyvművészet két külön témájáról, amelyeknek egyike a tóra mellett egyedül tartotta meg tekercsformáját: a megila, Eszter könyve, másika pedig a házasságlevél:

kethuba. Az illumináció díszessége, az ornamentáció gazdagsága, mind a két grafikai műben a változatoknak végtelen sorát tárja elénk, kézírások, kézfestések és rézmetszetek számtalan változata ismeretes. Figurális dísz és ornamensek gazdagságban vetekednek, mindenütt azonban jellegzetes alkotásai annak a kornak, amelyben készültek.

Mikor a zsidók részére a XVIII. században végre feltárulnak az európai kultúra kapui, amikor a szabadság, az emberi méltóság elismerése nekik is juttat abból az isteni lehetőségből, hogy művészt alkossanak, akkor széles Európában mindenütt a képzőművészet minden ágában megjelennek a zsidók, nem teremtenek specifikus zsidó művészetet, de annak a kornak, annak az országnak művészetében, amelynek kultúrközösségében élnek, nem maradnak az utolsó helyen. Ezekben a sorokban nem adhatjuk a zsidó művészek hosszú sorának jellemzését, csak önkényesen ragadunk ki néhányat, akiknek alkotásai különös jellegzetességet és különös súlyt adnak teremtőiknek. Nem beszélek az előfutárokról, a XVII. századbeli angol miniaturistákról, Cooper Sámuelről és Sándorról, sem a XVIII. század megkeresztelt zsidó festőiről és ezek leszármazóiról, mint Mengs Izmaelről és Mengs Anton Rafaelról, de meg kell emlékeznünk a romanticizmus zsidó festőiről, Bendeman Eduardról, aki még megkeresztelése előtt festi a kölni múzeumban lévő képét, a Babiloniában gyászoló zsidókat, röviddel ezután pedig a Jeremiás Jeruzsálem romjain címűt. Ezek a művek valóban a zsidósághoz való meleg érzésből fakadnak, de céljukat, hogy megkapjanak, meghassanak, megrázzanak, mesterkél

és kiszámított voltuknál fogva nem érik el. Ma is legmeghatóbb munkája az élete alkonyán készült Jeruzsálem pusztulása. A mult század derekának még egy festőjéről meg kell emlékeznünk: Oppenheim Móricról. Évtizedekig díszítették a zsidó családi életből vett genreképei a zsidó családok lakásait. Bennük jut kifejezésre a romanticizmus polgári vonása, a családi élet nyájas dicsőítése.

Nem véletlen, hogy az a festészeti irány talált a zsidók közt először valóban nagy követőkre, amelynek tudatos szociális alapgondolata, majdnem mondhatnám: szociális aláfestése van. Ezekre vonatkozik Jean Marie Guyot megállapítása, hogy a művészet haladásának egyik mértéke az a rokonszenvi érdeklődés, amelyet az élet nyomorultjaival szemben tanusít. A realizmus, a naturalizmus festészetének eszmei célkitűzése az igazság és a szociális elismerés volt. Ennek a naturalizmusnak legragyogóbb alakjai közé tartozik Jozef Israëls. Első sorban hollandus volt és bár talán leghíresebb festménye zsidó tárgyú, a szociális veleérzés egyformán ütközik ki műveiből, akár zsidó, akár hollandi témákat fest. A legmagasabb emberi érzések szólnak műveiből, távol beteges gyenge érzelgősségtől.

Legközelebb állt hozzá, legtöbbet merített művészetéből Max Liebermann, aki fejlődésének későbbi során a német impresszionisták legkiválóbb képviselője és a berlini szecessió alapítója lett. Az ő művészetében a zsidó szellemnek legkisebb parányát sem fedezhetjük fel, száraz germán merevség jellemzi fölényes tudást eláruló festményeit. A francia impresszionizmus vezetői közül Camille Pissaro volt zsidó. Festményeiből az

impresszionizmus minden jellegzetessége kiütökzik. Külön felemlítést érdemel, hogy az impresszionista grafikának talán ő a legnagyobb mestere; grafikája csakúgy, mint Liebermanné, felér festőművészetének értékével, ha ugyan túl nem szárnyalja. Nem foglalkozhatunk itt részletesen évtizedek kiváló művészeinek egész sorával és önkényesen csak a ma festészetének három érdekes zsidó reprezentánsáról akarunk megemlékezni. Mindhárman keleti zsidók és legalább kettőjük művében a zsidó tárgyaknak nagy szerepe van.

Kisling Mózes a párizsi izmusok kohójában megmaradt önmagának. Saját testi szépségének reflexét látja a természet szépségében, kiegyensúlyozott, kimért logikájú, felépítésben, elgondolásban, megvalósításban egyaránt. Színének harmoniai klasszicitást kölcsönöznek neki, a párizsi fiatal nemzedék legkitűnőbb koloristájának tekintik. Zak Eugène az ízlés fanatikusa. S ízlésben nem ismer más tekintélyt, csak önmagát. Mágusi ezmesterséggel lát munkához s nem problémák megoldását keresi, hanem a környező élet, az emberek szépségét ragadja meg és düreri szigorú meggondoltság mellett benne van Flórenc egének minden mosolya, a francia rokokó minden szellemessége, bája, kecsessége. Realista marad, de mindig a költészet határán mozog.

Az expresszionizmus festészetének egyik legnagyobb szerűbb képviselője és tagadhatatlanul a mai zsidó festők legelseje Chagall. Képein a művészi kinyilatkoztatás primér. Művei annyiban tárgyilagosak, hogy az optikai testek természetes testekhez hasonlíthatók. Walden mondja róla, hogy képeinél gondolhatunk valamire, de bármit gondolunk is, nem az a művészet

benne. Chegall képe azért művészet, mert az ő optikai képe a művészeti törvények szerint teljesen képszerűen tagozódik és ölt formát. Az orosz falu népművészetének hatása, a chaszidikus környezet miszticizmusa elemi erővel tör elő csapongó fantáziájú, poétikus elgondolásokat maradék nélkül festői eszközökkel visszaadó művészetéből. Három modern művész mennyire más és más, mennyire különbözik egyik a másiktól, mennyire nem lehet őket egy fogalom, a zsidó művészet fogalma alá vonni! Csakúgy nem, mint a negyediket, Pascint, akinek ifjú halála egy be nem teljesedett ígért fájdalomt hagyta itt. S amerre nézünk, mindenütt a kiváló zsidó művészek serege, a grafikusok közül Th. Th. Heine, a Simplicissimus legnagyobb erőssége Butko mellett különösen Steinhardt, aki zsidó tárgyú fametszeteiben és Hagada-illusztrációiban az expresszionista művészet hatalmas eszközeivel szólaltatja meg zsidó fájdalmát s mondanivalójának drámai erejét. A magyarok közül csak neveket említek, jellemzésük e keretek közt lehetetlen. Horovitz Lipót, László Fülöp, az arcképfestés nagyszerű mesterei. A zsidó népelet poétikus jellemzője volt Kaufmann Izidor. Bihari Sándor a magyar népies genrekép legjelesebb képviselője, Bruck Lajos életképei és képmásai a múlt századvég realiztikus festészetének legjavához tartoznak. Az impresszionizmus festő poétái közül Katona Nándor és Magyar-Mannheimer Gusztáv, Iványi-Grünwald Béla, Glatter Gyula, Perlmutter Izsák, Hermann Lipót, Zádor István és Fényes Adolf, aki fejlődésének soha meg nem álló vonalán Izraëls hatásából indult ki és a postimpresszionizmus legnagyobb képviselőinek egyike. Majd az ifjabbak közül Erdei Viktor,

Tihanyi Lajos, Berény Róbert, Frank Frigyes, Farkas István, Kohner Ida, Medgyes László stb. A grafikusok közül külön ki kell emelni Vadász Miklóst.

A szobrászat terén a legnagyobb nevet szerezte magának Antokolszki Márk, a Rettenetes Iván, Nagy Péter cár és Spinoza szobrainak alkotója. Tanítványa Schatz Boris, a Becalel-iskola alapítója; több benne a lelkesedés, mint a művészi termelőerő és formaézés. Tiszta plaszticitás, erő, tömör kompozíció jellemzik a német Benno Elkánt, akinek frankfurti hősök- emléke egyik legszebb ilyenemű szobor, melyben nem pátosz, hanem ritmus és harmónia hódol a kitűzött célnak. Az expreszionista szobrászat egyik jeles képviselője Jacques Lipschitz. A magyar szobrászok közül zsidó volt a klasszicizmus elkésett képviselője, a budapesti Széchenyi-szobor művésze: Engel József, valamint kortársa Gutmann Jakab, aki Chorin Áron szobrát is mintázta. Nemes lendület, monumentalitás jellemzik Róna József munkáját. Donáth Gyula munkáiból nemes pátosz csendül ki. Sámuel Kornél magasra törő pályáját az uzsoki szorosban lelt hősi halála törte ketté. Gárdos Aladár művészetét több jeles emlékmű dícséri.

Sok jeles éremművészt mutatott fel a zsidók között az utolsó évszázad. A brüsszeli Wienerek az éremművészet európaszerte legkiválóbb reprezentánsai voltak. A magyar éremművészet élén három zsidó származású művész halad, akinek elsejét, Beck Ö. Fülöpöt, a plakettművészet terén talán egyik modern művész sem multa felül. Kultúra, ízlés, kompozíció: ezek azck az

elemek, amelyek művészetének örök megbecsülést biztosítanak. Teles Ede az arcképművészet terén alkotott jeleset, Femes Beck Vilmos; a renaissance nagy éremművészeinek szellemét lehelte plakettjeire. Murányi Gyula a magyar és a nemzetközi szellemi kiválóságok hosszú sorának képmását készítette, mesterien domborítva ki modelljének intellektualitását.

Az építészet terén is mellőznünk kell a jelés építésszek egész sorát s különösen annak a szerencsétlen korának építészeit, amely a mór, román, gótikus zsinagógák sorát építette a mult században és e század elején. Csak megemlítjük a modern építészet úttörői közt Alfred Messelt, a berlini Wertheim-áruház építőjét, N. De Klerket, a modern németalföldi építőművészet egyik legjelesebb úttörőjét, Erich Mendelssohnt, aki a cél követése mellett, sohasem feledkezik meg az építészet művészi feladatairól, a bécsi építészet reprezentatív embereit, Oscar Strnadot, Josef Frankot és Oscar Wlachot. Érdekes, hogy a népszövetségi palota építői közt két zsidó van. A svájci Flegenheim Julien és a magyar Vágó József. A magyar építőművészet kiváló képviselői közül említem mindenekelőtt Lajta Bélát, akinek köszönhető a modern zsidó egyházművészet egyik legnagyobb remeke, a kerepesi temető varázslatos hangulatkeltésben egyedül álló halottasháza. Kozma Lajos kassai temploma csodálatos térhatásával s modern, felemelő díszével tűnik ki. Baumhorn Lipót építette a szegedi zsidó templomot, amely e század elejének sivár termékei közül messze kiválik. Bálint Zoltán, Jámbor Lajos, Vágó László,

Komor Marcel, Pogány Móric, Pál Hugó, Faragó Ferenc a mai magyar építészet jelesei.¹

A művészet bármely ágára tekintünk, a XIX. és XX. század szabad kultúrája, az emberi jogok biztosítása, bebizonyította azt, hogy a zsidók a művészetekben alkotni, teremteni képesek, hogy a kor szellemének hívebb letéteményesei alig vannak, mint azok a zsidók, akiket a kor kultúraközössége magához ölel. A kultúra kincsesházának nincsenek jobb sáfárjai, mint a zsidók. Ha föltárják előttük a kapukat, gyarapítják a kincseket, öregbítik az értékeket. És ha feltesszük a kérdést, vajjon a zsidó vallás a zsidók művészi tevékenységével, a zsidók művészi teremtőerejével milyen kapcsolatot mutat fel, akkor sajnálatosan kell megállapítanunk, hogy a zsidó vallási élet hivatásos vezéreinek nagy része megnemértéssel, ellenséges érzellemmel viseltetik a művészettel szemben. Valóban jogos Kaufmann Dávid kérdése: a zsidó vallás oly szegény és minden termékenyítő szépség híján való-e, hogy benne művészi lélek ne találjon ihletet? Nem. Bizonyos, hogy a kulturátlan elvakultság részéről minden esztétikai hatás ellen tiltakoznak. Lehetséges volt még száz évvel ezelőtt is az, hogy egy ú. n. rabbinikus tekintély megtiltotta az áron feletti ablakba a nap festését, attól félve, hogy a zsidók a XIX. században a napot fogják imádni.

Van-e egyáltalán szüksége a zsidó vallásnak a művészetre? A művészet által előidézett esztétikai megindult-

¹ A felsorolt művészek egyike-másika életének későbbi szakában kivált a zsidó vallásközösségből, de munkájukat mellőzni a teljesség kedvéért nem lehetett.

ság a legszellemibb élmény. Ennek az élménynek alapérzülete a rokonszenv, amelyet a műtárgy bennünk előidéz. Rokonszenv magával a műtárggyal, a mű alkotójával és azokkal az eszmékkel, amelyekkel a mű és alkotója telítve vannak. A valódi szépben — mondja Höffding — hatalom van, amely elismerést, szeretetet és bámulatot parancsol. És amint a szimpatikus megindultság előfeltétele az esztétikai élménynek, úgy előfeltétele a szépézésnek az élettel való kapcsolat is: az őszinteség, amely az élet szellemi és erkölcsi javaival kapcsolja a szép által lelkünket. Jean Marie Guyot mondja: a legeggyetemesebben rokonszenves személy az, aki a régi megingathatatlan emberi alapokról emelkedik fel és eléri azokat a legfenségesebb gondolatokat, amelyeket az emberiség csak a lelkesedés és hősiesség óráiban képes elérni. Ezt a legmagasabb rokonszenvet, amelyet a művészet fakaszthat az emberi lélekben, vajjon nélkülözheti-e a vallás, nélkülözheti-e a zsidó vallás? Ha azt a nézőpontot tesszük magunkévá, hogy a zsidó vallás csak azok részére van, akik vallásos és nemcsak felekezeti szempontból a bástyákon belül vannak, akkor talán nélkülözhető a művészet segítsége. De hitem szerint a vallás óreinek az a kötelességük, hogy olyanokat nyerjenek meg a legtisztább monoteizmuson alapuló, tiszta szellemi Istenséget tisztelő vallás részére, akik már eltávolodtak, akik éppen esztétikai kielégületlenségük folytán s a vallásnak az élettől való teljes elkülönülése révén távolodtak el. Ha ezeket újból a vallás templomaiba óhajtják hozni, ha a zsidó vallásból az élet vallását akarják újból teremteni, ha modern kultúránkkal har-

monikusan egyesülve, integráns részévé akarják tenni lelki életünknek, akkor azt a nagy vonzóerőt, amelyet a művészet jelent, nem nélkülözhetik, akkor a vallásnak keresnie kell a művészet fegyverbarátságát, mely annál őszintébb, mert a vallás céljainak szolgálatával semmiben sem hanyagolja el saját célkitűzéseit. Bele kell vinni a vallásba az életet, a művészet pedig az élet és az őszinteség. És a művészet, amikor a vallás eszményi céljait szolgálja, szent munkát végez, amint szent munkát végeztek azok, akik a szent sátort felépítették: «És látta Mózes az egész munkát. Ime elkészítették azt; amint parancsolta az Úr, úgy cselekedtek. S megáldotta őket Mózes.» (Mózes II. 39. 43.)

Budapest.

Dr. NAMÉNYI ERNŐ.

TESTVÉRSZAVAK EGY LÁNYRÓL

Öreg ablakok közül jöttél, nyers fájdalmak
s arcokból tépett lombok illatával,
hangtalan, mély viharok mögül,
zápor mögül, melynek hangja nem hallik,
de nehéz tüskével veri az arcot.

S mozdulatodban a félszeg gesztusokat is látom,
amikkel reménytelen perceiket árverezték
ajtaik előtt céltalan zsidók.

Szakállas, lomha életek pislognak mögötted
s fájdalmat szürcsölő érzéki szájak.

Miért is tagadnám: testvérnek érezlek,
szemedben ott borong tekintetem —
s úgy hordjuk magunkon, mint imák nehéz batyuját,
kísértő, sötét emlékeinket.

Pogromok pernyéi, perzselt szagok,
 hol lehunynak, hol fölkapnak mögöttünk :
 így lépünk hidak elébe, kiköpve ősi álmok mézét
 s így botorkálunk úzótt emberségünk felé!

Fáradt szél himbálódzik a lámpák alatt,
 fáradt lepkéket ver szemeidbe ez a szél —
 szép arcodat nézem s fölötte a gyűrött eget :
 ejtett homlokod,
 amiről igaz simogatással szeretném letörölni
 az oktalan felhőket.

ÍGY MULTAK ÉVEIM.

Hol vijjogó sirályok szaggatják a szelet :
 nem jártam én soha roppant vizek partján,
 sem Ázsia szteppéin, hol törpe lovakon
 lapulva vágatnak a nagy Khán unokái.
 Nagypám szakálla volt gyerekkoromnak
 legnagyobb csodája — s az esti ima után
 hadonászó zsidók árnyai imbolygtak
 arcomon s szívemen a templom udvarán.

Így multak éveim, vének motyogása
 s jajongó dallamok növelték félelmem
 s lett sorsom a keserv. Így multak éveim,
 hová gondolata sem ért el senkinek :
 lelkem legmélyére hordtam, egyre hordtam
 rejtelmes szavakat, lányok tekintetét,
 sötét dallamokat s mit egy este láttam :
 a haldokló koldus elboruló szemét.

Így multak éveim, sokat próbáltam én!
 Sok embert szerettem s így lettem társtalan.

S miként ama zsidók, kik batyujuk felett sóvárgnak esténként az ősi föld után, úgy sóvárgok én is a nagy szeptepék felé, vagy a tenger partján ódöngnék a veres hold alatt és pipám füstjét eregetve, részeg matrózokkal vitáznék szüntelen.

ZELK ZOLTÁN.

AZ ANTISZEMITIZMUS A HUMANITÁS ÍTÉLŐSZÉKE ELŐTT.

(Gréciano herceg könyve.)

Felolvastatott az IMIT 1933. január 25-iki ülésén.

Börne, a zsidók iránt való elfogultsággal egyáltalában nem vádolható nagy író, azt mondja, hogy annak, aki a zsidók érdekében akar működni, nem szabad őket elkülönítenie, mert hisz éppen ezt teszik ellenségeik. Mindig csak alkalmilag, váratlanul kell róluk szólni, hogy a «nem szíves» olvasó kényszerítve legyen e kérdésekkel foglalkozni, mert útjába vetődnek. Így mindenki, aki nincs is vak szeretettel eltelve a zsidók iránt, könnyebben megvédheti őket. «Az én számomra sem, aki mindig oly melegen beszéltem a zsidókról,» — fűzi hozzá Börne — «ha elkülönítve teszem azt, nem pedig úgy, hogy ügyüket az általános szabadság jogaival és követelményeivel hozom összefüggésbe, bizony, számomra sem lett volna könnyű dolog igazságosnak lenni.» Ez a nézet szoros összefüggésben van azzal, hogy Börne, ki a népek általános testvéresüléséért, a kozmopolita világköztársaságért hevült, téveseknek tartja

és helyteleníti a zsidó nacionalista törekvéseket. Csak azért idéztük most Börnét, mert az a könyv, melyet meg akarok ismertetni Önökkel, határozottan magán viseli a Börne által megkívánt alkalmiság jellegét. Az antiszemitizmus tekintélyes irodalmában, — nem a nyers gyűlölködésnek vagy a tudományos babona mezébe takaródzó áltárgyilagosságnak termékeit értem, hanem a szobatiszta pro és contra-irodalmat — ebben a tisztességes irodalomban főleg polémiákat és a kérdés rendszeres történelmi és pszichológiai taglalásával foglalkozó munkákat találunk. Kevés az olyan impreszionista, hogy úgy mondjam, lírai munka, amely mellett, hogy tudományos igények nélkül lép fel, mégis örvendetesen el tudja kerülni a frivol, a jogcím nélküli való felületes hozzászólás kellemetlen ízét, azt a veszélyt, amely könnyen fenyeget, ha ily súlyos és bonyolódott kérdéshez «amateurként» nyúlunk. El tudja kerülni, mert nem tetszelgő gondolati arabeszkeket fűz a komoly tárgyhoz, nem hiú írói kiélések ürügyévé fokozza le témáját: hanem igaz és mély emberi élményeket mond el, keresetlenül, megkapóan. Ilyen könyv Georges Gréciano *Judea* című munkája, mely 1932-ben Párizsban, Pierre Bossuet kiadásában jelent meg. E könyv írója, aki jelenleg előkelő hivatali állást tölt be Franciaországban a *Sécrétariat parlementaire*-nél, származásánál, neveltetésénél, családi és rokoni kapcsolatainál fogva nem látszott éppen arra predesztinálnak, hogy egy bátor és egyéni könyvvel a zsidók mellé álljon. Gréciano herceg uralkodó moldvai hercegi családból származik. Rokonai közt a feudális francia főnemesség tagjait, spanyol infánsnőt,

bukovinai hercegprímást találunk. De van egy másik rokoni kapcsolata, mely sokkal jelentősebb, mint azok, melyek az említett, mindenféle ágú koronával felruházott, dekoratív személyiségekhez fűzik. Mert szimbólikus jelentőségűnek lehet érezni azt a tényt, hogy Gréciano herceg egyik nagybátyja, a kiváló genfi politikus és tudós Georges Fazy révén magával Jean Jaques Rousseau-val van rokonságban! Ez a rokonság mindenesetre stílusos ajánlás oly író számára, aki az igazságtalanul üldözöttek védelmére vállalkozik.

Mint diplomata gyermeke, Gréciano már gyermekkorától kezdve Európa különböző országaiba kerül. Szimpátiája, érdeklődése, amint mondja, mindenütt azok felé irányult, akik képtelen okokból, minden országban, az összes társadalmi osztályokban, méltatlan elbánás áldozatai. Élményeit, tapasztalatait, ahogy adódtak, mintegy saját életrajza fonalán egybefűzte: így keletkezett a könyve. Ez az az alkalomszerűség, amelyre rámutattam és amely e könyvnek olyan szuggesztív zamatot ad. Ifjúkori benyomásokkal indulnak Gréciano feljegyzései. Hágában, egy park játszóterén találkozik életében először az antiszemizmussal, tízéves korában. Egy kis diablo-játszótársától tiltja el német nevelőnője, és kérdésére, hogy miért nem szabad az élénk kis fiúval játszania, a felelet így hangzik: «Ach mein Gott — er ist doch ein Jude». Egy másik leányka, maga félénken jelenti magáról: «De tudod ám, én zsidó vagyok?» — «Tévedsz, — mondja a fiú — majd megkérdezem a papát.» Tőle kapja első felvilágosítását a nagy kérdésben: «Kis fiam, morális szempontból nincsenek se zsidók, se németek, se franciák, hanem csak embe-

rek vannak, akik vagy a zsidó, vagy az angolszász, vagy a latin fajhoz tartoznak, vagy francia, belga, hollandi stb. nemzetiségűek, és a katolikus, protestáns vagy mózesi ritusokat követik; tisztelni kell minden embert, ha tiszteletet érdemel, fajára, nemzetiségére, vallására való tekintet nélkül...» Ezek a tanítások, didaktikus párbeszéd, mikor egy fiatal kereső lélek, nyílt szemű, fogékony lény szemben találja magát az egészséges érzése számára érthetetlen világbabonával és a világ dolgaiban tapasztalt, nagyműveltségű idősebbekhez fordul felvilágosításért: ezek a pedagógiai jellegű részek a könyv legvonzóbb elemei közé tartoznak. A már említett Georges Fazyt, a kiváló svájci tudóst és rokonát, kérdezi meg Gréciano egy alkalommal — kertelés nélkül: «Igazságosnak találja azt, kedves nagybátyám, hogy gyűlölik a zsidókat?» «Nem, nem igazságos, de sajnós emberi dolog: az emberek mindig bizonyos fokban gyűlölni fogják azokat, akik más fajhoz és más valláshoz tartoznak. És ami igazolni látszik az antiszemitizmust, az, hogy a zsidók, akik gyakran intelligensek és nemesérzésűek, néha kegyetlenek és kapzsiak — bizony: sohasem *középszerűek*. Értelmi szempontból az antiszemitizmus képtelenség. E barbár érzelmeknek eredetét az ősi gyűlölethajlamban kell keresnünk, mely ott lakozik az emberi szív mélyén és minduntalan lesi az alkalmat, az ürügyet, hogy valakin vagy valamin kielégülést találjon. Gondoljunk csak arra, hogyan üldözték katolikus országokban a protestánsokat és protestáns országokban a katolikusokat. Másfelől a zsidók, mivel nincs hazájuk és nem földművelők és nem földbirtokosok, kétezer év óta kényte-

lenek voltak csak olyan foglalkozásokat úzni amelyek pénzt jövedelmeznek. Ez a tény a fajiságukban gyökeröző képességeiket még jobban kifejezésre juttatta és üldözőik gyűlöletét még csak fokozta.»

Amint látjuk, Georges Fazy találóan mutat rá a judeofóbiás komplexum két elemére. Ez a komplexum, amint tudjuk, *nemzeti, szociális gazdasági, vallásos és általános emberi* alkatelemekből tevődik össze, ezek pedig a történet folyamán különböző erőarányban működnek közre az ösztünyemény létrejöttében. A vallásos elem pl. már századok óta teljesen háttérbe szorult. Ha azt a bizonyos ősi gyűlölködési ösztönt, melyet Fazy említ, kevésbé általánosan akarjuk megjelölni és konkrétabb keretbe akarjuk foglalni, rájövünk, hogy az nem egyéb, mint a kispolgári többségi kasztok bizonytalan és szilárdulásra vágyó önérzetéből sarjadzó megvetési szükséglet. Vagyis: a bizonytalan önérzet kiegyensúlyozást, megerősödést keres és ezt a kompenzációt egy másik embercsoport megvetésében szeretné megtalálni. Világos, hogy e megvetési ösztön legkényelmesebben az idegen eredetű kisebbségen élheti ki magát az idegengyűlölet formájában. Amikor azonban Fazy az antiszemitizmus látszólagos jogosultságáról beszél, akkor önkéntelenül már maga is veszélyesen közeljár minden antiszemita tendencia ősi megnyilatkozási formájához. Mert ha az antiszemitizmus *tárgyilag a többség idegengyűlölete, úgy formailag: általánosítás.* Nem követhetjük itt részleteiben azt az érdekes gondolatmenetet, mely Fazynak az antiszemitizmus további fejlődésére, jövőjére vonatkozó elméletét adja. Erről csak ennyit: Úgy látja, hogy

jelenleg négy erőnek van vezérszerepe a világon, ezek : a katolicizmus (közelebbről a jezsuiták, mint az ecclesia militans-nak, a harcoló egyháznak, legexponáltabb erőcsoportja, amely a térítést vallja egyik főprogrammpontjának), a szabadkőművesség, a zsidóság és a kommunizmus. A katolicizmus csak a római ritus követőit ismeri el hívőknek, szakadároknak tekinti a görög óhitűeket, eretnekeknek a protestánsokat, a zsidókat, a confuciánusokat stb. mind egy kalap alatt. Aki nem «hívó» vagy szakadár, az mind eretnek. Ebből az következik, hogy az antiszemitizmus mint ilyen csak igen kis fokban van meg a római katolikusokban, amint hogy a «nagy antiszemiták» mind protestánsok vagy szkizmatikusok. A protestáns antiszemiták ritkán szabadkőművesek ; a görög óhitűek vagy oroszok közt egyáltalában nem találunk szabadkőműveseket. A jezsuiták a rábeszélési módszerrel küzdenek, téríteni akarnak tekintet nélkül mindenkit, aki hasznos lehet számukra, zsidót, protestánst, szkizmatikust egyaránt. De míg a jezsuiták Isten nevében csinálják a propagandát és a bűnök bocsánatát hirdetik, az antiszemiták a bosszút, a gyűlöletet és kipusztítást írták zászlajukra. A szabadkőművesek az általános testvériség és kölcsönös segély ideálja nevében egyaránt támogatják a zsidókat és protestánsokat Róma uralma ellen. A kommunisták a kapitalizmus és valamennyi vallás ellen fejtik ki küzdelmüket, megfélekezve arról, hogy az emberiség bajainak orvoslásához nem elegendő az, hogy a társadalmi berendezkedést változtassuk meg, — ahhoz magát az emberi természetet kellene újjáalakítani. E három irányban és

kereszteződve folyó küzdelem több századig tarthat még az emberi civilizáció kárára, ezért Fazy szerint az emberiség javát az szolgálná legjobban, ha Róma és Izrael békét kötne egymással. E gondolatmenet olvasásánál nem szabad elfelednünk azt, hogy Gréciano herceg maga is a hívő katolikusok táborából való.

Még egy érdekes és hangulatos didaktikai interjú. Bourgogneban vagyunk, az ősrégi citaux-i trappistakolostorban. Ez a reformált cisztercita-rendi zárda lelki megnyugvásra, magukbaszállásra vágyó világi embereknek is ad időleges menedéket — retraite-et, amint a francia szakszó mondja. Abban az időben, mikor Gréciano felkereste a zárdát, az ódon falak közt tartózkodott Elie Blanc, a híres filozófus is, szintén időleges visszavonultságban. Vele esténként a kolostorkert ősrégi gesztenyefái alatt sok mélyenjáró beszélgetése van az írónak. «Itt a citaux-i kolostorban — mondja Gréciano — láttam be először nyílt szemmel lelkiismeretembe». Talán nem tévedünk azzal a feltevésünkkel, hogy itt történt meg áttérése a katolicizmusra. Az egyik szerzetes, a joviális Napoleon-profilú Dom Paulin (világi nevén Faucon de Pallaprat, ismert történész) egy este, történelmi témákról beszélgetve, kifejti Grécianónak nézetét az antiszemitizmusról:

«Mindenféle fajgyűlölet mélységesen keresztényietlen érzés, mert Jézus a felebaráti szeretetet hirdette. Másfelől az antiszemitizmus képtelenség: Ha a genealógiában nőről-nőre megyünk visszafelé a származás kutatásában (ahelyett, hogy a férfiágot néznők), megállapíthatjuk, hogy a leghíresebb történelmi alakoknak zsidó őseik voltak. Az antiszemitizmus egyébként tudatlanságon

alapuló igazságtalanság. Jóval Krisztus előtt a zsidók, akik kereskedők voltak, mint a föníciaiak, a görögök és a kínaiak, messze vidékekre vándoroltak ki és héber szigeteket létesítettek a barbár népek között. Éppúgy, mint 500 év előtt, napjainkban is csodálkoznak azon, hogy vannak a világon elszigetelt népek, amelyeknek agglutináló nyelve egyetlen közismert idiómához sem hasonlít. Így például a baszkok kimondottan szemita-típusúak és olyan nyelvet beszélnek, amelyet egy tudós rabbi talán meg tudna érteni. Üldözni kell ezért ezt a népet? Mint becsületes ember, elítélem az antiszemitizmust és mint katolikus — megbélyegzem...»

Behatóan foglalkozik Gréciano a romániai antiszemitizmussal. A román paraszt találó vonásokkal rajzolt jellemképe intelligensnek, bizalmatlannak, kritikai hajlandóságúnak, józannak, erősen konzervatívnak, hagyománytisztelőnek mutatja ezt a parasztot. Szorgalmas és kapzsi lévén, maga is csodálja azokat, akik nála is szorgalmasabbak és ügyesebbek: a zsidókat, akik imponálnak neki és akiket tisztel. Gréciano szerint tehát a román nép, amelynek 1591-től 1595-ig Aaron fejedelem személyében zsidó uralkodója is volt, ex professo nem antiszemita, ellenszenve inkább a katolikusok ellen irányul, akik «*el akarják lopni nemzeti hitüket*». Az ottani antiszemitizmust Gréciano politikai törtetők agitációjának magyarázza. Ezek az emberek tisztességtelen hivatalnokok vagy politikusok gyermekei, abból az új, alig egy évszázados burzsoáziából származnak, amelynek nincs hagyománya és nincs multja és amely a nemesség rovására gazdagodott meg. Könnyű győzelmekre, a hatalomra és a hatalomnyujtotta hasz-

nokra vágyva, kihasználják céljaikra a sokkal inkább hazafias, mint vallásos, tapasztalatlan tanulóságnak, burzsoák és parasztok gyermekeinek sovinizmusát. Tanulságos, tömör képét adja a könyv az orosz antiszemitizmusnak. Főleg keletkezése történetét világítja meg új és egyéni szempontokból, helyszíni tanulmányok alapján. Amint hogy mindezeknek a kis történelmi egybefoglalásoknak, oknyomozó vázlatoknak is, amelyekkel Gréciano könyvében találkozunk, az a rokonszenves jellegük, hogy nem tudományosak a szárazság és hűvösség értelmében, hanem előadásukat mindig valami szubjektív frissesség és közvetlenség, egyéni átéltség teszi vonzóvá. Ez az átéltség, ez az alkalmiság persze a legmegkapóbban azokban a részekben nyilatkozik meg, amelyekben az író egy-egy egyéni élményét mondja el nekünk. Olyan dolgok ezek, melyeket egy blazírtabb lelkű utazó talán csak mint anekdotikus furcsaságot, elszigetelt érdekességet jegyezne fel, ámde Grécianónál ezek az élmények súlyt és fontosságot nyernek, mert termékeny talajra hullanak: szimbolikus kisugárzásuk van, mely általános emberi érdekű kérdéseket világít meg. A tiszta ércből öntött harang mélyebben zengő hangot ad, mint a silányabb öntet, és hangja telibb visszhangot tud ébreszteni a messze világban. Itt van az öreg bolyongó zsidó története, aki minden keresztény esküvőnél leányát keresi, akit egy pogromnál vesztett el és akiről azt hiszi, hogy keresztény lett. «...itt van a «zsidó hálá»-ról szóló fejezetben a kis pozsonyi zsidófiú, aki oly meghatóan tesz bizonyosságot arról az erényről, amelyet az író sajátlagosan zsidó erénynek tart... itt vannak sötét és szörnyű képek:

két lebergi német hölgy ellesett vasúti beszélgetése tiszték garázdálkodásáról... itt van a humor a «megtölgolásból hősies» zsidóról szóló elbeszélésben... Gazdag aratás a fogékony olvasó számára és mindez közvetlen, világfiasan előkelő és egyszerű hangon elmondva.

Most, hogy az író saját hangját is megismerjük, felolvasok fordításomban egy fejezetet a könyvből, az utolsót.

Konklúzió.

Kísérletem elbeszélő részének nem volt más célja, mint kimutatni, hogy lényegében milyen egyforma módon «gyakorolják» az antiszemitizmust a világ különböző országaiban és a különböző társadalmi milieukben.

Aszerint, hogy a különböző nemzetek a műveltség milyen fokát érték el, a zsidókat vagy erőszakos durvasággal, vagy pedig álnok ravaszsággal üldözik. Kétezer év lefolyása alatt az antiszemitizmus nem fejlődött. Kétezer év alatt a zsidók nem változtak. Jóval Jézus Krisztus előtt már keresték az Ígéret földjét. Húsz évszázad óta mindenütt keresték és sehohsem találták.

A bolyongó és gyűlölt, de állhatatos és konok ázsiai, spanyol és vörös zsidó mindig egy és ugyanazon idealizmustól és materializmustól áthatott, nyugtalansággal és vágygal átítatott szegény zsidó maradt: különös vegyülete mindannak, ami a legfenségesebb és a legszomorúbban emberi az emberben,

Mi tehát ez a kérlelhetetlenül ellenséges érzület, mely nemzedékről nemzedékre öröklődik?

Az antiszemitizmus: előítéletből eredő gyűlölet,

mely hazugságokon alapul, miket módszeresen oltanak be a gyermekekbe minden országban és minden társadalmi osztályban.

Mit vetnek szemére a zsidó fajnak? Uralomvágyat, haszonlesést és csalási ösztönt, forradalmi szellemet, szélsőséges materializmust.

Utazásaim révén szerzett tapasztalataim arról győztek meg, hogy a mindenütt, még Hollandiában és az ú. n. «zsidóproblémát» nem ismerő Egyesült-Államokban is létező antiszemitizmusnak okai egyáltalában nem gyökereznek igazolható tényekben.

Képmutatóan vádolják a zsidókat uzsoráskodással. A zsidóknak — tagadhatatlan — éppúgy mint a föníciaiaknak, görögöknek, kínaiaknak, örményeknek — az üzleti szellem adománya jutott. Ez a szellem még erősebben hangsúlyozódott náluk azáltal, hogy a világon szerte bolyongó és századok óta mindenütt üldözött zsidóknak *nem volt szabad* olyan foglalkozásokat űzniök, amelyek *dicsőséggel* járhattak volna, vagy legalább is *biztonságot* juttattak volna nekik; kényszerűségképpen csak olyanokat űzhettek, melyek pénzt jövedelmeztek — mert a pénzt magukkal menthették a pogromból. A Romániáról szóló fejezetünkben láttuk, hogy az uzsorát, többé vagy kevésbé titkolt módon, mindenki űzi, akinek pénze van: sőt Franciaországban a lombardok és a cahorsiak komoly versenytársai voltak ezen a téren a zsidóknak.

Másfelől azt állítják, hogy a világ összes pénzügyei a zsidók kezében vannak, és ennek bizonyítékául a Rothschildokat, Mendelssohnokat, Gouldokat, Heinéket, Kahnokat és más híres neveket idéznek. Erre azzal

felelhetnék, hogy felsorakoztatnám ezer kínai, indus, észak- és délamerikai egyén nevét, akiknek óriási vagyonai százmilliárd aranyfrankra rúgnak. Az Egyesült-Államokban (ahol a kasztszellem éppoly kifejlődött, mint a brahmanoknál, a vaysiáknál és a szudrácoknál) az «Upper four hundred» kasztjában, azaz az amerikai arisztokráciát reprezentáló négyszáz hangadó milliomos közt, egyetlen zsidó sincs, mint ahogy nincs zsidó a híres Long Island-sziget golfjátékosai között sem, akik meseszerű palotáikban olyan fényűzést fejtenek ki, amelytől bizony megdöbbenet volna jó IV. Henrik királyunk, ki gyakran feltűnően foltozott nadrágot viselt.

A zsidók uralkodási ösztönét kárhozzatják. Hát mi mindnyájan, bárkik is legyünk, nem arról álmodozunk csak, hogy szomszédunkon uralkodjunk? Azt mondják, hogy a zsidók materialisták; a keresztények azért mennek a templomba, hogy földi kegyeket kérjenek az Úristentől, az izraeliták azért mennek a zsinagógába, hogy köszönetet mondjanak az Úrnak az életért.

Azt mondják az antiszemiták, hogy a zsidók lassan és burkoltan mindenüvé befurakodnak. Tagadhatatlan: hisz kénytelenek rá, mert kétezer év óta mindenünnen elkergetik. A fennmaradási ösztön parancsa ez. Lehet-e szemrehányást tenni nekik azért, mert élni, prosperálni akarnak? Mi is azt tesszük: nem a zsidók találták ki a miniszteriális intrikákat. Meg aztán: arra a néhány zsidóra, aki magas polcot ért el a világban, mint Disraeli, Sonnino, Ascher (a hollandi), Reading lord — hány olyan zsidó esik, aki éhezik és lealacsonyító nyomorban él! A zsidó nyomor oly nagy, még a legműveltebb országokban, a legvirágzóbb

fővárosokban is, hogy az antiszemitizmus nemcsak jogosulatlan, hanem alávaló és becsstelen dolog.

Mi adja magyarázatát ennek a jogosulatlan és becsstelen állásfoglalásnak?

A zsidóüldözés, amint már mondtunk, még a Krisztus előtti időkbe nyúlik vissza. Az oka egyszerű. A zsidók, sajnos... *nagyon intelligensek*. Intelligenciájukkal kivételes szívósság és kitartás párosul. Nem par excellence alkotók, hanem kiváló befogadók és tökéletesítők. Minden időkben félelmes versenytársai voltak a többi embernek. A történelem folyamán látjuk, hogy anyagiakban szűkölködő sötét csoportok, amelyeket az a mohó vágy töltött el, hogy a mások által összehalmozott gazdagságokat mindenáron maguknak szerezzék meg, üldözték a zsidókat és birtokukba vették javaikat. Napjainkban politikai kalandorok, kihasználva azt a körülményt, hogy a létfenntartás problémája nyomasztóan súlyos lett mindnyájunk számára, antiszemita zavarokat igyekeznek szítani ott, ahol az általános viszonyok maguk is ingadozók és így a talaj ilyen zavarok szítására a legalkalmasabb. Ezeknek a provokálóknak nincs más céljuk, mint forradalmakat előidézni, amelyekből fellángolhat az új háború, a *vegyi háború*. És az új háború végzetes lesz egész Európára, amelyet akkor az orosz-kínai blokk egy harapásra fog magába nyelni.

A hazugságoknak, amelyekkel fáradhatatlanul tömik a fiatal nemzedéket, nem lehet más eredményük, mint a veszélyes fajgyűlölet növelése olyan emberek közt, akik csak azért harcolnak egymás ellen, mert sötét politikai intrikák olthatatlan haragot ékeltek közéjük.

A zsidó nem forradalmár, ellenkezőleg : rendfenntartó elem, kormányhű kisebbség, mert az izraelitát gyakorlati és számító természete arra ösztönzi, hogy az erősebbet támogassa. Pizkoskaftánú rabbinusok segítségével alapozta meg Metternich az osztrák-magyar birodalom nagyságát : ez *klasszikus példa!* Vannak kétségkívül forradalmár zsidók is, de ezek kivételek. A kriminológia gyilkos zsidókról is tud. Ezek is kivételek. A zsidók lényegileg pacifisták, hagyománytisztelők, kapitalisták . . . és *óvatosak*. Kereskedő nép, nem pedig harcos nép, *a megfontoló és nem a szenvedélyes emberek fajtája.*

Azt is igen könnyen felejtjük, hogy a zsidók jótévket adtak az emberiségnek, tudósokat és páratlan művészeket, mindennemű lángelméket, akik díszei befogadó hazájuknak.

Ma újra antiszemita hullám hömpölyög végig Európán.

Másrészről pedig a gazdasági helyzet siralmas minden országban. Ha nem tesznek sürgős lépéseket a munkanélküliség következményeinek és a zavarokat szülő antiszemitizmusnak megszüntetésére, a világ végleges anyagi és erkölcsi csődje feltartóztathatatlan.

Az első keresztények magukat újzsidóknak nevezték. A kereszténység nem más, mint *a judaizmus protestantizmusa*, éppúgy, mint ahogy a buddhizmus a brahmanizmus protestantizmusa csupán.

Megbocsáthatatlan képmutatásnak kell nyilvánítani az ú. n. vallási előítéleteket, amelyek arra szolgálnak még ma is, hogy értelmetlen keresztényeket értelmetlen izraeliták ellen izgassanak, hogy egy *békevallásból harcos vallást* csináljanak.

A nagy katolikus Egyház, mely az embereket három kategóriába osztja: hívőkre, szakadórokra és eretnekekre, ezidőszerint valamennyi keresztény vallás között a legkevésbé zsidóellenes. Tevékenysége eddig térítésre irányult: a Notre Dame de Sion-rendet erre a célra alapították. De most nem az a fontos, hogy megtérítsenek néhány eretneket, hanem az, hogy az elemi és középiskolákban megváltoztassák a fiatalok elferdített mentalitását, azokét a fiatalokét, kik naivul elhiszik azt, amit szüleik mondanak nekik. És gyakran «szépeket» mondanak nekik! Képtelen hazugságokkal bősztik a mobot a zsidók ellen. Egyébként nem kell csodálkoznunk: már régen a nagy forradalom előtt mondták azt, hogy XV. Lajos megfiatalodás céljából fiatal áldozatok vérében fürdött.

Részben a katolikus klérus, a nagy nevelők, a jezsuiták és dominikánusok feladata, hogy az iskolákban szétoszlassák azokat a gonosz babonákat, amelyek éppoly kártékonyak a zsidókra, mint a keresztényekre nézve.

Egy fontos és nyugtalanító kérdés: a cionizmus — Palesztina.

Egy zseniális messzelátó politikus, Balfour, valósággá akarta tenni Theodor Herzl álmát. Szándéka azonban nem eredményezte a várt csodát. A nagy ember beérte azzal, hogy felnyitott egy kaput, amely századokon át zárva volt. De a kapun túl voltak csak az akadályok. A «Balfour-deklaráció» előtt az arabok nem gyűlölték a zsidókat. De most, még rövid idővel ezelőtt, *üldözték és legyilkolták versenytársaikat, a cionistákat*: hatszázhatvanezer arab kiáltja, hogy meg van sértve jogai-ban!... Száznegyvenötezer palesztinai zsidó még

régibb jogait követeli... *Hogyan jöhet létre megértés, ha nem tesznek engedményeket mindkét oldalon?* Nem avatag történelmi vizsályról van itt szó. Hogy lehet általános megértésről beszélni olyan embereknek, akik *egy meghatározott kérdés* miatt civakodnak? Ezt a kérdést kell megvitatni elsősorban és ha meglesz a salamoni ítélet, akkor lehet majd olajágakat hinteni Palesztina földjére... De ma a politikai és gazdasági nehézségek, amelyek a cionisták elé tornyosulnak, tagadhatatlanul még oly nagyok, hogy a palesztinai mű, amely oly grandiózusan bontakozott ki elődeik elgondolásában, ma úgyszólván szimbolikus formájára van redukálva. Azonban bármilyen alakban is: ez a palesztinai mű — *szükséges*. Minden zsidó, aki magát zsidónak érzi, még akkor is, ha nem cionista, Ciónt a zsinagógájában találja meg és: *Palesztina az ő számára a Templomok Temploma*. A palesztinai mű szerény lesz, de *lesz*, mert különben a zsidók megszűnnének zsidók lenni. Felesleges luxus? Távrolról sem! Minden hívő obulusa által közreműködik temploma fenntartásában, melyet rombadőlés fenyeget. Palesztina, Izrael bölcsője, nem fogja többé elérni hajdani fényét, *igen sok érdek, még zsidó érdek is áll útjában ennek*, de házi tűzhelye lesz (nemcsak üldözött zsidók menedéke), *szellemi és misztikus középpontja lesz a zsidó népnek*, — és ez elegendő lesz ahhoz, hogy Izrael visszanyerje azt a *méltóságot*, amelytől — úgylátszik — a kereszténység megfosztotta.

És azután könnyű lesz a zsidóknak éppúgy, mint a keresztényeknek, hogy őszintén és hátsó gondolatok nélkül egyesüljenek a Béke szent művében.

*

Így ír ez a katolikus herceg és így beszél számos előadásában és vitaestélyén, amelyet mint «brillant orateur» Franciaországban, Párizsban és sok más városban és más országokban tartott és tart, arról a témáról, amely a szívéhez nőtt.

Ha igaz, amint hogy igaz, hogy a kifejezett gyűlölet az erkölcsi mételyek közé tartozik, mint a hazugság vagy a képmutatás, és hogy ennél fogva éppúgy kell küzdeni amaz ellen, mint ahogy ezek ellen küzdünk: akkor az antiszemitizmus elleni harc általános erkölcsi parancs, amely vallásra és fajra való tekintet nélkül minden kultúremberre nézve egyaránt kötelező. Nemcsak a zsidókról, nemcsak arról a népről van itt szó, amelynek Nietzsche szavai szerint a legfájdalmasabb története van és amelynek az emberiség a legnemesebb embert, a legtisztább lelkű bölcsét, a leghatalmasabb könyvet és a világ leghatékonyabb erkölcsi törvényét köszönheti. «Für die Juden... Für Recht und Freiheit, müsste ich sagen»... mondja Börne. Az antiszemitizmus elleni harc a jogért és igazságért folyik. És ezért Gréciano könyve nemcsak a zsidóság szempontjából, hanem általános emberi szempontból is örvendetes jelenség: egy lépcsőfok a kultúremberiség erkölcsi emelkedéséhez.

Budapest.

DR. HORVÁT HENRIK.

A ZSIDÓSÁG ÖRÖK ÚTJA STEFAN ZWEIG JEREMIÁSÁBAN.

(Felolvastatott az IMIT 1933. ápr. 23-iki ülésén.)

Stefan Zweig Jeremiás című drámai költeményét még a világháború alatt írta, mint művének most megjelent magyar kiadásához írt előszavában megjegyzi, azért, hogy «bensőleg győzze le a háborút, amely morálisan nyomasztó súllyal nehezedett rá.» Mivel a háború ellen az akkori szigorú cenzura miatt nyíltan tiltakozni nem lehetett, egy költői szimbolumot keresett és így jutott el a hozzá vér szerint legközelebb álló halhatatlan figyelmeztetőnek, Jeremiás prófétának alakjához. Drámájában, melyet kimondottan a pacifista propaganda szolgálatába állított, két célt tűzött maga elé: bebizonyítani, hogy a békevágy hirdetését nem a gyávaság sugallja, hanem az egyénnek ehhez a mindenki ellen vívott harcához a legmagasabb fokú erkölcsi bátorság szükséges, továbbá megmutatni, hogy a bajokat mindig azok viselik el a legférfiasabban, akik előre látták bekövetkezésüket. A dráma tengelyébe állított főhős alakja szinte önként kínálta e kettős probléma megoldását: Jeremiás egész élete szakadatlan harc volt a békéért, Isten békéjéért, profeciákkal, átkokkal, jajokkal és fenyegetésekkel folytatott harc a túlzott és elvakult nacionalizmus ellen, harc az állhatatlan tömeggel, a nemzeti eszméért háborúra uszító papokkal és álprófétákkal, harc az ingadozó királyokkal s ha úgy hozta a sor, magával az Istennel is. Mikor

pedig bekövetkezett az általa megjósolt katasztrófa, Jeremiás volt az, aki lesujtottságából felemelte népét, vigasztalásával megkönnyítette a babiloni fogságnak szenvedésekkel kikövezett útját, megtanította Izraelt, hogyan kell élnie ország és szentély nélkül a diaszporában, «igyekezzvén a városnak jólétén, amelybe fogságra küldetett». Jeremiás ezzel az immár két és félezer éve töretlen fénnel világító tanításával szinte Mózesnek, a tanítómesternek magaslatára emelkedett. Kettőjük között minden eltérés ellenére is sok a hasonlóság: Mózes egy felszabadult, szabadságra törő, primitív törzsnép zabolátlan őserőit szorította örök törvényekkel a nemzeti lét keretei közé. Jeremiás egy dezolált, rab-szíjra fűzött, züllésnek induló nép lelkében ültette el a nemzetek közt való fennmaradás egyetlen lehetőségének hitét. Mózes a Kánaánba vivő utat, Jeremiás a világvándorlás útját mutatta meg a népnek, de mind a ketten a zsidóság fennmaradásának, a zsidóság örök útjának voltak halhatatlan tanítómesterei.

Stefan Zweig Jeremiása elsősorban a béke prófétája. A dráma cselekménye Judea történetének legtragikusabb időszakát öleli fel: kezdődik az egyiptomi szövetséggel, folytatódik Jeruzsálem ostromával és elestével és végződik a kivonulással a babiloni fogságba. Háborúellenes propaganda céljaira nem is lehet ennél hálásabb témát találni. A költői szimbolumot a világháború valóságával a pszichózis megdöbbentő azonossága köti össze. Zweig sokkal finomabb eszközökkel dolgozó író, semhogy kiélezze ezt az azonosságot, de drámája jele- netei kiéleztlenül is valósággal ordítják a hasonlóságokat. Abimelech, a mindig kardjára csapó hadvezér,

Pashur, a fegyvereket megáldó főpap, Hananja, a háborút egyenesen Isten parancsának minősítő nemzeti próféta, a jeruzsálemi piac rémhírterjesztői és győzelemjósai: csupa ösmerős figura, akiknek megszólalásig hű pendant-jaival gyakran találkoztunk a világháború alatt is. És ösmerős a tömeg is, a nyájösztönű, kótyagos tömeg, amelynek őrjöngő lelkesedése páni kétségbeesésbe csap át, mikor a háború véres farsangjának elkövetkezik a bőjtje. És ezzel a hódító nacionalizmus lázában égő, elvakult áradattal egyedül Jeremiás feszül szembe. Az egész ember egyetlen lángholó tiltakozás a háború ellen. A pacifizmus mindenkor érvényes, de, sajnos, mindig pusztába vesző igéi hangzanak el ajkáról. A háborúért lelkesedő tömegnek ezeket kiáltja oda: «Hát olyan nagy öröm számotokra a háború, hogy így magasztaljátok? De én azt mondom neked Jeruzsálem népe: vérszomjas, bőszt vadállat a háború, felfalja az erősek húsát és kiszívja a hatalmasok velejét! Miért keltitek fel a ragadozót ujjongásokkal, miért üvöltöztök a háborúért Jeruzsálem férfiai? Hát gyilkolásra nemzettétek fiaitokat és gyalázatra leányaitokat? Hát a tűznek építettétek házaikat és a zúgó bakoknak falaitokat?» Hananjának, aki azt mondja, hogy «a mi háborúnk szent, Isten háborúja», így replikázik: «Vegyétek le Isten nevét a háborúról, mert nem Isten viseli a háborúkat, hanem az ember. Egy háború se szent, egy halál se szent, egyedül szent csak az élet.» De hiába szegül szembe az esztelenséggel, hiába sikolt belőle a Jeruzsálemért való aggodalom, hiába hirdeti a megadást, mondván: «Jobb aranyat fizetni az ellenségnek, mint vérrel adózni

a háborúnak», utoléri őt is a pacifisták folyton megisméltlődő sorsa: árulónak bélyegzik, elhallgattatják, börtönbe vetik. «Diadalt is megért Jeremiás, — írja a róla szóló hatalmas művében Kecskeméti Lipót dr. — valamiben a legteljesebbet is; hogy amit ő kezdettől fogvást hirdetett és amiért ciszternába is fullasztották volna, egészen úgy következett be, ahogyan ő látta, de e fölött a diadal fölött csak tovasuhanó fénysávvul sem jelentkezett a megigazulás öröme, hanem csak fájó szenvedés nehezedett rá. Az ő tragikumája az, hogy a jót akarja, a jónak egyetlen módját, az abszolút jót, mert hát nem politikai megfontolás, hanem az erkölcsi törvényesség vitte rá a lelkét — és gyűlölik, üldözik is érte: szenvedése mélységes, erkölcsi fájdalmak, az emberiség legjobbjainak szenvedése.»

Jeremiás jót akart, az abszolút jót, előtte olyan magasztos cél lebegett, — az erkölcsi egyistenség, az állam nélkül vallásában élő zsidóság eszménye — amelynek elérését éppenséggel nem hátráltatta Jeruzsálem pusztulásának nemzeti katasztrófája. A proféciókban előrelátott tragédia beteljesedett, de csak a zsidó állam pusztult el, maga a zsidóság nem. Zweig áthatva a jeremiási tan leglényegétől, az igazi költő intuiciójával érzi, hogy drámája nem torkolhat a kétségbeesés sötét rezignációjába, de a teremtő erejű szenvedés himnuszában kell kicsendülnie, ezért hatalmas vízióban vetíti elénk a szenvedések poklából mindig feltámadó zsidóság diadalmas, örök útját.

Az örök út megindítója: leszámolás a fájdalomosan szép hitttel, hogy a szentéllyel áll vagy pusztul a zsidóság. Zweig szembeállítja egymással a két nemzedéket:

a csüggedt öregekét, amely inkább akar Jeruzsálem romjai alá temetkezni, semhogy a pogányok jármát viselje, és a bizakodó ifjúságét, amely vállalja a rabság mérhetetlen szenvedéseit. mert elpusztíthatatlan élet-akarát fűti. Az öregek hite szerint nemcsak a zsidóság léte gyökerezik a szentélyben, hanem Istennek is ez az egyetlen hajléka, míg az ifjúság nem törődik bele Isten helyhezkööttségének gondolatába és azt mondja: «Isten velünk jön a száműzetésbe, mint ahogy a pusztában is velünk volt és új hajlékot építünk majd neki». Ennek a jeremiási gondolatnak, amely a zsidóság fennmaradását biztosító hit ápolását nem köti a szentélyhez, adott hangot néhány századdal később rabbi Jochanan ben Zakkáj is, aki koporsóban vitette ki magát a rómaiak által ostromlott Jeruzsálemből és így szólt Vespasianushoz: «Ten li Jabné» — add nekem Jabnét és annak tanházait. A második szentély pusztulását követő tragikus időkben azután csakugyan ezekben a tanházakban húzódott meg a hit és tudomány, amelynek sugárzó melege élteti még ma is a világ minden tájára szétszóródott zsidóságot.

Jeruzsálem piacán gyülekezik a nép, hogy kivonuljon a babilóni fogságba. És Jeremiás így vigasztalja a panaszkodó, kétségbeesett népet: «Higyjetek a fel-támadásban testvéreim és akkor már fel is támadtatok. Mert mik vagyunk mi, ha még hívők sem vagyunk? Nem adatott meg nekünk, mint más népeknek, a rög, mely kössön, nem a haza, amelyben élünk, nem a nyugalom, hogy meghizlalja szívünket. Nem békességre választattunk mi a népek között: világvándorlás a mi sátrunk, fáradtság a mi földünk és Isten a mi hazánk

minden időkbén. Legyen csak másoké a szerencse, legyen övék a hajlék és a föld minden országa, te vesd magad alá a próbának, szenvedések népe, és higgy, óh Isten népe, mert a szenvedés a te szent örököd és egyedül erre választattál, hogy időtlen időkig fennmaradhass».

A jövő tehát: világvándorlás, megpróbáltatás, szenvedés és a hit megvonatlan határai közt elterülő örök hon: Isten. De a világvándorokat nyomon követi a mult, a földnek, völgyeknek, bástyáknak, szentélynek szépséges foglalata: Jeruzsálem. Felépül-e valaha a szent város, a szüntelenül sajtó honvágyat elcsitítja-e a beteljesedés? Gyötrő kérdések, de Jeremiás megfelel rájuk. Íme:

Egy ember (*előlép*) De mondd vezérünk, panaszlón kérünk,
felelj hát nekünk:

Miénk lesz még e völgyes szép vidék,
Izrael ide visszatér-e még,
mondd, látjuk-e újra Jeruzsálemet?

Hangok: Igen, mondd... látjuk-e újra Jeruzsálemet?

Jeremiás: Bévülről az örökké látja,

kinek lelke a láncban is szabad
s Istenhite át- meg átjárja
a mélységes földi fájdalmakat.

Minden órán sugárba vonva
ragyog annak szíve Ciónja
s szebben mint valaha testet ölt,
Isten országa annak mind a föld!
Ki hisz szívéből, annak felépül,
az mindig látja Jeruzsálemet.

Hangok: Hiszünk... Hiszünk... örökké fogjuk látni...
a hit a mi Jeruzsálemünk!

Másik (*előlép*): De mondd vezérünk, ki építi nekünk?

Jeremiás: A kín, az éj, mely tömlöctökön reszket,
a vágyakozás, mely annyit hevített,

a szent mivesek ti magatok lesztek,
 a boldog várost ti építitek ...
 Fala a bánat köveiből támad
 s fejeteiket mennél mélyebbre alázzák,
 annál magasabbra nyúlnak fel a bástyák,
 annál szebb lesz majd Jeruzsálem!

Hangok : Igen, építsük ... a fájdalomunkból hasítsunk köveket,

Másik ember : De mondd vezérünk, aztán tartós lesz-e?

Jeremiás : Lehull, elomlik, kövek, fala ezre,

elsülyednek az országok és népek
 idők árjába mint a hajó,
 de mit szenvedve teremt meg a lélek,
 örök az, mint a Mindenható.

Hol látja meg a lélek Jeruzsálemet? — hangzik az utolsó kérdés.

Jeremiás így válaszol :

Mindenütt, hol nagyon fáj az idegenség
 s tüzes félelem marcangol belül,
 mint vágyakszötte, sejtelmes jelenség
 honvágyatok álma beteljesül.
 Bárhol a világon
 izzék hitetek lángja,
 fölétek boltoz fényes falkoronája
 s megláthatjátok Jeruzsálemet.

Íme, a lélekben felépített szentély gyönyörű álma, egy egész nép soha el nem apadó «Wunschtraum»-ja, amelyet Jeremiás adott a zsidóságnak. Ennek a mélységes hitben gyökerező álmokomplexumnak változata másutt is fellelhető. Jakob Wassermann Etzel Andergast-jában egy aethiopiai törzsről ír, az Aruvimi-törzsről, amelynek templomában mérhetetlen vagyont érő elefántcsont volt felhalmozva. A templom 44 oszlopát elefántcsontból faragták, a többi elefántcsontot szent fétisként őrizték. A szomszéd törzseknek nagyon

fájt a foguk a szentély elefántcsontkincsére, meg akarták vásárolni, el akarták rabolni, sőt készek voltak véres háborút is viselni érte, mire Ngaljema, a bölcs törzsfőnök, hogy véget vessen a szentélyért való acsarokodásnak, egy éjszaka lebontatta a templomot és az elefántcsontot elásatta az őserdőben. Az aruvimiek templomából kő nem maradt meg, csak egy álomkép, de ez éppoly szilárd és időálló volt, mint a jeruzsálemi szentély álomépülete, amely fehér Araratként emelkedett ki a vérnek és könnynek özönvizéből, amelyet két és félezer év alatt a gyűlölet és az elvakultság oly sokszor zúdított a zsidóságra.

Ezzel a jeremiási útravalóval bizakodón, szinte ujjongva indul a nép a fogságba. «Mi van ezzel a néppel? — csodálkoznak a győztes kaldeusok, mikor látják a mámoros menetet — királyok vonulnak be így a hódított városba, nem szolgák a számkivetésbe...» És a menételő népnek, amely szakadatlanul hömpölyög, «mintha maga a végtelenség masírozna ismeretlen távolok felé», ajkán felzúg az ének. Ebben az énekben feltetszik az örök út minden szenvedése, szorongása és megaláztatása, de sötét tónusán áttör melengető sugaraival a Jeruzsálemben gyökerező hit és a Jeruzsálem felé esengő örök reménykedés:

Idegen házak lakói leszünk majd
és könnyektől sós kenyeret szegünk,
a szégyen padjain görnyedezünk majd
s szorongva hajtjuk álomra fejünk.
Ránk nehezül az évek homálya,
a robot, a dölyf, a börtön, a szenny,
de lelkünk elszálldos a bús idegenből
és mindig Jeruzsálemben pihen.

Messzi vizekből oltjuk a szomjunk,
mik keserűn égetik tikkadt inyünk,
körültünk sivár, zord árnyak lebegnek
s félelmetes hangon jajgat a szél;
de elül bennünk az idegenség kínja,
mert vigasz fujdogál a csillagokból,
honi álmokat ringat minden éj
s lelkünket megedzi, megújítja
a szent sóvárgás Jeruzsálemért!

Idegen földek utait járjuk,
országokon át kerget a szél,
a hont, a hazát kegyetlen népek
rántják ki égő talpunk alól;
gyökere nincsen a rohanó törzsnek,
változó világunk a vándorolás,
de mégis, mégis boldogság részünk,
mert rúgjanak bár, mint az utcák rongyát
és alázzon bár a gúny röheje,
örök menetben vonulunk mégis hozzád
lelkünknek édes Jeruzsáleme.

Hova vezet a zsidóság útja? Hova torkollik az örök út? A cionista a nemzeti megújulásban látja a végcél, az asszimiláns a keresztvizet választja, ami ma-napság a négy generációig visszanyomozó, könyörte-len véresejtkutatás korában, egyáltalán nem látszik biztonságos megoldásnak. Zweig, a költő Jeremiáshoz igazodik, akinek a vallás népe az ideálja s szemei előtt felrémlik a végnek szinte transzcendens képe: a választott népnek Istenben való felolvadása:

Vándorlunk kínjaink megszentelt útján,
próbáról-próbára, míg megtisztulunk
mi örök harcban örök legyőzöttek,
mi örök bilincsből örök szabadultak,
mi örök halálból örök megújultak,

kikre minden nép gúnyos szitka hull,
 mi a földnek egyetlen hontalanja,
 mi minden öröklét örök vándora,
 széthullt népekből utolsó marék,
 mely hazavonul,
 Istenhez, ki a kezdet és a vég,
 míg a hazánk is ő maga lesz majd,
 ki nyugtalanul mint mi, csillagokkal
 kereng fénylőn a világ körül
 s felolvadunk lassan a láthatatlanba :
 nép, mely elveszett, szellem, mely örök.

Azután a tragédia vége: a hit happy endje. A hité, hogy a brutális erőszak sohasem diadalmaskodhat a szellem felett. A kaldeusok csodálkozva nézik a mámorosan éneklő kivonulókat.

Az egyik kaldeus: Nézd, nézd, hogy masíroznak a napba! Ragyogás van ezen a népen, hajnalsugár a fejükön. Hatalmas lehet az Istenük.

A kaldeus-kapitány: Az Istenük? Hát nem romboltuk le az oltárait? Hát nem győztük le?

A kaldeus: A láthatatlant nem lehet legyőzni. Csak embereket lehet megölni, de nem az Istent, aki bennük él. Egy népet le lehet igázni, de szellemét soha.

E végszavak utolsó akkordjai annak az egész tragédián végigvonuló nemesen pacifista szellemnek, mely minden művészi értékén és zsidó vonatkozásán túl bátor békecelekedetté avatja a Jeremiást.

Budapest.

VÉR ANDOR.

A HÉBER NYELVÚJÍTÁS.

Tolnai Vilmos a magyar nyelvújításról írt kimerítő monografiájában a nyelvújítások általános történetét áttekintve, egy szóval sem említi a héber nyelvújításnak szemünk előtt lefolyó mozgalmát. Pedig ha ismerné ezt a folyamatot és elmélyedne annak jelenségeiben, akkor bizonyára módosítaná azt a kijelentését, hogy a magyar nyelvújításnak «a nyelvek történetében párja nincsen» (27. és 214. l.), mert a magyar nyelvújítás éppen a héber nyelvújításban találja méltó párját. A nyelvújítás okaiban és eszközeiben, eljárásában és eredményeiben alig lehet tanulságosabb párhuzamot találni, mint a magyar és a héber nyelvújítás között. A folyamatok hasonlósága mellett természetesen szembeötlő különbségek is akadnak, de éppen ez a különbözőség teszi különösen érdekessé a héber nyelvújítási mozgalmat.

A héber nyelvújítás kezdetei a múlt század közepére esnek, amikor a héber hírlapirodalom föllendült. Az európai és világproblémákkal foglalkozó hírlapíró írás közben a modern fogalmak és tények kifejezésére legtöbbször tudattalanul alkotja új szavait. De a héber sajtó hasábjain (Hamélic, Hacefira) a tudatos, mesterséges nyelvújítás jelenségeivel is találkozunk. Ezekben a napilapokban és egyéb folyóiratokban is állandó, élénk rovata van a nyelvújítási törekvéseknek.

Csakhogy ezeknek a törekvéseknek nem volt kellő visszhangjuk. Az akkori héber hírlapok írói, munkatársai és olvasóközönsége nem természetes kényszerű-

ségből, hanem kedvtelésből ápolták a héber nyelvet. Rajongó, lelkes műkedvelők voltak, akiknek műveltsége és tudása a hagyományos héber irodalomban és tudományokban gyökerezett és akiknek gyönyörűségük tellett abban, hogy nemcsak a vallásos élet problémáit, hanem a hétköznapi eseményeket, a nagyvilágot érdeklő kérdéseket is a szentnek minősített héber nyelven tárgyalhatták. Azonban ez az írott szó csak a szemnek szólt és nem a fülnek; olvasott és nem beszélt, látott és nem hallott nyelv volt ez. Élő bizonyítékul szolgált ugyan arra, hogy a héber nyelv megőrizte termőfrissességét, alakíthatóságát, hajlékonyságát, de a talaj, amelybe a palántát ültetni akarták, nem volt termékeny. Ezek a kísérletek azonban mindenesetre hasznos előmunkálatai voltak a néhány évtized múlva meginduló igazi nyelvújításnak.

A héber nyelvújítási mozgalom természetes talaja a modern Palesztina. Mint a magyar nyelvújításnak egyik igen erős ösztökélője a politika volt — visszahatás a németesítő elnyomásra, a nemzeti élet fellendülése — úgy szerepel a héber nyelvújításban is legdöntőbb tényezőként Palesztinának zsidó nemzeti otthonná való nyilvánítása. Az új államban, amelynek egyik hivatalos nyelve a héber lett, élénk politikai, gazdasági, társadalmi, tudományos és irodalmi élet indult meg a beözönlő zsidó tömegek között. Még ha az új országot építő ifjú nemzedéket nem is fűtötte volna a lelkesedés minden iránt, ami új hazájához fűzi, ha tehát a héber nyelv nem lett volna is az úttörő nemzedék szívügye: akkor is természetes fejlődésnek kellett volna megindulnia a héber nyelvben, mert hiszen a világ minden

tájékáról összegyűlt soknyelvű zsidóság csak a mindnyájuknak közös héber nyelven érthette meg egymást. Az eddig csak szemmel olvasott héber nyelvből tehát egy természetes, élő, beszélt nyelvnek kellett kifejlődnie.

Az előkészítő munkát Palesztinában fanatikus lelkesedéssel, akadályokat nem ismerő buzgalommal *egy* ember végezte el. Palesztina Kazinczyja: a tíz évvel ezelőtt elhunyt *Eliezer Ben-Jehuda*, a héber nyelvújítás megindítója és el nem fáradó vezére, a héber beszéd úttörője, a palesztinai héber kultúra előharcosa. A munka szívósságában, az energia kifogyhatatlanságában méltó párja Kazinczynak. Amint Kazinczy végezte egyedül sokak úttörő munkáját és egyúttal a magyar irodalom legtevékenyebb agitátora volt, úgy végezte el Ben-Jehuda egyedül azt a munkát, amelyet másutt egy egész akadémiára bíznak: megírta az eddig legnagyobb és legteljesebb héber szótárt (12 kötetre van tervezve, ebből 8 kötet már megjelent), amellet ő volt a legbuzgóbb és legtermékenyebb szóalkotó, iskolák hebraizálója, lapszerkesztő, szervező és agitátor egy személyben, az élő héber szó megszállottja.

Mind a magyar, mind a héber nyelvújításnak egyféle feladata volt: a régiből újat, csaknem egészen mást alkotni. Mind a két mozgalom abból a tapasztalatból és kényszerből keletkezett és indult ki, hogy «a kifejezendő tartalom mennyisége meghaladja a természetes nyelvfejlődés méreteit» (Tolnai 8. 1.). Mind a két nyelv abban az időpontban, amikor a porondra lépett, szegény volt a modern világ fogalomgazdagságának kifejezésére. És ha a XVIII. századi magyar nyelven írók joggal

panaszkodtak nyelvük darabosságá, tehetetlensége miatt, amikor az új világ, a művelt nyugat fogalomkörében mozogni akartak, mennyivel jogosultabb volt a panasz a héber nyelvre, amely mint élő nyelv első lépéseit a XX. században, egy sokkalta fejlettebb és bonyolultabb kultúrában tette meg. Mind a két nyelv tehát a sebesen száguldó és gomolygó élet kényszerítő hatása alatt a természetes, tehát lassú nyelvfejlődés helyett a tudatos, vagyis mesterséges, gyorsabb iramú nyelvfejlesztéshez, a nyelvújításhoz folyamodott.

Amint Kazinczy és köre halomszámra alkották az új szavakat és kifejezéseket, és e körhöz tartozó minden író szent feladatának tartotta, hogy szóalkotásaival gyarapítsa a magyar nyelv szókincsét és részt vegyen a magyar nyelv «pallérozásában», úgy sorakoztak Ben-Jéhuda zászlaja alá az új héber nyelv úttörői. A héber nyelvújítás buzgó munkásai nagy tudományos fölkészültséggel és mély nyelvészeti tudással végzik alkotó munkájukat, felhasználva a nyelvtudomány rengeteg tanulságát. A cél kitűzésében, az eszközök alkalmazásában, a módszerben és az elvek harcában csaknem ismétlődik a héber nyelvújítás lefolyásában a magyar nyelvújítás történetének minden mozzanata.

A két nyelvújítási mozgalomban a légfeltűnőbb különbség a folyamat irányában található. A magyar nyelvújítás harcosai minduntalan azt panaszolták, «hogy a magyar csak az alsóbb körök érintkezésének volt közlönye. A legmagyarosabb úri családokban Bécestől távol is két nyelv divatozott: a német az úri nép, és a magyar a cselédség számára (Imre S. a Beöthy Képes Irod. tört.-ben 781. l.). A feladat tehát az volt, hogy a magyar

nyelvet részint a műveltebb társalgás céljaira alkalmassá, részint a tudomány és irodalom finom eszközévé, a gondolat és érzelem zengzetes kifejezőjévé kell tenni. Ráth Mátyás az 1780-ban meginduló «Magyar Hírmondó»-ban kitűzi a célt, hogy a magyar nyelv «tudós és könyvbeli nyelvvé tétessék», vagy ahogy Kazinczy formulázta: «A nyelv, megindulván a nemzetben a kultúra, új ágra szakad és az élet nyelvén kívül most egy más is támad, a könyvek nyelve». (A nyelv-mívelésről.)

A héber nyelvújítás feladata ellenkező irányú. A könyv, a tudomány és irodalom nyelve nagyon is ki volt fejlődve a héberben. Hisz a héber nyelv egész a legújabb korig csak a könyvekben és írásokban élt. A középkori értelemben vett tudományos diszciplínák minden ágában gazdag héber irodalmunk van, a héber költészetet pedig a bibliától kezdve egész az újkor küszöbéig minden nemzedék ápolta és remekekkel gyarapította. Ami tehát a magyar nyelvben hiányzott, abban a héber nyelv bővelkedett; de — a jemenitákat kivéve — nyoma is alig volt a héberben annak, ami a magyarban természetes volt: az élő beszédnek. Hiányzott a mindennapi érintkezés csiszolatlan nyelve, az egyszerű ember keresetlen kifejezései, a falusi parasztember és a városi iparos és gyári munkás életszükségleteivel kapcsolatos beszédmód, egyszóval az élő nyelv. Bármely bonyolult filozófiai kérdésnek irodalmi tárgyalása símábban folyt és könnyebben esett, mint az a két-három rövid mondat, amelyet a vendég szokott a pincérrel váltani, vagy amivel a szomszédok egymást üdvözlik. És ha a világ csodálattal nézi, hogy mikép vedlett át a városi gettó-

lény Palesztina földjén erőteljes, földművelő paraszttá, még nagyobb csodálattal kell szemlélnünk, hogy mikép szerzett magának ez az újjászületett ember ilyen rövid idő alatt új nyelvet is. Mert a föld megművelésének és városok építésének módjai és eszközei már régen az emberiség közkinccsei, de ilyen nyelvalkotás útjai egészen járatlanok.

Az élő nyelvek felfrissítése, megújítása mindig a nép nyelvére, sőt valamely dialektusra támaszkodott. Amint Adelung hirdette, hogy az egészséges fejlődés feltétele egy művelt köznyelvnek, azaz egy csakugyan beszélt nyelvnek irodalmi használata. Hisz Luther is úgy teremtette meg az új német irodalmi nyelvet, hogy a szász udvarnál használt dialektust vette mintának. A magyar nyelvújításnak is a nép nyelve volt mindig frissen bugyogó forrása, a nyelvjárások pedig gazdag kincstárjai voltak a megújuló nyelvnek. Mindennek hiányával volt a héber nyelv. Egyetlen mozzanat, amit az életből tudott meríteni: a kiejtés volt. Az új népesedés t. i. elfogadta — a nyelvészek sajnálatára — az országban lakó kevésszámú és szórványosan héberül beszélő szefardok kiejtését. Egyébként pedig az egyszerű érintkezés, vagy a művelt társalgás nyelvét a köszönéstől kezdve egész a káromkodásig, mindent ujonnan kellett alkotni, illetőleg a régiből föléleszteni. Ami tehát a magyar nyelvújításban csak másodsorban jött számításba: régi szavak fölélesztése, tartalmuk bővítése vagy szűkítése, az a héber nyelvújításnak első és főforrása lett. A tájszólások változatosan gazdag kincstárát, a nép nyelvének ötletességét, mely a különböző vidékekről származó írók nyelvhasználata révén gazdagította és

ma is állandóan gyarapítja a köznyelvet, a héber nyelvalkotásban a régi irodalom pótolja. Nem a klasszikus, a bibliai irodalom, hanem a biblia-utáni irodalom: a misna, talmud és midrás. Éppen az a különös és sajátosságos: az újabb héber irodalom első «forradalmi» lépése az volt, hogy szakított a bibliai stílus «tisztá» héberségével. Mert ez a nyelv, amilyen gazdag képekben és így kiválóan alkalmas kifejezője a költői érzelmeknek és gondolatoknak — Klopstock követésre méltónak találja a héber nyelv tüzes, képekben gazdag rövidségét — olyan szegény a prózai élet fogalmainak jelölésében. A bibliai héberség szegénysége nemcsak az élő beszédben éreztette volna hiányait, hanem az írott nyelvben is mindenféle virágos, képes körülírásokra készítette az írókat. Tanulságos példa erre a «haszkála» irodalma. Misna, talmud és midrás azonban a lüktető élet — igaz, hogy szűkszavú — visszhangjai, egyéb híjján tehát innen kellett meríteni az éledő nyelvnek, a beszédnek fordulatait. A tájszólás ízes, zamatos szólásait meg sokszor a talmudi irodalom aram nyelvű kifejezései helyettesítik.

A nyelvgazdagításnak ez a módja csak úgy volt lehetséges, hogy a nyelvújítás mozgalmának szolgálatába olyan egyének szegődtek, akik a talmudi irodalom «tengerében» jól tudnak úszni, akik e rengeteg és eddig még rendszeresen fel nem dolgozott tudományban otthonosak és mindig tudnak belőle a nyelv gyarapítására meríteni. Az új nyelv fejlődésének szempontjából eléggé föl nem becsülhető szerencsés körülmény, hogy a modern palesztinai élet országépítő pionirjai a jesiva emlőin nevelkedett, sőt nagyrészt a vallásos tudományokban

igen járatos egyének voltak és hogy ők lettek egyúttal a nyelvújításnak is úttörői. A talmuddal «jóllakott» jesiva-legény, amikor ásóval, kapával és ekével neki ment a kiaszott és elhanyagolt földnek, egyúttal életre keltette a talmudnak egy-egy elhanyagolt, mert a gettóban alig értett traktátusát, amely a földművelési kérdéseket tárgyalja (Peah, Kilájim). A gyakorlati munka kapcsán föléledt ez a studium is és íme, kitünt, hogy mily nyelvi gazdagságot rejt; az eddig alig értett vagy félremagyarázott kifejezések értelmet, életet kaptak és meg volt alapozva a földműves parasztnak mindennapi nyelve. A rabbinikus irodalom szókincese így eredeti, bővült vagy szűkült tartalommal bevonult a köznapi beszéd minden ágába. Kitünt, hogy nem remélt bőséggel ontják a szent könyvek a profán élet számára a kifejezéseket. Csak ötlet kell a felhasználásukhoz.

Egy példa megvilágítja ezt a nyelvésztést. A talmud szövevényes és bonyolult logikai bevezetései és érvei, ellenmondások és párhuzamok, következtetések, szillogizmusok, dilemmák, a gondolkodásnak minden formáját kimerítve, sokszor holtpontra jutnak, a vitatott kérdés eldöntetlen. Téku (tékum = fennáll rövidítése) jelzi a vita befejezését. És mily érdekes ötlet: az éles ésszel vívott talmudi viták befejező jelszavát a labdarugók (héberül: kaduregel = kadur regel) eldöntetlen játszmájának megjelölésénél látjuk és halljuk viszont.

«A talmudban minden megvan», szokták mondani. Ebben a mondásban sok igazság van, amennyiben megtalálható benne minden, ami az élettel kapcsolatos a — VI. századig, a talmud lezárásáig. Ami tehát fogalmakban és tényekben azóta keletkezett, annak nyelvi meg-

felelőjét a későbbi héber irodalomban kellene megtalálni. De ez az irodalom már a talmudi tudományokból táplálkozik és kevés kivétellel nem áll szoros kapcsolatban az élettel, meg különben is csak az újkor küszöbéig vezet, ennél fogva a legújabb kor fogalmi köre számára újat kellett alkotni a nyelvben. Ezt a feladatot azonban a gyors fejlődés mai korszakában csak tudatos, rendszeres munkával lehet megoldani. E feladat elvégzésére vállalkozott a Ben-Jehuda által 1903-ban megszervezett nyelvbizottság (*Váád halásón*), amely mind a mai napig élénk tevékenységet fejt ki.

A *Váád halásón* első lépése az volt, hogy megállapította a nyelvújítás elveit (rég szavak felélesztése, szóösszetétel, analogiás képzések, képzők felélesztése), azután sorra vette és veszi az élet sokoldalú megnyilvánulásait, foglalkozási ágait és fáradságot nem ismerő közös, önzetlen munkában (ülések, tárgyalások) megállapítja az illető ágnak teljes nomenklaturáját. A V. h. a műszavak és kifejezések megállapítására, — akárcsak annak idején a mi Akadémiánk — külön szakbizottságokat alakít, még pedig olyképpen, hogy a jeles héber írók és nyelvtudósok mellett egy-egy szakmáját képviselő gyakorlati férfiú is részt vesz a tárgyalásokban. Ha pl. az asztalosmesterség műszavairól kell dönten, akkor bevonnak a tanácskozásba egy gyakorlati asztalost is, aki természetesen járatos a hagyományos héber tudományban. Akad olyan szerencsés véletlen is, hogy író, tudós és szakember egy személyben találkoz, ilyen a Csernichovsky esete. Ez a kiváló költő és műfordító u. i. egyúttal jeles gyakorló orvos és így átvehette az első héber orvosi nyelvújítónak dr. Maziának

örökségét, a V. h. számára gyűjtött és alkotott kifejezéseket és azt kiegészítve és tovább fejlesztve megalakította a héber orvosi műszótárt. E névjegyzékekből kitűnik, hogy mily csodálatosan hajlékony a háromhangzós héber gyökszó, mily finom értelmi árnyalatokat lehet a belső hangváltozással kifejezni és mily gazdag változata van a szóképzésnek. A legtermékenyebb forrása a szóalkotásnak az analógiás szóalkotások (héberül: al-miskal) és mert minden új forma a háromhangzós gyökből indul ki, könnyen megérthető, megjegyezhető és gyorsan terjed. A névszóösszetétel műveleténél pedig kitűnt, hogy az európai nyelvekben előforduló szóösszetételek a legnagyobb könnyűséggel ültethetők át a héberbe. A héber szókincs gazdagítására fölhasználják a rokon arab nyelvet is, különösen az ország természetével — természetrajzi fogalmak — szokásaival, földjével kapcsolatos elnevezéseknél. Az idegen kifejezéseket pedig, amennyiben nemzetközi használatuknál fogva nem mellőzhetők, képzők és ragok által beolvasztják a nyelvbe: héberesítik. Érdekes kísérlet a hét napjainak héber elnevezése (a szombat = szombat napján kívül tudvalevően csak számokkal jelölik a héberben a napokat), de ez eddig éppoly kevésbé sikerült, mint ahogy nem sikerült Sylvester Jánosnak a hónapok magyar neveit népszerűvé tenni.

De a héber nyelvújítás nem merül ki a szóalkotásban. Talán még sokkal behatóbb, forradalmibb a héber mondat átalakulása. Mert míg az új fogalom számára alkotott új szó ellen alig emeltek kifogást, ha a képzés szabályainak megfelelt, addig az új frazeológiának, a héber mondat modernizálásának sok ellenfele akad. Itt

éleződik ki igazán a maradás és a haladás elvi ellentéte. Szinte megismétlődik a magyar nyelvújítás problémája, amelyet Kazinczy így formulázott meg: «Az aesthetikus írónak nem azt kell kérdezni, szólanak-e így és szólott-e így már egy más? Ez a kérdés csak kihalt nyelvekhez való; hanem ezt: lehet-e nekem így szólnom, hogy szólásom elegáns, energikus és jó zengésű legyen?» Mintha visszhangja volna e tételnek az, amit a héber nyelvújítás egyik legbátrabb harcosa, *Klausner*, mond: «Nem kérdezheti az ember minduntalan, vajjon így fejezte-e ki gondolatait X Tana, vagy Y. Amóra.» És mint Kazinczy idejében a magyar nyelvújítási törekvések hatása alatt az írók ortológus és neológus táborokba tömörültek, úgy történik ez a héber nyelvújításban is, ugyanaz a kettéválás észlelhető most a héber írói körökben. *Klausner* és követői a héber prózai mondatot az európai fejlett nyelvek mintájára könnyűvé, a gondolathoz mesterkéletlenül simulóvá akarja alakítani és a nehézkes, irodalmi célzásokkal telített héber frazeológia helyett a modern nyelvekben használt szólásmódokat honosítja meg, míg a konzervatív írók pártja a «héberes» beszédet kívánja, amelynek főnormája a hagyományos irodalom nyelvhasználata.

Ezek a nagyon tanulságos viták a Váad halásón kebelében és a bizottság által kiadott magas színvonalú folyóiratának, a «*L'sónénú*»-nak hasábjain folynak le. Ebben a folyóiratban közlik — német, angol, francia és orosz fordítással — a megállapított szavak és kifejezések jegyzékét — sokszor ábrák kíséretében. A terjedelmesebb jegyzékeket külön kiadásokban is terjesztik. A Váad halásón — amelynek élén most *Bjalik*, a

jelenkor legnagyobb héber költője áll — akárcsak annak idején a magyar «nyelvtisztító társaság», a nyelvtisztaságra is vigyáz, úgy hogy a «L'sonénú» a «Nyelvőr» szerepét is betölti és az «Antibarbarus»-nak elég dolga akad.

A nyelvtisztaságra, az idegen befolyások kiküszöbölésére, már csak azért is különös gonddal kell vigyázni, mert az ország új lakói európai származásuk, vagy műveltségük szerint, gyakran anyanyelvük szólamait és fordulatait szószerint ültetik át a héberbe. Nagyon tanulságos volt az az eset, amikor öt évvel ezelőtt az Erdélyből származó kolónia (K'far Gideon) elemi iskolájának buzgó tanítója arról panaszkodott előttem, hogy a gyermekek héber beszédében sajátságos, másutt nem tapasztalt hibákat vett észre, amiket nehezen tud kigyomlálni. Így pl. azt mondják: Katavti et hasiúri (= megírtam a leckémet) e helyett: Katavti et siúri. A derék tanító csak akkor értette meg ezt a hibát, amikor megmagyaráztam neki a magyar mondat tárgyának természetét. A néhány évvel azelőtt az Émekbe került magyar gyermekek szüleikkel magyarul beszélnek és így a héber beszéd közben sokszor a magyar nyelvhasználat cseng a fülükben.

A nyelvhelyesség és nyelvtisztaság kérdéseit nemcsak ebben a tudós társaságban, hanem a napilapokban is állandóan napirenden tartják. Palesztina legolvasottabb napilapja, a *Haárec*, újabb anheti ünnepi mellékletében a nyelvtisztaság és szóalkotás kérdéseivel rendszeresen foglalkozik. De ismétlődnek itt is a magyar és egyéb nyelvújítás esetei. Sokszor hiába állapítják meg valamely képzés «törvénytelen» módját, hiába mutat-

nak rá egy szóösszetétel, vagy egy frázis illogikus voltára, az «usus est» törvénye minden szabálynál erősebbnek mutatkozik. Hiába mutattak rá, hogy a madhom (hőmérő) meg nem engedett szócsonkítás ebből: madad hom, a szó meggyökerezett. És hiába bizonyították be, hogy a felsőfok képzője gyanánt használt *hahi* a bibliai szöveg hamis magyarázatán alapszik, sőt hiába ajánlott helyébe Bjalik több mint féltucat jó kifejezést: nem használt sem a hibakimutatás, sem az ajánlat, a legjobb héber írók is *hahi*-vel képezik a felső fokot, bizonyára azért, mert a héber nyelv szellemének megfelel.

Még csak két mozzanatban akarok párhuzamot vonni a héber és a magyar nyelvújítás között. Amint az új magyar nyelv először a matematika terén — Dugonics: Tudákosság könyvében — akarta a nyelv életrevalóságát bemutatni, úgy a héberben is az iskolai számtankönyvek voltak az első modern héberséggel megírt tankönyvek.

Végül a fordítások kérdése. Az új héberben is érvényesül Kazinczy elve, hogy a legkülönbözőbb irodalmi műfajok fordítása révén gazdagszik a nyelv. A héber nyelvújításnak is egyik legerősebb ösztökélője a fordítás. A világirodalom és tudomány minden ágából és minden nemzetnek szellemi termékeiből — Homerostól Einsteinig — fordítanak a legjelesebb írók, tanuságot téve arról, hogy a héber nyelv a régi, szent kincsek mellé a modern világ kultúráját is befogadja.

Budapest.

DR. WIDDER SALAMON.

A JERUZSÁLEMI HÉBER EGYETEM.

Fenn állok a jeruzsálemi héber egyetem könyvtár-épületének hatalmas tetőterraszán. Hűvös délesti szél fúj és a nap utolsó sugarai bearanyozzák a tájat. Kelet felől már lassan alkonyodni kezd. A sötétedő égbolt alatt csodás fényben ragyog Judea aranyárga siva-tagja, hegyek, dombok során át ezerkétszáz méter mélységbe fut le a szem és megpihen a Holt-tenger középkek víztükrén, mely sötéten bukkan ki a körülzáró hegyek közül. Észak felől a Jordán legendás folyójának keskeny csíkja fut bele, a Jordán és a Holt-tenger mögött pedig párás messzeségben, de tisztán és élesen körvonalazva emelkednek egymás fölé a Moábi és Ammoni-hegyek, valahol köztük magasodik az a hegy is, melynek csúcsáról csodálta Mózes az Ígéret elérhetetlen földjét . . .

Szembefordulok a lenyugvó nappal és átsétálok a terrasz nyugati párkányához.

Ez itt a Város. Mint egy színes keleti szőnyeg pihenő tevé hátán úgy nyugszik dombjain. Évezredek dolgoztak szövésén, mintáin, motívumain. A legkülönbözőbb, egymástól merőben elütő elemek tarkítják. Ide legközelebb esik a Templom szent tere, körülzárva az ősi Fallal, közepén a Szikla-dóm harmónikus lezártágot és nyugalmat kifejező, tiszta mór-stílusú épülete, mely magában rejti az Even S'thijját, azt a természetalkotta hatalmas oltárkövet, melyen Ábrahám megkötözte egyetlen fiát egyetlen Istenének. A Templom-tér mögött húzódik meg az Óváros szürke, alacsony ház-

tömege, tőle jobbra, észak felé az új negyedek csatlakoznak levegős, modern házaikkal. Közül pedig mindenütt templomok, a különböző vallások szentélyei, mind a maguk jellegzetes stílusával. Karcsú, gótikus tornyok: a latinok templomai; szélesen kidomborodó ívelt tornyok, melyek olyan benyomást tesznek, mint egy-egy felfelé fordított szív: az oroszok templomai; egyenes kerek, hengeralakú tornyok, körülfutó erkélyekkel: az arabok templomainak minarettjei és mellettük az örmények, a koptok, az abessziniaiak, a németek, az angolok, az olaszok templomai, épületei, iskolái, kolostorai, rendházai, kórházai, mind tornyokkal, tornyokkal. Csak a zsidók épületeit nem árulják el külső jelek, nem jelzik égbetörő tornyok. És mégis zsidó levegőt lehel itt minden, nemcsak az új, zsidó negyedek, Zichron Móse, Rechavja, Talpioth, Béth Jiszrael, Geula, Achva, stb., melyek maholnap zárt gyűrűt fognak képezni az Óváros körül, hanem a fák, a kövek, az égbolt és a hegyek is évezredes történelmünknek ezek a ma is élő tanúi, amelyek most felfigyelni látszanak, mintha kérdeznék: Méltók lesznek-e az új történések a régiekhez? Méltók lesznek-e a fiak apáikhoz?

És a fiak megadták a feleletet Dávid városának kérdésére: meggyújtották az Olajfák-hegyén¹ a megújhodást hirdető máglyatüzet, hogy lássák és továbbadják a hírt a Kelet és Nyugat összes hegyei: «Új fény sugárzik Cion felől!»

Egy fél évszázaddal ezelőtt, 1882-ben vetette fel

¹ L. Misna Ros Hasana 2., 4. A jeruzsálemi egyetem valójában az Olajfák hegyének nyúlványán terül el. Általánosan elterjedt téves felfogás alapján nevezik csupán Scopus (Cófim) hegyének.

Prof. Hermann *Schapiro* heidelbergi egyetemi tanár egy zsidó főiskola eszméjét a «*Hamélic*» című lapban. 1902-ben, az ötödik cionista kongresszuson Bázelen dr. Chaim *Weizmann* előterjesztésére megbízzák a végrehajtóbizottságot, hogy dolgozza ki a zsidó főiskola alapításának tervezetét. 1904-ben *Weizmann*, Berthold *Feiwel* és Martin *Buber* egy röpiratot adnak ki «*Eine jüdische Hochschule*» címen s ezt szétküldik zsidó egyetemi tanároknak és tudósoknak. 1906-ban az újonnan alapított előkészítő iroda körkérdezt intéz a nyugateurópai országokban tanuló keleti zsidó egyetemi hallgatókhoz a zsidó főiskola létesítése ügyében. Az 1200 beérkezett válasz túlnyomó többsége igenlő volt. A zsidó tudósvilág érdeklődése is megmozdul. 1908-ban Prof. Israel *Abrahams* a londoni «*Jewish Chronicle*»-ban hosszabb cikk keretében foglalkozik egy zsidó főiskola alapításának szükségességével. 1913-ban, Bécsben, a 11. cionista kongresszuson *Weizmann* előterjesztésére egy bizottságot szerveznek, amelynek feladata előkészíteni a héber egyetem alapítását Jeruzsálemben. 1914-ben több zsidó tudós foglalkozik az egyetem tudományos irányú előkészítésével, így Prof. Paul *Ehrlich* (Frankfurt a. M.), Prof. Leopold *Landau* (Berlin) stb. 1914 áprilisában *Weizmann* memorandumot nyújt át Edmund *Rothschild* bárónak az egyetem megvalósítása ügyében. Ugyanebben az évben a bizottság a *Keren Kajemeth Lejiszrael* (Zsidó Nemzeti Alap, földvásárló alap) és Jicchak *Goldberg* által rendelkezésére bocsátott pénzen megveszi Gray Hill telkeit a Scopus, illetőleg helyesen Olajfák-hegyén. 1914 augusztusára volt kitűzve az ülés, amelynek feladata lett volna

a kivitel részleteit megállapítani, de közbejött a háború. Délpalesztinának az angolok által történt elfoglalása után, 5678 (1918) Áb hó 15-én letették az egyetem épületének alapkövét a kormány főtisztviselői, a három vallás képviselői és az angol kormány kiküldöttei jelenlétében. *Weizmann* beszédében kifejtette az építendő egyetem célját és jelentőségét. 1919-ben Londonban a Cionista Szervezet központi irodájában külön titkárságot létesítenek az egyetem folyó ügyeinek intézésére. Egyetemi bizottság alakul Lord *Rothschild* elnöklete alatt. Sok tudós bejelenti részvételét az egyetem tudományos tervezetének kidolgozásában és megvalósításában, így Albert *Einstein*, *Goldziher* Ign., Sigm. *Freud*, A. *Wassermann*, stb. 1920-ban a cionista vezetőség évi ülésén elfogadják a bizottság által kidolgozott részletes tervezetet. 1921-ben *Einstein* és *Weizmann* Amerikába utaznak, itt kezdeményezésük nyomán megalakul a zsidó orvosok egyesülete, amely magára vállalja az orvosi fakultás építését és fenntartását a héber egyetemen. 1922-ben David *Yellin*-nel, a héber tanítóképzőintézet igazgatójával, és *Eliezer ben Jehudá*-val, a nagy héber nyelvész és szótárszerkesztővel az élén, M. M. *Ussischkin*, a Keren *Kajemeth* Lejiszrael igazgatójának támogatása mellett megalakul a bizottság magában Palesztinában is. Ugyanezzel a céllal bizottságok alakulnak Párizsban és Londonban is. A londoni bizottság vezetői: Chief Rabbi Dr. *Herz*, Prof. A. *Büchler*, a Jew's College igazgatója és James *Rothschild*. 1923 tavaszán végre felépül az első egyetemi intézet, a természettudományi osztály, melynek tudományos vezetésére dr. *Fodort* kéri fel a cionista exeku-

tíva. Ugyancsak őt bízzák meg a kémiai-biológiai intézet vezetésével. 1924-ben a londoni bizottság ülésén elhatározza, hogy megnyitja a judaisztikai intézetet és a keleti szemináriumot. Az előkészítés munkájával dr. I. L. *Magnest* bízzák meg. 1924 dec. 8-án (5685 Kiszlév 25.) nyílik meg a judaisztikai intézet, amelyen az első időben Prof. *Margalith* (héber filológia), Prof. *Guttmann* (talmud) és Prof. *Klein* (Palesztina-tudományok) adtak elő.

A héber egyetem hivatalos megnyitása 5685 Niszan hó 7-én (1925) történik ünnepélyes külsőségek között Lord *Balfour* által az európai és amerikai egyetemek és akadémiák képviselőinek jelenlétében. 1926-ban nyílik meg a keleti szeminárium Prof. I. *Horovitz* vezetése alatt. Megindulnak a történelmi, filozófiai, irodalmi előadások (1929), kurzusok, amelyekből még abban az évben kialakul a szellemtudományi fakultás. A természettudományi osztály is kiépül: megalakulnak és egymásután megkezdik működésüket a parazitológiai, mikrobiológiai (1928), palesztinai-természetrajzi (1926), higiéniai, általános bakteriológiai (1926), matematikai (1927) intézetek. Megnyílik a fizikai laboratórium.

A jeruzsálemi héber egyetem, amelynek történetét így nagy vonalakban megismertük, megnyitásakor (1925) nem volt egyéb, mint egy tudományos kutató intézet. De már rövid idő múlva rájött az egyetem vezetősége arra, hogy az országnak elsősorban főiskolára van szüksége, amely tanárokat, kémikusokat, agrónomusokat stb. képez. E megismerés alapján két év alatt megszervezték a rendszeres előadásokat az egyes

tárgykörökön belül, következetes munkával tanintézzé alakították át, illetőleg fejlesztették ki az egyetemet, úgyhogy 1927-ben már azzal a céllal léphetett be a tanulni vágyó ifjúság az egyetemre, hogy négy évi munka után oklevelet, diplomát fog a kezébe kapni.

Az egyetem tanterve az angol egyetemek mintája szerint épült fel. Négyévi egyetemi munka után megfelelő vizsgák alapján az M. A. (magister artium) címet adja a hallgatóknak. További két évi munka után egy speciális tárgykörben, amely idő leteltével a jelölt nagyobb szabású tudományos munkát tartozik kiadni, az Ph. D. (philosophiae doctor) címet kaphatja. 1931-ben végeztek az első abszolvenssek, számszerint 13-an és kapták az M. A. címet, ami többek között a palesztinai zsidó középiskolákban való tanításra jogosítja őket, tehát jellemben körülbelül megfelel a magyarországi egyetemek, illetőleg tanárképzők által kiadott középiskolai tanári oklevélnek. Doktoravatás eddig még nem volt a héber egyetemen.

Emellett azonban megtartotta az egyetem másik, eredeti célját és működési irányát is.

A *judaisztikai intézet* célja, hogy tudományos és szellemi központtá váljék, hogy fejlessze a zsidó tudományokat, ápolja a zsidó vallást, a héber nyelvet és a rokonnyelveket, kutassa a héber irodalmat, a zsidó történelmet, jogot, filozófiát, a zsidó szociológiát és különösképpen a Palesztina-tudományokat. Előadások folynak a biblia, talmud, zsidó jogtudomány, héber irodalom, zsidó történelem és szociológia, zsidó filozófia és misztika és zsidó archaeológia tudományágaiban.

A *keleti szeminárium* kollektív tudományos kutató

munkásságot folytat. Összeállítja a klasszikus arab költészet konkordanciáját és előkészíti Beladzori nagy történelmi gyűjteményének kritikai kiadását. Előadások folynak a közelkelet művészetéről és archaeológiájáról, továbbá az arab nyelvről, irodalomról, történelemről és filozófiáról.

Az *általános szellemtudományi intézet* magában foglalja a filozófiát, történelmet, klasszika-filológiát, középkori irodalmat és a nemzetközi vonatkozásokat.

A *matematikai intézet*, mely Prof. Dr. *Frenkel* és Prof. Dr. *Fekete* vezetése alatt áll, a felsőbb matematikában való rendszeres oktatáson kívül kutatásokkal foglalkozik a tiszta matematika területén.

A *fizikai intézet* az építés stádiumában van. Alapjául szolgál a már létező és működő fizikai laboratórium.

A *biológiai és kolloid-kémiai osztály* a kolloidok, fermentumok problémáival, továbbá praktikus biokémiával és biokémiai szintézissel foglalkozik.

Az *általános kémiai osztály* egyelőre két laboratóriumból áll, amelyekben az anorganikus és alkalmazott kémia gyakorlati és elméleti kérdéseivel foglalkoznak. Szakképzett kémikusok gyakran veszik igénybe az egyetem vendégszeretétét, hogy kémiai laboratóriumaiban dolgozzanak. Különösen szívesen bocsátja az egyetem laboratóriumait a vendégek rendelkezésére Palesztina iparával és természeti erőinek kihasználásával kapcsolatos problémák kutatására.

A *Palesztina természetrajzát kutató intézet* három főosztályra oszlik: *botanikai, zoológiai és geológiai osztályokra*. A botanikai osztály magában foglalja a rendszeres növényteni (herbarium), növényfiziológiai és

bibliai növénytan (museum) alosztályokat. A zoológiai osztályban rendszeres és általános állattannal foglalkoznak. Mindhárom osztály működése és tanterve úgy van felépítve, hogy mindenekelőtt Palesztina állat- és növénytanát, illetőleg földtanát kutatja és tanulmányozza behatóan. Igen értékesek az intézet állattani, növénytan és földtani (ásványtani) gyűjteményei, amelyek közül a herbarium gazdagság és teljesség tekintetében egyedülálló az egész világon. Nemrég megszerezte az egyetem a szükséges földterületet egy botanikai kert számára; ennek berendezése és beültetése most van folyamatban.

A *parazitológiai osztály* (mikrobiológiai intézet) a rendszeres oktatáson kívül különösen a *leishmania* kutatásával és a háromnapos lázat okozó *phlebotomus* (homoklégy) különböző fajtáinak tanulmányozásával ért el szép sikereket.

A *higiéniai intézet* főképpen az etiológia problémáival és az országban előforduló fertőző betegségek átvitelének, valamint a fertőzés megelőzésének módzataival foglalkozik. Különös figyelmet fordít az ország klímájának és a táplálkozásnak hatására az európai letelepülőkre.

Az egyetem különböző intézetei és osztályai munkájukban elsősorban a *Nemzeti és Egyetemi Könyvtár* segítségére támaszkodnak. A könyvtár, amelynek hatalmas épülete az egyetemi épületek közvetlen átellenében, a hegy tetején végigvonuló pompás autótút másik oldalán terül el, különösen gazdag judaisztikában, orientalisztikában (a Goldziher-könyvtár is birtokában van), matematikában és orvostudományban és körül-

belül 300,000 kötetre terjedő állományával a *Közel- és Középkélet legnagyobb könyvtára*. A könyvtár hatalmas, szellős olvasótermében szakszerűen összeválogatott kézikönyvtár áll a látogatók rendelkezésére, a folyóiratok termében pedig 1600 fölfekvő folyóirat tájékoztatja az érdeklődőket a különböző tudományág legújabb haladásáról. Tűzbiztos páncélszekrények őrzik a könyvtár gazdag kéziratgyűjteményét, amelynek katalogizálása és feldolgozása most van folyamatban. Gyakorlati szempontok vezették a könyvtár igazgatóságát, amikor orvosi könyvekből és folyóiratokból könyvtárfiókot és olvasótermet létesített a Jeruzsálem központjában levő «Nathan és Lina Strauss Egészségügyi Intézet»-ben. Tel-Avivnak és környékének orvosai számára a telavivi kórházban rendezett be a könyvtár vezetősége fiókot.

Ezzel azonban még koránt sincs kimerítve az egyetem munkássága. Az egyetem keretein belül működik a «*Héber egyetem könyvkiadó társasága*», amely két negyedéves folyóiratot ad ki, a Prof. I. N. *Epstein* szerkesztésében megjelenő «*Tarbic*» című szellemtudományi folyóiratot és a könyvtár «*Kirjath Széfer*» című bibliográfiai szemléjét. A társaság adja ki a «*Filozófiai gyűjtemény*» című sorozatot a hallgatók számára, továbbá az egyetem tagjainak tudományos munkáit, mint például Prof. *Klausner* nagy Újhéber Irodalomtörténetét, magántudósok műveit, mint pl. *Kassovski* Toszifta-konkordanciáját (mindkét műnek nemrég jelent meg első kötete). A társaság által kiadott művek közül csak a jelentősebbeknek felsorolása is már túllépné ez ismertetés kereteit.

Előadásokat, ünnepeket és koncerteket tartanak az *egyetem amfiteátrumában*, ebben a hatalmas szabadtéri színházban, amely az egyetemi areal délkeleti lejtőjén terül el. A színpad tágasan ívelt nyitott oszlopcsarnokból áll, s természetes háttérével, a judeai sivataggal, grandiózus, szinte lenyűgöző hatást tesz. Az amfiteátrum nézőterén körülbelül 3000 ülőhely van.

A jeruzsálemi héber egyetem még az építés stádiumában van. Csak két fakultása és több intézete van és ezek sem teljeseek. És mégis felbecsülhetetlen a jelentősége nemcsak Palesztina, hanem az egész világ zsidósága számára. Mindenekelőtt pszichológiailag: azt a tudatot adja a galut különböző országaiban tanuló, vagy tanulni vágyó zsidó fiatalságnak, hogy van már egy egyetem, egy zsidó főiskola, amely minden körülmények között nyitva áll előtte, ahová fordulhat zárt ajtók és zárt számok által elutasítva. Azután a valóságban: jönnek és jöhetnek Európa és Amerika iskoláiból zsidó ifjak és lányok és összegyűlnek és összegyűlhetnek a jeruzsálemi mesterek lábainál. Az egyetem jelenlegi hallgatóinak csaknem a fele külföldi középiskolában végzett és most az őszi szemeszterre újra sok száz felvételi kérvény érkezett már eddig is külföldről. De nagy fontossága van az egyetemnek mindezen túl is mint kultúrcentrumnak, amely hivatalosan van arra, hogy magában összpontosítsa a zsidóság szellemi erőinek legjavát és amely már ma is óriási kihatással van Palesztina és a diaszpóra zsidóságának szellemi életére.

Kidolgozott tervek készen állnak fontos szakok be-

vezetésére és kiegészítésére. Különösen sürgős szükség van pedagógiai, modern nyelvi, fizikai, általános kémiai és alkalmazott matematikai osztályokra. Egy mezőgazdasági főiskola megnyitását még ebben az évben tervezik és intenzív munka folyik egy egyetemi klinika és egy trópusi-orvostani intézet alapítása érdekében, amelyek a jövőbeni orvosi fakultás alapjául fognak szolgálni.

A legsajnálatosabb jelenség, hogy anyagi nehézségek veszélyeztetik ennek a fejlődésnek a menetét. Bevételeinek csökkenése arra kényszerítette az egyetemet, hogy költségvetését csaknem 25 %-kal szállítsa le (1930-ban 50,000 fontról 1933-ban 38,000 fontra). Az egyetem nem élvez állami vagy egyéb támogatást közpénzekből. Csak kevés alapítvány áll rendelkezésére. Eddig az egyetem bevételeinek körülbelül 90 %-át Amerikából kapta. A világkrízis következtében Amerika képtelen ma is azt az összeget előteremteni, amelyet három évvel ezelőtt. Most szervezik meg az európai és palesztinai zsidóságot, hogy évi hozzájárulások és alapítványok formájában támogassa az egyetemet és tegye lehetővé további fennmaradását és fejlődését. A legtöbb európai országban, így Angliában, Franciaországban, Németországban, Svájcban stb. már megalkult a *«Héber egyetem barátainak egyesülete»*, melynek tagjai tagdíjjal, alapítványokkal és széleskörű propagandával segítik az egyetem munkáját. Palesztinában különösen szép eredményeket ért el az egyetem barátainak egyesülete. A telaviviek pl. magukra vállalták több tanszék alapítását, követendő példát mutatva ezzel az egész világ zsidóságának. Magyarországon is

megindult a szervezés munkája, melynek bizonyára rövid időn belül látható eredménye lesz.

Ha ily módon biztosítva lesznek az egyetem anyagi alapjai, akkor fejlődése előtt óriási lehetőségek perspektívái nyílnak meg. Palesztina újra a maga szellemi bűvkörébe fogja vonni a zsidóságot, miként a diaszpóra első századaiban, és a galut zsidóságának léte, amely ma még sok helyen minden szellemi alap híjján annyira veszélyeztetve van, biztosítva lesz, mert újból «Ciónból fog kiindulni a Tan...»

Jeruzsálem.

DR. PATAI ERVIN GYÖRGY.

ÖNÉRZET.

Kit nem kényeztetett el semmi jó,
se család, se haza, se vagyon, se szépség,
ki apáinak mindig mostohája volt
s oly tétován közelített a siker ajka felé,
hogy, mire elérte volna, elhajolt ;
akit mindennap megaláz a pénz,
ki származásául csupán
bús zsidóságát emlegetheti
s hitéül oly hitet, melynek ígét több kanyar
és buktatóbb kövek közt hirdetheti csak :
mint kis életét a bűvő-patak :

ó meddig ejtse fejét a nyomorult,
ha mellre-hullva mellének nehéz viselni már,
hová húnnya szemét, ha a látott világ
mindegyre azt döbbsenti rá csak : Elitélt!

Ha versem olykor-olykor nem emelne fel,
 úgy csúsznék, hajammal a port seperve, köztetek
 vers híjján is emeltfejű egészség :
 dolgok, vidékek, emberek.

JÓ ÉS ROSSZ.

Ember, ha azt akarod : elmosódjék
 bennem alakod, elfelejtselek :
 légy jó hozzám s Jó hálátlanja én
 emlékeimből úgy kiejtelek,
 mint homokot a szita. Csak az érdes,
 csak a sebző kavics, a törmelék
 keményje akad fenn hálós szövetjén
 emlék-szitámnak — bánts hát, légy gonosz,
 alázz meg, vess gáncsot, tépd meg ruhám,
 vagy csak egy könnyű, rajzos karcolást,
 futó, könnyelmű karcolást ahol fáj :
 testemként koporsóig égni fogsz
 s ha nő vagy és siker vagy, csak tagadd meg
 magad, mert ami megtagadja
 magát előlem, nem felejtetem.

Gyerekkoromnak fülledt éjei,
 szobánkon lógó bűzös félhomály :
 a petróleumlámpa küzködő
 világa, nyáron bogarak inogtak
 körében s én e vékony s vastagabb
 neszekre káprázottan felfigyeltem :
 koraérett, boldogtalan fiú
 a pamlagon, míg függönyös-ágyában
 nagyobb hugom s anyám mellett a kised
 aludtak, álmuk síma habverés —

mi indult innen el, micsoda rossz?
 hogy emlékszem a vaskályha füstjére
 és proletár-csendéletére az
 asztalnak, vacsora utáni züllött
 maradékával, foltos abroszán
 pohár víz, csorba tányér, a kidőlt só
 s a vakolatjuk-hullató falakra
 emlékszem és a kis dézsára, melyben
 — térdün karcunknál — fürdetett anyánk — —
 mi indult innen el, micsoda rossz?

Tudom, becéztek hajdan engem is,
 de sem a kézre, sem a szóra nem
 emlékszem, újra-élni nem tudom
 símogatásuk, oly valószínűtlen
 ködökben alszik az a messzi jó
 s később is jó volt hozzám ez vagy az :
 nem emlékszem — ámde felejthetetlen
 első eszmélő fájdalomam, hogy én
 vagyok a leggyöngébb mind a fiúk közt
 a játszótéren és az óvodában
 és figyelmeztet jobbszemem felett
 japánosan a gyéren nőtt szemöldök
 vastámlájára a körúti padnak,
 amellyel együtt a földre zuhantam :
 a mütőkés hideg szemébe akkor
 néztem először — s felejthetem-é
 könyörgő két kezem : Isten mulaszd el
 rólam ez erjedő zavart, amelynek
 értelmét nem tudom, csak hogy erősebb
 nálam s legyőz mindújra — jaj nekem :
 ó, öngyilkos, elájult éjszakák,
 ó, áhíthatba fúló remegés.

S a lányok! Nem kiktől kaptam-vehettem,
 az első mosoly, melynek fodrozó
 patakvizéből gyáva arcom és
 szennyes kamasz-szakállam visszarémllett
 mint bűntudat, az első taszító *nem*,
 ha tudta volna az a lány, hogy akkor
 elcsúszott szava mily sötét hegyomlást
 zúdít, talán kegyes lett volna hozzám.
 S a többiek? Mint a gyilkos, kinek
 első golyója ölt már és a többi
 csak megőrült kezének gépies
 ismétlése, nem öl: így a megőrült
 sors ismételte nemjeit, nem és nem,
 oly reszkető térdekkel mentem én
 e sok nem közt bolyongva-tévelyegve,
 mint végeláthatatlan őszi erdőn
 éjszaka, lassan sustorgó esőben,
 alattam a tört lomb recsegi: nem
 és fenn a gyertya nélkül kiterített
 éjjel, a fátyolozott hangú szél,
 homlokomon kopogja az eső
 s odaverve egy-egy nedves ág
 a szónak külön nyomatékot ad:
 nem és nem és nem és nem és nem és — nem,
 bolygó zsidó, *hogy nem lesz sohse vége* —
 de én tudom, hogy nyílik valahol
 egy patakhangú, holdsütötte tisztás,
 hol nem-roncsolta sebeimre
 egy gyógyító igent kapok,
 egyetlen egy felejthetetlen
 és tán tüstént elfeledett
 igent, mely mindennel kibékít:
Igen — suttogom én aléltan;

igen — mondja ő szenvedélyesen
 s egyek leszünk ott ez igenben,
 mint az emlő és az emlőre forrt száj:
 dajkám, halál.

FENYŐ LÁSZLÓ.

ÉLIA PRÓFÉTA.

A szombat kimenetelénél, a szentséges naptól való búcsúzaskor, a havdoló szertartás után fellapozzuk a sziddurt s a vallásos énekek között egy csodálatos himnuszt találunk, amellyel a zsidóság legendás alakjának, Élia prófétának szellemét idézzük fel. «Vajha nem-sokára, még a mi napjainkban eljönne s magával hozná Dávid fiát, a messiás királyt!» Mikor bevezetjük újszülött fiainkat, nyolcnapos korukban, a szent szövetségbe, Ábrahám szövetségébe s végrehajtjuk rajtuk a circumcisiót, akkor az összes ősök közül Élijáhut hívjuk segítségül, hogy gondviselésében virrasszon a kised fölött, vegye oltalmába s mentse meg őt mindenemű veszedelemtől. «Ez a karosszék Élijáhunak van szentelve; emlékezete legyen áldott!» Csakugyan, a széket, melyen a szent aktus végrehajtása alatt a koma ül, kizárólag «kiszé sel Élijáhu»-nak, azaz Illés próféta székének nevezzük. Az isteni parancs végrehajtója az ünnepi pillanatban az ő szelleméhez fohászkodik: «Élija, az isteni szövetség küldöttje, állj a jobbam mellé és támogass engem!»¹ Az asztali áldás közben buzgón imádkozunk: «Oh, irgalom atyja, küldd el nekünk

¹ Jalkut Bálák.

Élijáhut, az üdv előhírnökét, hadd közölje velünk a segítség és vigasz jóhíreit!» A széder-este alkalmából neki szentelünk egy külön serleget s mikor a negyedik poharat megtöltjük, kinyitjuk az ajtót s mintha a próféta szelleme közöttünk megjelenne, hangos szóval köszöntjük: «boruch hábbó!» — áldott légy, aki eljővel! Évezredek óta száll az ige szájról-szájra, hogy az őrködés éjjelén, Izráel védőszentje, Illés próféta bejárja az egész világot, minden jámbor zsidó házába betér az ő szelleme, békességet, áldást és boldogságot hirdet minden zsidó család számára.

Ki volt tulajdonképpen ez az ember? Mit köszönhet neki a zsidóság a multban, hogy legendás alakjának csodálatos hatása mind a mai napig örök emlékül fennmaradt?

Áldásos működése az időszámításunk előtti korba, kb. 920—900-ra tehető. Mihelyt a történelem színterére lép, azonnal kidomborodik providenciális, hatalmas és dicső alakja. Megjelenik, mint korának embere, kit Isten gondviselése történeti küldetéssel ruházott fel. A tisbibeli¹ Élijáhu, aki Gileád vidékéről származott, első fellépésekor így szólott Izráel királyához, Achábhhoz: «Izráel Istenének, az egyetlen igaz Istennek életére esküszöm, aki előtt magam állottam, hogy ezekben az években sem harmat, sem eső nem leszen, hacsak nem az én ígém szerint.»²

Ezzel a jelenettel kezdődik a próféta működése. S ami-

¹ Tisbi némelyek szerint Gileád tartománynak ilyenü városa, mások azt tartják, hogy régi papi város, mely a Jordán keleti részében terült el.

² Kir. I. 17. 1.

lyen váratlanul megjelent, épp olyan hirtelen ismét eltűnt. Acháb király hűséges szolgája, Obádja által mindenütt keresteti, a közeli és távoli országokban egyaránt, de sehol sem található meg, jóllehet mindenütt ott van, ahol a szegények és segítségre szorultak között szükség van rá. Legendás alakjának eredetét sűrű homály fedi. A hagyomány csak annyit tud róla, hogy hosszú életű volt és pályafutása alatt tizenkét nemzedéket látott jönni-menni. A biblia elbeszélése szerint pedig remete-életet élt a Kerith-patak mellett, majd otthonra talált egy szegény özvegyasszony házában, aki Corefathban lakott. Hol a sivatagban bolyong, hol negyvennapos és negyven éjjeli bolyongás után a Horeb mellett¹ talál szállást. Akárhol megjelenik, mindenkor ő az üldözött, mert mindenütt hirdeti az igazságot, küzd és harcol Izráélért és a megalázott, eltiprott nép jogaiért. Nem alkuszik meg, hanem szembeáll a hatalmasokkal, az ország nagyjaival, magával Acháb királlyal az igazság oltalmában. Azért Acháb király felesége, a bálványimádó Izebel, és a hamis próféták mind őt üldözik. Tisztán és világosan kibontakozik előttünk dicső alakja. Most már meg tudjuk érteni, mi és ki volt ő: igaz próféta volt! Ő volt Izráel népének megtestesített típusa, aki az igazságért harcolt, áldozott és szenvedett. A midrás legendája meséli, hogy származására nézve ő maga döntötte el a vitát: «Sem Benjámin, sem Gád törzséből nem származom én, hanem Rákhel ősanyánk ivadékának hirdetem, vallom és tartom magamat.»² A talmudi hagyomány alakját Pin-

¹ Kir. I. 19. f.

² Gen. r. 71. Jalkut nicovim és midrás Socher 986, 90.

hásszal, Áron unokájával, a buzgólkodó táborig pappal azonosítja.¹ Egyik helyen pedig azt állítja, hogy a három kulcs közül, melyet Isten egyedül magánál tart és kezében megőriz (t. i. az élet, az eső és a halottak feltámasztásának kulcsa) kettőt adott át Isten a prófétának, Élijának. Eggyel elzárta az eső kapuját, a másikkal pedig halottaiból feltámasztotta a corefathbeli özvegyasszonynak egyetlen alélt fiát.²

Felvethetjük a kérdést, milyen volt a próféta mint ember? Jó ember volt és nemes szíve csordultig tele kimondhatatlan szeretettel Izráel népe iránt. De működése olyan nehéz időkbe esik, kortársai oly kegyetlenek és gonoszok voltak, hogy csak kemény, szigorú fellépéssel tudta diadalra vinni a maga korában az igazság szent ügyét, melyet szívvel-lélekkel és teljes odaadással egész életén át képviselt.

Innen ered az ő tragikum! Az a próféta, aki a mondáokban és a zsidó költészetben mindig mint a béke, áldás és boldogság hírnöke szerepel, a valóságban a bajt, a veszedelmet, a szenvedést és a nyomort hirdeti. Kortársai mintegy rémképet láttak benne és féltek tőle, mint a magyar nép a «garabonciás diák»-tól. Valahányszor vadul csapkodó hajzatával, hosszan lelógó fürtjeivel, villogó szemekkel és a homlokán dagadó erekkel, fekete szőrcsuhájában, széles bőrövvel körülövezve, itt-ott felbukkant, mennydörgésszerű hangján hirdetve a baj közeli eljövetelét, mindenkinek szívében rémületet keltett. Szárazsággal és éhínséggel, romlással és halállal fenyegette meg kortársait s más rettenetes

¹ Baba Mecia 114. b.

² Szánhedrin 113. a.

bajok elkövetkezésével, pl. azzal, hogy vad kutyák szétmarcangolják majd őket, testüket odadobják étkül a ragadozó madaraknak és martalékul az égi tüzeknek. Acháb király Izráel megrontójának és a nép ellenségének csúfolta, pedig azok voltak a nép megrontói és igazi ellenségei, akik a pogányság fertőjébe sülyesztették Izráelt, akik bűnt halmoztak bűnre, akik bálványimádással, fajtalansággal és vérontással fertőzték meg az országot. Ezek idézték fel a próféta jogos felháborodását, lángoló hitbuzgalmát és szították haragja félelmetes tüzét. Nem az hozza az emberiség számára a szabadulást és megváltást, aki eltitkolja az igazságot, aki szépíti a rút és visszataszító bűnt; hanem aki ezt nyíltan feltárja és kipellengérezzi. A holló a nép száján általában mint károgó halálmadár szerepel. Itt pedig éppen a hollók hoztak kenyeret és vizet és táplálták a prófétát mindaddig, amíg a Kerith-patak partján tartózkodott. Ezzel az írás a próféta sorsát akarja jelképezni, aki, jóllehet mindenütt és mindenkor bajt és veszedelmet jósolt, mégis áldást és boldogságot hozott Izráelnek. Nem népének megrontója volt, hanem fenntartója és újjáteremtője. Mert a valóságban nem hirdethetett sem örömet, sem virágzást a züllött korviszonyok és erkölcsök miatt, azért a mondában és a népköltészetben az üdv, a segítség és a vigasz hirdetőjévé, a messiási idők előhírnökévé lett.

Három kincs birtokáért versenyez a halandó a földön: az életért, a vagyonért és a családért. Mind a háromról lemondott a próféta, hogy egészen magasztos hivatásának szentelhesse magát. Megvont magától mindent és elkövetett minden lehető mások boldogításáért.

A közjóért mindig kész volt áldozni. A maga számára az égtől soha csodát nem kért, de könyörgött az özvegy egyetlen árvájának életéért. Esdeklő fohászával ki-
 eszközölte az Ég bőséges áldását a szegény özvegy számára, hogy az inséges esztendőkből a vékából a liszt, a korszóból az olaj soha ki ne fogyjon. Nagy szegénységben tengette életét mint názir és nem rettent vissza attól, hogy átkokat szórjon Acháb király fejére, aki embert gyilkolt egy szőlő birtokáért — tulajdonosának, Nábothnak vérént ontotta, mert bűnös vágyának ellenállni nem tudott. Prófétai működésének tetőfoka a karmelhegyi jelenet, ahol megszentelte Isten nevét, ahol az egész nép, mint a Horeb-hegy ormán egykoron, egyértelműen kijelentette: «Isten az örökkévaló, az igaz Isten!»¹ Jelentőség dolgában ez a történeti jelenet a Szinaj-hegyi kinyilatkoztatással vetekedik. Isten a Horebnél megmutatta néki, mint a próféták atyamesterének, Mózesnek; a gondviselés útjait. Nem szélvihárban, nem földrengésben és nem tűzben, hanem egy halk, csendesszavú szózatban nyilatkozott meg ott neki az Isten. Ezzel az írás azt akarja jelezni, hogy Isten nem kívánja a szigort, a vakbuzgóságot és a kegyetlenséget, hanem az emberszeretetet és a békét.² Mert Itt a Kármel-hegyen véget ér a próféta küldetése. Ezentúl magánál érdemesebbre és méltóbbra ruházza át, tanítványára és utódjára, Elisára, aki jobban értette és emberibb módon értelmezte Isten igéjét. Ezzel lehet megmagyarázni azt a csodálatos körülményt, hogy a próféta nem természetes halállal

¹ Kir. I. 18. f.

² u. o. 19. f.

fejezte be életét, hanem tüzes szekéren mennybeszállt. Megúnta az életét és a halált kívánta, mert nem láthatta saját szemeivel az igaz ügynek diadalát, melyet egész életén át képviselt. Nem volt türelme az isteni igazságszolgáltatást bevárni, — azért kell örök életet élnie. Amit életében elmulasztott: az embereket szeretettel nyerni meg Istennek — azt halála után kellett kipótolnia. Ezentúl az a hivatása, hogy a szegények és az elnyomottak pártfogója és vigasztalója legyen, megjelenjen mindenütt, hol a szenvedést és nyomort enyhíteni kell. Nem büntetés akar ez lenni, hanem inkább az isteni igazságszolgáltatásnak kiegyenlítődése, engesztelése. Kemény volt és szigorú külsőleg a formában, de őt is a szeretet csillaga vezérelte lényegében. Halála után lekopott róla a forma és megmaradt a lényeg. Megmaradt az olthatatlan szeretet Izráel népe iránt, amely az idők végéig soha nem fogy el és nem szűnik meg: azért szerepel mind a mai napig mint a zsidóság védőangyala, oltalmazója és gondviselője.

* * *

A próféta jelentőségét különösen abban látom, hogy nagy és csodálatos hatást gyakorolt lángoló, tüzes lelkével és hatalmas lendületével a korabeli zsidó ifjúságra. A Hórebnél történt esemény után Isten így szólt hozzá: «Menj el és avasd fel Elisát, Sáfát fiát, Ábel Mecholothból magad helyett prófétává.» Élijáhu Isten parancsát követve, azonnal odament és ott találta tanítványát ökreivel a szántásnál. Csendesen, nesztelenül odalopódzott melléje, rádobta köpenyét és hatalmába ejtette ezzel az ifjút. Elisa tüstént otthagya

az ekeszarvat ökreivel együtt és ment mestere után. Csak annyit kért: «Engedd mégegyszer megcsókolni édesanyámat, hogy búcsúzzam tőle és téged tudjalak követni.» Elisa nem volt egyedüli tanítványa, hanem, mint a biblia sorai között olvasva következtethetjük, sokan lehettek az ifjú próféták és lelkes hívek, akik hozzá csatlakoztak és tűzön-vízen keresztül követték tanítómesterüket, szembeállva az uralkodó divattal, a bálványimádással és a kegyetlen pogányokkal.¹ Sőt valószínű, hogy a mester és tanítványai hatása alatt egy egész prófétaiskola keletkezett a lelkes ifjak harcias csapatából. Talán az a hétezer, aki nem hajtott térdet a Báál előtt és ajkát soha meg nem csókolta, akire Isten hivatkozik a próféta kétségbeesésének szomorú órájában, szintén ebből a lelkes gárdából való lehetett. Amit nem tudott elérni az öregknél, mert szívük olyan kemény volt, mint a kő, az sikerült neki az ifjúságnál, melyet magával ragadott a mester tüzes, régi zsidó tradíciókért és dicső eszményekért hevülő lelke. Egyedül az ifjúságban látta a jövő zálogát. Ezzel a gondolattal áll szoros összefüggésben Maleáki prófétának Élijáhura vonatkozó szava: «Ő van hivatva visszavezetni a fiúk szívét atyáikhoz és a gyermekek szívét a szülőkhöz.»² A nagy isteni napnak eljövele csak Élija próféta megjelenése által következhetik be. Előbb az ő szellemének kell áthatnia az egész zsidóságot, ami által Izráel a mostani sülyedésből a hajdani magasságba emelkedik fel. A megváltó mind-

¹ L. Kir. I. 13., 20., u. o. 22. f. és Kir. II. 2., 3.

² Maleáki 3., 23—24.

addig nem jöhet, amíg a zsidóság közömbös és hideg marad s szívét a jégkéreg fagyos páncélja veszi körül. Mikor Élijáhu szélviharban mennybeszállni készül és a búcsú végső és nehéz órája elkövetkezett, a mester a tanítványával a szent tanba mélyedve, mintegy önkívületi állapotban tovahaladt. Eszmét cseréltek a semah hitvallomás jelentőségéről. A tradíció állítása szerint a teremtés műve, mások szerint Jeremiás próféta vigasztalása volt utolsó beszélgetésük tárgya.¹ A mester több ízben felszólította tanítványát, hogy hagyja el. Elisa kitartott mellette és nem akart tágítani utolsó pillanatig. Ekkor a mester, műve folytatását biztosítva látván, így szólott: «Kérj tőlem, amit akarsz, mielőtt elszólitana az Úr tőled.» A bátor és elszánt ifjú vakmerően megszólalt: «Engedd, oh mester, hogy szellemednek kétszerese szálljon reám szent örökségként.» A mester azt felelte: «Nagyot és merészet kértél. Ámde ha látni fogod, hogy és mint szólíttatom el tőled, akkor kívánságod teljesülni fog.» Elisa megértette a titkos szavak mélységes értelmét. Erre megzendültek a tanítvány ajkán a búcsúszavak utolsó, megindító hangjai: «Atyám, atyám, Izráel szekerei és lovasai!»

Egy csodálatos hitrege beszéli: Amint Ezra, az írástudó, maszorétikus pontokat helyezett e két szó: lónu ulbonénu fölé,² akkor így gondolkodott: «Ha el találna jönni Élijáhu és azt kérdezné tőlem, minek írtad e szavakat, azt felelném neki, — immár pontokkal is elláttam. De ha azt fogja mondani, helyesen és jól titted, hogy leírtad ezeket a szavakat, akkor a pontocs-

¹ Tana dibe Elijáhu 5. f.

² M. V. 29., 28.

kákat le fogom vakarni.» Nem véletlen, hogy épp Ezra, a zsidóság reformátora és újjáteremtője, hozta összefüggésbe Élijáhu prófétát az ifjúsággal és tőle várta a jóváhagyó beleegyezést, vajjon neki adja-e át a szent örökséget, a tórát, avagy nem.¹ Élijáhutól tette függővé, aki a zsidóság minden reményét az ifjúság kiképzésébe és fejlődésébe helyezte: vajjon meghagyja-e, vagy törölje a pontokat a két nagyjelentőségű szó «donu ulbonenu» fölött, amely tulajdonképpen az *ifjúságot* jelenti. Megmaradtak a szavak és a rajtuk lévő pontok az írásban ércbe öntött szobornál marandóbban, örök jelül és figyelmeztetésül, hogy vallás dolgában minden az ifjúság körülforog. Az ifjúsággal áll és bukik a jövő Izrael. Vigyázzunk az ifjúságra, mert az ifjúságé a jövő!

Budapest.

Dr. FARKAS JÓZSEF.

AZ 5692. ÉS 5693. ÉV.

Olyan sietséggel követik egymást az események, annyira torlódnak egymás fölé a történelem márványtömbjei, sokszor csak mesterségesen, emberkéztől alkotott műgránitkövei, hogy rosszul vélem szolgálni az IMIT Évkönyvének érdeklődő olvasóközönségét, ha csupán szokás szerint az utolsóelőtti zsinagógai év történetét foglalom egységes képbe. Mire az Évkönyv napvilágot lát, itt az új *róshasónó*. Az időközben eltelt utolsó zsinagógai év eseményeiről hallgatni ember-

¹ Numeri r. 3., 188. b.

feletti erőt követelne, azokat mint majd bekövetkezendőket szinte megsejtetni vagy kilátásba helyezni, «prophetia ex eventu», a megtörténtből való jóslásnak vagy egyszerűen ámításnak látszanék. Egybefoglalom tehát azokat az adatokat, melyek az 5692. évben és az 5693. esztendő szeptember haváig mint a zsidó történetre ható tényezők befolyásolták Izrael sorsát.

Könnyű volt azelőtt! Barbár országok zsidóverő és -szégyenítő munkájával lehetett kezdeni. Ha ez a része a beszámolónak fájdalmasan szomorú is volt, de utána művelt országok zsidóságának biztonságos helyzetére lehetett rátérni, sőt békés országok boldogságára esett tekintetünk és napsugaras kilátás nyílt jövőendő fejlődésre, megvalósuló reményekre.

Nagyot fordult a sors kereke az utolsó két esztendőben. Műveltnek vélt országban kerekedett felül mindjobban a népszennvedély s az elvakultság, a faji gyűlölség és az ártó hajlam. A költők és tudósok népére nem ismerünk többé rá. Évtizedes féktelen izgatás, gyűlölet és mótely hintése, népnyomor, munkátlanság egyrészt, másrészt az úgynevezett győztes népek kényúri viselkedése a legyőzötttel szemben, a leigázás okozta meg-szégyenítő érzés a fejlődés és felülkerekedés biztos, bár lassú útjáról letérítette előbb csak az ellene lázongókat, majd egész hatalmas népmilliókat olyan pályára, amelynek most még csak meredek s merész voltát látjuk, de amelyről csak a történet fog majd elfogulatlan bírálatot mondani.

Hiszen a közeledő vihar előszelei rég érezhetőek voltak. Azzal a régi, ókori zsidó emlékeken is szereplő jellel, amelyet az a párt a maga céljai szimbolumának

választott, mind több és több zsidó templomot, középületet, házat, üzletet mázoltak s rajzoltak tele, az iskolákban s az üzleti életben mind tőrhetetlenebb lett a zsidók helyzete, tanulók lázadtak tanáraik ellen, pörös felek tiltakoztak izraelita vallású bírák ellen. Még a holtakat sem kímélik, s a Central Verein alig győzött tiltakozni temetők megszenteltelenítése, az évek óta folyó jogfosztás, a hamis vádak ellen. A sajtóra ráfogták, hogy zsidó. Kiderül, hogy a 87 legnagyobb német újság közül alig 10 van zsidó főszerkesztők kezén, a vidéki lapok közül alig egy százalék. Viszont a Hugenberg-koncern a leghatalmasabb. Frankfurtban a Börneszobrot megcsönkítják. 1931 szeptemberében a zsidó főünnepeken, a nemzeti szocialisták a Kurfürstendammon egészen rendszeres vezénylet alatt megtámadják a templomból este hazatérő ájtatoskodókat, ütlegetik, leteperik őket. Az akkori kormány sajnálkozását fejezi ki a berlini hitközség előtt, a tettesek az ősi, jellemző bátorsággal mindent letagadnak. Már sűrűn hangoztatják: a 3. birodalom ki fogja éhezteni, vagy agyonlöveti majd a zsidókat. 1932 elején Hitler különbséget hirdet a «schaffendes» és «raffendes Kapital» közt. Az egyetemekre is akkor már nyíltan bevonul a horogkereszt s vele az állandó zavargások. Egyes orvosi kamarákban már kezdődik az antiszemita terror. Színházakban gyűlöletet szító darabok. Gazdasági terror is a zsidók ellen széles az országban. Kielben és Kölnben templomokat robbantanak. A hatóságok ekkor még, amennyire tőlük telik, segíteni iparkodnak. Hivatalos nyilatkozatok hangzanak el, a belügyminiszter ígéri, hogy rendet csinál.

Elszomorító eredményeket derít ki a temetőszertések vizsgálata. 117 ilyen eset közül csak 40-nél került kézre a tettes, 87-nél nem sikerült kilétét megállapítani. Viszont a kézrekerült bűnösök közt sok a kiskorú, továbbá 45 a leány és az asszony, nem éppen gyengéd keblek.

A porosz belügyminiszter még 1931 őszén a zsidóellenes uszítások fékezésére rendeletet bocsát ki a kormányelnökökhöz és a rendőrfőnökségekhez. A köztársasági szövetségek kartellje a hallei, heidelbergi, kielii, wismari és bécsi náci diákzavargások ellen miniszterek és magasrangú államférfiak részvételével tiltakozik. A katolikus papság nagygyűlésen tiltakozik a horogkereszt ellen. Az evangélikus egyházi főtanács az egyház politikamentességéért száll síkra és tiltakozik az ellen, hogy papok a náci-politikát kövessék. A keresztény munkás szakszervezetek kijelentik, hogy a fajgondolat nem keresztény. Kaas prelátus a centrum nevében tiltakozik a nép elvadítása ellen. Külföldi kat. lapok 1932 derekán már a Népszövetség védelmét kéri a zsidók érdekében.

A zsidóság a maga részéről is védekezik, felvonultatja ütegeit, cáfolni, az ellen érveit megdönteni iparkodik. Bebizonyítja, hogy bár 650 ezer az egész lélekszáma a birodalomban, mégis 90 ezer tagja volt a harctéren, sokan önként jelentkeztek, 12 ezren haltak hősi halált, 30 zsidó repülő esett el. A Central Verein fehérekönnyvet terjeszt Hindenburg elé a nácik fenyegetéseiről, becsmérléseiről, terrorjáról. Nevében Meissner államtitkár válaszol: «Der Herr Reichspräsident, der jeden Versuch einer Einschränkung der verfassungsmässigen poli-

tischen und religiösen Rechte deutscher Staatsbürger und die von ihnen mitgeteilten Ausschreitungen jüdischen Reichsangehörigen gegenüber lebhaft missbilligt und bedauert, hat das Schreiben und die Anlagen dem Herrn Reichsminister des Innern zur Nachprüfung zugeleitet.» A nácik dolgairól s terveiről tehát legfelsőbb helyen is idejében értesültek. De azért ugyanakkor Goebels nyugodtan közli pogromfelhívásait az Angriffben, s ugyanez a lap Berlin rendőrfőnökhelyetteséről, a zsidó dr. Bernhard Weissről a legalaptalanabb rágalmakat meri közzétenni. A C. V. közlésezi felvilágosító iratát «Wir deutschen Juden 321—1932» és történeti, polgári, gazdasági és tudományos tekintetben foglalkozik az antiszemitizmus kérdésével. Megjelenik a «Jüdische Gotteshäuser und Friedhöfe in Württemberg» c. művecske, továbbá egy *németjiddis* nyelvű orvosi kézirat mása 1396-ból, az érvágásról. Mindezekkel a német zsidóság bizonyítani akarja ősi jogát az ott-tartózkodáshoz. Az ortodox zsidók világszerte február 14-re, Mózes születésének és halálzásának napjára böjtöt s bűnbánónapot hirdetnek. Az amerikai zsidók már az elmúlt évben elkerülik az országot, holott fürdő- s üdülőhelyeit azelőtt tömegesen felkeresték. Az Alliance novemberi gyűlése a német zsidóság tragikus sorsával foglalkozik.

A hivatalos némettség, tudomány és irodalom nem tagadta meg még akkor az elismerést az érdemtől. Einsteinnek pl. lehetővé teszik, hogy 1—1 félévre mindig külföldi egyetem meghívását fogadja el. A két Kleist-díj egyikét Else Lasker-Schüler zsidó író nő kapta.

A november 6-i választások nem hozták meg a döntést, de az időközben még fokozódó uszítás még jobban megmérgezte a nép lelkét. Külföldön is különben Hitler-sejtek mind merészebb és hangosabb működést fejtenek ki, úgyhogy a kormányok kénytelenek azok tagjait a külföldi honost kötelező szabályokra figyelmeztetni, mint pl. Svájcban. Egyes helyeken elég jó társaságba is kerültünk, így: a Hitler-alakulatok a zsidókkal együtt Hindenburgot is igen különös jelzőkkel illetik.

A március eleji választások hozták meg a nagy fordulatot. Az államfő, ki még néhány héttel előbb Schleicher kancellárnak nem engedélyezett új választásokat, Hitlernek ezt a jogot megadta, s ezzel nyíltan megindult az erőszaknak, az egyéni szabadság elnyomásának, a megfélemlítésnek terrorja, egyúttal a legféktelenebb zsidógyűlöletnek uralma is. A külföld s a józanabb néprétegek még bíznak abban, hogy a koalíciós kormányban nem-antiszemita pártok is helyet foglalnak és Hitler a zsidó szót beszédeiben nem említi, tehát kormányrajutásával — mint az pártvezéreknél lenni szokott — megenyhül. Papen alkancellár még március 7-én kijelenti: a zsidók meg lehetnek győződve, hogy teljesen egyenlő bánásmódban lesz részük, mint minden jó állampolgárnak. De a náci-sajtó és a párt vezetői annál éktelenebb zajjal fakadtak ki a zsidók ellen, s a technika legújabb vívmányának segítségével a legósdibb vádakat harsogják világgá és félemlítik meg nemcsak a zsidóságot, hanem mindazokat az emberien érző lelkeket, amelyek még hittek az emberiségnek bár lassú, de fokozatos emelkedésében. Goebbels

állandóan a legizgatóbb beszédekkel fordul a kisszámú német zsidóság ellen. Göring kijelenti: nem akarjuk őket és nem tűrjük meg őket vezető állásokban. Az S. S. (Schutz-Staffel) és az S. A. (Sturm-Abteilung) csapatok legitim alakulatokká lépnek elő és főleg az első időben szabadon garázdálkodnak. Házkutatásokat tartanak, őrizetbe vesznek, s amint az már ilyenkor lenni szokott, «menekülőkhöz» hátulról belelőnek, vagy pedig úgy találják a védőrizetbe vett embereket cellájukban felakasztva. A kegyetlenkedéseknek hamar híre terjed. Nemcsak nyilvánvaló tények, de főleg Goebbels véresszájú beszédei és fenyegetései, amelyeket az egész világ füle hallatára rikoltott a mikrofonba, veszett hírét költik az új uralomnak. Azt a rossz hatást, amelyet maguk okoznak, megint a zsidóság rovására írják: a zsidók csinálják a Greuelpropagandát. Mintha bizony csak a kiontott vér lenne «Greuel» és nem az a pír is, melyet megaláztatással, az emberi méltóság megbántásával, jogfosztással kergetnek a testvér arcába, és mintha nem lenne «Greuel» megingatni az embertársban az életbiztonság érzetét, megfosztani kenyérkeresetétől, állásából ok nélkül kiűzni, életlehetőségeiben megkötni.

Elvnek vallják: Der Jude wird «ausgeschaltet» aus dem öffentlichen Leben der Gastnation.

Kijelentik, hogy április elsejétől fogva zsidó vallású nem lehet bíró. Az ügyvédek is előbb megfosztják hivatásuk gyakorlásától, azután a volt frontszolgálatosokat és a háború előttieket mégis meghagyják. Minden zsidó orvos kommunista, az orvosszövetségekből s az ottani OTI-ből kizárják őket, nem lehetnek pénztári,

munkásbiztosítási orvosok — ugyanakkor, mikor éppen a német orvostudomány annyit köszönhet zsidóknak (pl. Ehrlich). Állami tisztviselő alig $\frac{1}{3}\%$ volt zsidó, mégis «verjudet» az ügykezelés. Minden kommunista: zsidó; holott összesen 650 ezer a német zsidók száma, míg a kommunista listán 7 millió ember szavazott. Semmiféle magániskola vezetője, még házitanító sem lehet zsidó. Porosz egyetemek nem avatnak nem-árját doktorrá. Zsidó diákok rendkívül sokat szenvednek minden fokú iskolában. A leghíresebb tudósokat, zenészeket, hangversenydirigenseket elmozdítják, ha zsidók, vagy csak azok voltak is, vagy nagyszüleikig kimutathatóan zsidó vér folyik ereikben, ugyanígy járnak el minden más foglalkozási ágban. Brahmstól eredő zene-műveket pl. tilos játszani, mert nagyatyja zsidó volt. Stresemann volt külügyminiszter fia nem tehet bírósági gyakornoki vizsgát, a Stahlhelm katonai alakulat megszervezője kénytelen lemondani, egyetemi professzorok, világhírű nevek viselői, magasrangú bírák visszavonulásra kapnak felszólítást hasonló okból. Nem minden humor nélkül való Linsingen tábornok jelentkezése a zsidó frontharcosok szövetségébe, mert családfáján ilyen természetű hiba találtatott; amint maga írja: más megbízás híján zsidónak neveztek ki!

Házkutatásokkal megzavarják békés emberek és hazafias szellemben működő intézmények otthonát. Magánkereskedelemből, piacokról kizárják a zsidót. A zsidó nagyáruházak ellen bojkottot hirdetnek, megakadályozzák a közönséget a vásárlásban, jelvényeikkel bekenik az üzleteket, seregeikkel elállják az utat, bélyeget sütnek a vevők homlokára. S nem gondolták

meg, amire egy félév után már kénytelenek voltak eszmélni, hogy ezzel végeredményben a nemzsidó kisiparost és termelőt károsítják meg, aki a nagyáruházaknak az árut szállítja. Viszont a bojkottált üzletek tulajdonosait kényszerítették, hogy árja alkalmazottaik bérét hónapokra fizessék ki előre. Új üzleti elvek, rózsás kilátások jövő fejlődésre az ő számukra is!

Ezek az intézkedések természetesen minden külön propaganda nélkül az egész emberiesen gondolkodó külföld felháborodását váltották ki. «A külügyi helyzet a belpolitikai eseményekkel van megterhelve», meri írni az ezrekre menő lapbeszűntetés közt eddig megkímélt, ki nem sajátította, el nem kobzott s meg nem rendszabályozott Frankfurter Zeitung. Nem zsidóbarátságból, hanem az elnyomott iránt érzett részvétből szólalnak fel parlamentekben, világegyesületekben, felekezeti s nemfelekezeti ligákban ; bár a gyászban is vigasz, hogy szinte egyhangúlag mindenütt kiemelik azokat az érdekeket, amelyeket a zsidóság tudományban, szellemiekben, az emberiség előbbrevitelében szerzett. Az amerikai keresztény egyházak szövetségi tanácsa, az emberi jogok ligája tiltakozik és szabad bevándorlás engedélyezését kéri, amit a kormányzók a kongresszushoz továbbítanak. A washingtoni államhivatal utasítja német követségét : közölje, milyen idegenkedéssel fogadja az U. S. A. közvéleménye a zsidókkal való bánásmódot. Az angol parlamentben igen erélyes felszólalások hangzanak el s a felelős államférfiak nyíltan kimondják elítélő véleményüket. Angol felfogás szerint van paragrafus, amelynek alapján a Népszövetség enyhén beavatkozhat. Ez különben Felső-Sziléziára vonatkozó-

lag — amely népszavazás útján került vissza Németországhoz — meg is történt, amennyiben az illető bizottság a külön határozmányok alapján kötelezte a német kormányt az elmozdítottak visszahelyezésére, illetőleg jóvátételre és kártalanításra. Nyugateurópának minden országában az intellektuellek, tudósok, egyházi férfiak tiltakoznak a keresztény vallás tanításainak meggyalázása ellen, a felebaráti szeretet parancsolatának megszegése ellen. Az angol papság sajnálkozással állapítja meg, hogy a német papság hallgat, és az egész német kereszténységhez fordul felhívásával.

De a rokonszenv kifejezésével a világ népei nem elégedtek meg. Látható jeleit is adták a náci uralom iránt táplált érzelmeiknek. Tényleg csendes kizárása indult meg a német áruknak — s nem egyedül zsidó részről; Amerikában, Angol- s Franciaországban pl. általános: kerülnek a német piacot, a német gyógy- és fürdőhelyeket, s azoknak, akik úgynevezett «száraz pusztítással» (most már vérontás nélkül) akarnak egy egész népréteget tönkretenni s megsemmisíteni, szintén megkötik az életlehetőségét. Sőt a zsidóbarát külföld még megragadta az alkalmat, hogy ilyen módon magának teremtsen piacot. Angol- s Franciaország a maguk piacaira csábítják a különböző vegyi s ipari cikkek vásárlóit, a prémvásár a régi híres Messe-kről áttérrelődik más országokba. Az elűzött német zsidó tudósokért, egyetemi tanárokért, Amerikától a Balkánon s Ázsián át Japánig versenyeznek a főiskolák, s örülnek, ha sikerül egy-egy világnevezetességet meghódítaniok. Einstein számára a francia kamara a Collège de France-on tanszéket állít. Bernhard Zondek berlini nőgyógyászt a stockholmi és

a varsói egyetem is meghívják. A jugoszláv s a török állam szívesen nyujt elhelyezkedést diplomás embe-
reknek.

A terrorcsapatok felelőtlen elemei és a törvényes erővel felruházott jogfosztó intézkedések megfélemlítették a német zsidóságot, helyzete teljesen tűrhetetlen lett, s míg egyik része, bízva a jog és igazság erejében, felvette az egyenlőtlen küzdelmet, addig a másik — kételkedve a martírium sikerében — külföldön keres elhelyezkedést vagy legalább biztonságot. Kiváló írók, politikusok, sokan nemzsidók is, elmenekültek a szomszédos országokba. Utóvégre mit várjanak az olyan uralomtól, amely a május eleji, szerte az országban lejátszódó könyvégetést, az ifjúság fellobbanását nem hogy megakadályozná, de képviselőjével még ünnepeletti is? És hány olyan áldozat van, aki a harmadik utat választja, a kétségbeesést, s otthon vagy idegenben maga vet véget a maga és családtagjai életének!

Sok tízezerre megy azoknak a zsidóknak száma, akik Svájcba, Cseh-, Lengyel-, Francia-, Angolországba, Palesztinába s a világ más tájaira menekültek s legalább időlegesen felvételt nyertek. A zsidó szervezetek kivándorló bizottságot alakítanak (Hicem), ez tárgyal azokkal az országokkal, ahol letelepedés lehetséges. A francia, a svájci, a spanyol pályaudvarokon kirendeltség működik, főleg fiatalok látják el ezt a szolgálatot, hogy irányítsanak, tanácsoljanak. A Hicem a tengerentúli országokkal is folytat tárgyalásokat: hol hány menekülő talál új otthont. Chile, Uruguay, Dél-Afrika, Ausztrália, Egyesült Államok, Kanada, Palesztina tartják az érintkezést és jelentik befogadó

készségüket. Tudják, hogy értékes elemekkel frissül fel lakosságuk. A portugál kormány pl. egy kolóniára 50 ezer zsidót helyezne el. A Libánon-vidék Szíriában zsidókat kér. A palesztinai német zsidók elhatározták, hogy mindenikük tartozik legalább egy bevándorlónak lakást s ellátást nyújtani. A Jewish Agency nagyszabású rendszeres telepítést tervez. A zsidóság csodálatos erőpróbája ez, amelyről a történelem a bámulat és elismerés hangján fog megemlékezni. Az üldözés és a segítség nagysága egyaránt túlszárnyalja a multat. Mindenfelé hatalmas alapokat, segélyösszegeket gyűjtenek a menekülők s elhelyezésük érdekében. Angliában 25 milliónyi alap gyűl össze, Amerikában, Dél-Afrikában, más világtájakon is megnyilvánul az adakozó készség, ami a világválság és a gazdasági hanyatlás idején kettősen számít. Hollandiában utcai gyűjtést engedélyeztek erre a célra. A holland segítőbizottság heti 15 ezer hollandforintot juttat a zsidó menekülteknek lakásra és ellátásra. A francia bizottság május közepéig $1\frac{1}{3}$ millió frankot gyűjtött.

A zsidó öntudat megnyilvánulásának is nem egy büszke példájára akadunk. Ama tudósok s tanárok közül is, akiknek a kormány mint volt frontharcosoknak a továbbműködést megengedte, nem egy vissza-utasítja ezt a «kitüntetést». Így James Franck, Nobel-díjas fizikus, volt frontszolgálatos, egy a világsajtót bejárt levelében kéri a közoktatási minisztériumtól: mentsék fel állása alól, mert nem akar kötelességteljesítéséből előnyt húzni! A berlini hitközség pedig hivatalosan jelenti, hogy rendkívül nagy azok száma, akik eddig távortartották magukat a zsidó ügyektől s

most minden zsidó hitközségi s jótékonyági ügyszöz följánlják pénzüket s szolgálataikat ; sőt, hogy sokan, akik megtévedtek s elpártoltak, újra visszatérnek és készséggel állanak a közösség rendelkezésére. Meg kell adni, hogy másvallásúak is, bár eleinte kevesen, de a viszonyok elfajulása után mind többen mernek felszólalni : vagy általánosságban az ifjúság lelkének eldurvulása ellen, mint a berlini egyetem világhírű filozófia tanára, Eduard Spranger ; vagy egy-egy méltatlanul megtámadott tudós mellett, mint Wolfgang Köhler, a berlini egyetem filozófia- s pszichológia-tanára, James Franck megtámadtatása ellen ; vagy Alois Eckert kat. pap a zsidóság védelmében, s legutóbb még a kat. püspökök, kik pásztorlevélben nyilatkoznak a faji álláspont kizárólagos hangoztatása ellen, ami igazságtalanságokra visz. Néhány józan hang is emelkedik már, amely figyelmeztet arra, hogy valamennyi népréteg szoros összefüggésben áll egymással, egyiket sem lehet a másik károsítása nélkül élethehető-ségeitől megfosztani. Újabban a kormány is mindjobban korlátozza a felelőtlen elemek működését. Ki tudja, mikor virrad ott újra a szegény zsidóság számára? A szeptember elején Nürnbergben lefolyt pártgyűlés még nagyon büszke volt a zsidókérdésnek most már «törvény által való» illetén elintézésére!

Mielőtt más országokra térnénk, kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy a rendelkezésre álló szűk tér és a pontos adatok tömege lehetetlenné teszi, hogy behatóan foglalkozzunk minden egyes állam zsidóságának száz, önmagában érdekes, egyébként összegyűjtött s feldolgozott adatával. Csak a zsidóság sorsának szem-

pontjából legjelentősebb országok nevezetes eseményei sorakoznak fel az idén ebben az áttekintésben bővebben, a többi ország áttekintését egészen rövidre fogjuk.

Ausztria távol iparkodik tartani magától a ragályt és csodálatraméltó erőfeszítést tesz önállóságának és szellemi függetlenségének megóvására. A Hitler-szellem terjedéséig azonban szintén elég alkalom kínálkozott a gyűlölködés terjesztésére. Mikor 5692. róshasónó napján a borzalmas biatorbágyi merénylet játszódik le s mindenütt hajlandók voltak alaptalanul zsidó tettest gyanúsítani, akkor a Kulturbund der deutschen Studentenschaft — amely az új faji rétegeződés egyik vívmánya az osztrák főiskolákon — antiszemita hirdetményt függeszt ki. A nyugtalanság különben a főiskolákon időközönként megújul, gyakran verekedéssé fajul, úgyhogy az egyetemi hatóság engedelmével a következő tanévtől fogva már rendőrőrszobák lesznek az egyetemen. Sok keserű tapasztalat után a kormány most augusztus végén kénytelen volt a Deutsche Studentenschaft szervezetét feloszlatni. Az idegen diákok felvételét súlyosan megszigorították. Bichlmair páter karácsonyi rádióelőadása, a linci püspök pásztorlevele vádakot tartalmazott a zsidók ellen, az Unió ezeket cáfolta s visszautasította. Viszont Innitzer bécsi hercegérsek, aki már rektor korában a zavargások ellen fellépett s a Pro Palestina tagja volt, Klosterneuburgban tizenkétezer zarándok előtt a faji gyűlölet ellen beszélt. «Egy emberpártól származtatja a biblia az egész emberiséget, hogy ne lehessen nemes és másodrangú fajokról szó.» — Az osztrák hitközségek szövetségé tömörültek. 33 közül 26 csatlakozott ehhez.

A nyomor hihetetlen méreteket ölt: Bécsben 50 ezer zsidó szorul segítségre.

Cseh- és Tórorszáiban a zsidók száma növekedőben van. 1921-től 1930-ig 354 ezerről majdnem 366 ezerre szaporodott fel, azonban a régi tartományokban, a cseh, morva, sziléziai részeken fogyott. Említésre méltó, hogy 28 róm. katolikus zsidó nemzetiségűnek vallotta magát. A kormány nem engedi az egyesületek alapszabályaiba az árja paragrafust felvenni. Prágában rabbiszemináriumot terveznek, a kormány támogatja a tervet. — A zsidó bűnözők száma feltűnően alacsony, 1000 zsidóra hét elítélt esik, míg más néprétegeknél 13—42 ‰.

Svájc német részein kezdődő izgatás vehető észre. A kormány azonban erélyesen jár el. Gyűlöletet hirdető lapot (Der eiserne Besen) betiltanak, Motta elnök pedig korholja az antiszemita kísérleteket, «ezek nem svájciasak». A német menekülteknek a kormány átmeneti tartózkodást engedélyez, de foglalkozást nem űzhetnek. Zürichben «Zentralberatungsstelle für deutsche Gelehrte» alakult. A francia Svájcban Montreuxben talmudiskola, jesíva működik 5 osztállyal, 65 növendékkal, kik 15—20 évesek. Európa minden részéből vannak itt tanítványok; a tantárgyak közt a muszár (etika) és a héber nyelvtan is szerepelnek. Svájc egyetemei korlátozás nélkül állanak nyitva mindenki számára. Ebben a tekintetben teljesen azonos kultúrpolitikát *Olaszország* folytat. Számos magyar diák végezhetett Itáliában az egyetemet és talált elhelyezkedést és megélhetést. Az olasz kormány támogatja Tedeschi római egyetemi tanár tervét, hogy

nemzetközi egyezmény létesüljön az antiszemitizmus ellen a Népszövetség védelme alatt. A fasiszta párt távol áll minden zsidóellenes felfogástól, hiszen 120 alapítója közt egész sor zsidó is volt. Kormányrendelet a zsidóságot 26 kerületbe csoportosítja, egy-egy főhitközség körül tömörülnek a kisebb közösségek.

Franciaországban az Alliance iskolai munkája most 70 évre pillanthat vissza. 1862-ben Tetuánban (Marokkó) nyílt meg az első iskola, majd egymás után Tanger, Bagdad, Drinápoly, Beyruth, Aleppo, Choumba városokban, 1879-ben Török-, Bolgár-, Görögországban és Észak-Afrikában. Jelenleg a következő helyeken tart fenn iskolákat :

Marokkó.....	38	iskolát	10,500	növendékkel.
Görögország.....	9	«	2000	«
Szíria	10	«	2900	«
Palesztina	9	«	3700	«
Mezopotámia	7	«	5000	«
Perzsia	15	«	5200	«
Tunis	6	«	3300	«
Balkán	18	«	8000	«
Egyiptom és Tripolis	2	«	500	«
Jaffa (mezőgazd.)...	1	«	109	«

Sok keresztény és mohammedán növendéke is van ez iskoláknak, de hittanon kívül, mert nem folytatnak térítést. Perzsiában és Törökországban magas kormánytisztviselők is ezekbe az iskolákba küldik gyermekeiket. Az Alliance tanítóképzőt tart fenn Párizsban 60, Versailles-ban 58 növendékkel. E munkáján kívül az

Alliance rendkívül széleskörű védelmi és segítő működést is fejt ki.

A *holland* kormány új, liberális vasárnapi törvényt bocsátott ki: szombatot ünneplő kereskedők vasárnap tarthatják nyitva üzleteiket, sőt az ezért folyamodó zsidó állami tisztviselőknak is megengedhető a szombati munkaszünet a vasárnapi helyett. A holland népszövetségi delegátusok közt két zsidó is van: Limburg államtanácsos és Moresco tanár, a holland-indiai államtanács volt alelnöke. Hymanns tanárt az amsterdami egyetem rektornak választotta, Visser bíró pedig a legfőbb törvényszék alelnöke lett. Az itteni náciik ellen a kormány szintén eljár, ilyen alakulatokat el nem tűr. Éppen úgy *Svédország* is kiutasítja Hitler megbízottját, aki náci-fiókot akar alapítani.

Angolországban az alsóházba 16 zsidó képviselő jutott be, két új lordot is neveztek ki, többen kaptak magas rangot. Majdnem minden kormányban 2—3 izraelita vallású miniszter is helyet foglal. Az angol zsidók azt a kívánságukat fejezték ki, hogy a felsőházban az ő *vallásuk* képviselője is helyet foglaljon a 26 különféle vallás püspöke mellett. A Board of Deputies of British Jews az egész világ zsidóságának sorsával törődik, idején figyelmeztet a német sorsfordulatra is, felhívva rá s más országok zsidóságának védelmére is a kormányt. Mosley, az angol fasiszta párt vezetője, eltiltja a párttagoknak az antiszemita propagandát. Lord Snell szerint, aki mint a Shaw-féle Palesztina-vizsgálóbizottság tagja kedvező különvéleményt adott be, — a zsidó-kérdés megoldásához «programm és nem pogrom szükséges». Egyesület alakul «A Zsidóság Barátai»

néven az antiszemitizmus elleni küzdelemre. — Londonban hozzávetőleg 175 ezer zsidó él, 97 ezer férfi, 114 ezer nő. Nagy feltűnést keltett, hogy az ifjabb Lord Melchett, aki eddig felekezeten kívül állott, most nyiltan áttért az izraelita vallásra. Az áttérési ünnepen számos nemzsidó magasrangú személyiség vett részt. Fred D. Mocatta hatalmas könyvtárt és múzeumot, G. Tuck pedig színházat adományozott a londoni University College-nak. Utóbbi még 3500 fontot a college-zsal kapcsolatos zsidó történelmi társulatnak. A Jews College fennállásának 75 éves fordulóját ünnepelte. Az előkelő anticionista zsidók lapja 12 év után kénytelen volt megjelenését beszüntetni. Londonban «Zsidó Központ»-ot épített az angol zsidóság százezer font költségen az összes intézmények befogadására. Megható, hogy róshasonó alkalmával az elemi iskolákban a tanítók figyelmeztették a diákokat, hogy zsidó osztálytársaiknak boldog újévet kívánjanak.

A Balkánra térve, *Görögországban* nem elég őszinte kormánynyilatkozatok hangzanak el, s nem elég erélyes a védelem, amelyben részesítik a zsidókat. Szalonikiben súlyos zavargás okozóit felmentik, állítólag a béke helyreállításának kedvéért. A feldúlt zsidónegyedben a kár 2 millió, a kormány mégis csak $\frac{1}{2}$ millió drachma kártérítést engedélyez. Szaloniki városa öt-negyed millióról 350 ezerre szállította le a zsidó jóléti intézmények segélyét, viszont az acélsisak segélyösszegét felemelték. Az új szaloniki kormányzó védelmet ígér és a szegény zsidó lakosságnak állami lakásokat. Mégis erős kivándorlás indult meg Szalonikiből, mert Kisáziából 120 ezer görög menekültet telepítettek ide

s szinte túltömött a város. A görög kormány ezer német zsidó bevándorlását engedte meg.

Törökországban közel 82 ezer zsidó lakik, több mint fele Konstantinápolyban, 16 ezer Szmirnában, 6100 Drinápolyban. Az idegen iskolákat évekkal ezelőtt betiltották, az Alliance-ét is. Jelenleg 22 zsidó iskola működik 5746 növendékkel. Kemal pasa kijelenti: «Nem teszek különbséget török, zsidó, görög és örmény közt; az én eszményem a tökéletes ember!» A kormány az ifjú zsidók körével karöltve peszachi hagádát nyomtat héber nyelven, de latin betűkkel. A héber imakönyv ilyen átírása is tervbe van véve. Kemal tudvalevőleg a török betűket is el akarja törölni s a szövegeket latin betűkkel nyomtatja ki.

Romániában az antiszemita vasgárdát ismételten feloszlatták, de mind erősebben éled fel újra. A mestersegesen hevített népdüh újra kitör és főleg az elmúlt évi március 23-án Jassyban kielégülést keres. Templokokba törtek be, tíz tóratekercset szakítottak szét és égettek el. A zsidóság csak a maga eszközeivel harcol: vezetői egész heti bőjtöt s gyászt rendeltek el.

Lengyelország is soká engedte szabadjára a gyűlölséget, míg végre, legalább felelős kormányférfiak nyilatkozataiban, talán már egy és más intézkedésével is mutatja, hogy megemberelte magát. Zaleski külügyminiszter Genfben az amerikai zsidó bizottság képviselőjének ígéri a zsidók helyzetének megjavítását, — elég hosszú határidőre: mihelyt az általános helyzet javul; zsidóüldözéseket azonban a kormány elnyomni szándékozik. Az egyetemi zavargásokkal kapcsolatban, amelyek 1931. novemberében Krakkóban, Varsóban és

Lembergben lejátszódtak, az utca is megmozdul. A képviselőházban is szóbakerülnek a garázdálkodások, a külföld is tiltakozik. A kormány végül mégis megelégette a zavargásokat és a tüntető diákokat katonai szolgálatra hívta be. A zavargások 1932 őszén újra megismétlődtek. A diákok és a huligánok már nem elégednek meg üzletrongálással, ablakbeveréssel és emberkínzással, hanem már a lebergi nagytemplom ellen bombamerényletet is kíséreltek meg, amely azonban szerencsére kevés kárt okozott, nem úgy, mint másutt a rozsdás pisztoly. — Az elszegényedés általános, de az agitátorok elhitetik a néppel, hogy a parasztság elszegényedésének a zsidó az oka. Lelkiismeretes statisztika kiderítette, hogy a hitelezőknek csak 12 %-a zsidó, viszont 60 %-a gazdag parasztok közül kerül ki. — Sok hitközség kénytelen a pénztelenség miatt iskoláját beszüntetni, túlzott kimutatás szerint vagy 70 ezer zsidógyermek, egyedül Varsóban 10 ezer, marad oktatás nélkül. Lodz 40 ezer zsidó családjában 15 ezer szorul állandó támogatásra. 153 zsidónak egyáltalában nincs lakása, 14 ezer egy szobában lakik, sokszor hét gyermekkel. 1225-nek van 2 szobája. Csak 22 ezer tud adót fizetni. Varsóban 10 ezer zsidó család kap ingyen ebédet. Az adóteher rettenetes, a kormány enyhítést és segítséget ígér, de alig is tesz valamit. Az Alliance állandó segínyt folyósít gyermekétkeztetés céljaira. Az ORT ipartelepek tíz év alatt rendkívül jól beváltak, úgyszintén a gazdatelepítés. 90 ezer zsidó család földművelésből él. A zsidó mezőgazdák szövetsége most nagyarányú kolonizációt tervez: 30 ezer család, 200 ezer lélek számára. — 8000 zsidó diák kénytelen

külföldi főiskolákat felkeresni: 6000 Francia- és Csehszországban, 2000 más európai országokban tanul. A külföldi pénzen fenntartott zsidó egészségi védőegyesület TOZ Lengyelországban és a szovjet országaiban, ahol az OSE nevet viseli, 417 intézményt tart fenn: csecsemős anyavédőket, magaslati napszobákat, iskolai állomásokat, nyári telepeket, fogorvosi rendelőket, ambulatóriumokat, tüdőbeteg gondozókat, röntgenlaboratóriumokat, ápolónőképzőket s óvodákat. Áldásaiban 875,747 ember részesült.

Oroszországban az istentelenek agitációja tovább tart. A zsidó főünnepeken nemzeti munkanapokat rendeznek, vallásellenes filmek és színdarabok előadásával. A zsidó tagok éppen az ünnepnapokon szálljanak ki a falvakba, hogy a parasztságot a gabona beszolgáltatására indítsák. Úgy látszik azonban, ez az ateista buzgalom nem hozta meg termését s a jomkippur egy napi bőjtje helyett egész évi bőjtöt kellett tartaniok. — Héber betűs felhívások s falragaszok is jelentek meg a gyárakban, hogy a munkások ünnepkor dolgozzanak. Ennek ellenére Moszkvában s másutt a zsinagógák zsúfolásig megteltek, sőt kettős istentiszteleteket kellett tartani. A telepesek fele még aratáskor sem akarja a szombatot megszegni. A szovjet lapok elpanaszolják, hogy zsidó asszonyok órás utakat tesznek meg, hogy a baromfit előírt módon vágassák le. Minjanokat rendeznek, kis gyülekezetekben együtt imádkoznak, vallási esketést kérnek, gyermekeiket Ábrahám szövetségébe vétetik fel és melammedokkal, héber tanítókkal, oktattatják. Az «Emesz» című lap követeli a «zsidó klerikalizmus» kiirtását. A templomok és zsinagógák elkobzása egyre

tart, de az idén már előfordult, hogy a zsidóság felszólására az ukrajn kormány az elkobzott kiewi központi zsinagógát a községnek visszaadta. — A zsidóság foglalkozás szerint való rétegeződése néhány év óta teljesen megváltozott és egészen más képet mutat. Ukrajnában pl. azelőtt 38,6 % zsidó volt kereskedő, 1926-ban 12 %, most ez a típus majdnem egészen kiveszett. 1930-ban 110 ezer szövetkezetbe tömörült magániparos (Heimarbeiter) volt, ma már 130 ezer. A zsidó gyári munkások száma azelőtt egészen csekély volt, ma 400 ezer. Az ORT több új ipartelepét rendezett be a kormány beleegyezésével a Krímben, hogy télen ezer munkást foglalkoztasson, Ukrajnában is famegmunkáló telepeket, kalap-, játékgyárakat, hímzőműhelyeket. Az Agro Joint 68 városban működik. A Komzet (kormánybiztosság zsidó ipar és földművelés terjesztésére) terve szerint 1932-ben Biro Bidsamban 3500 családot és 3000 egyént, összesen 16 ezer lelket, a Krímben 4000 családot 16 ezer lélekkel, Ukrajnában 2500 családot 10 ezer lélekkel, összesen tehát 42 ezer személyt kellett letelepíteni. Ukrajnában ezidőszerint már 30 ezer zsidó család foglalkozik mezőgazdasággal, kerek 100 ezer hektár földet művelnek városok körül és 145 ezer hektár földet zárt zsidó telepeken, 3 önkormányzati kerületben : Kalinindorf, Stalindorf és Új-Zlatopolban. Ezeken a zsidó kolóniákon 50 közigazgatási épület áll, van továbbá 116 olvasóterem könyvtárral, 47 klub, 3 állami jiddis színház, egy állami gyermekszínház, 4 központi jiddis újság, 8 helyi és 6 irodalmi lap. Az ukrajn Charkowban egyedül a három állami vasgyárban 10 ezer zsidó munkás foglalkozik traktorok, mozdonyok, elektromechanikai

cikkek gyártásával; követelik, hogy anyanyelvük, a jiddis, a hatóságok előtt is használatos legyen, továbbá, hogy a jiddis kultúrkövetelményeknek is eleget tegyenek hivatalos helyen. Lunitscharsky népnevelési biztos szerint Oroszországban nincs szervezett antiszemitizmus, mert «ezt a mozgalmat az állam, mint népmérget és népszégyent kiirtani törekszik». Szerinte: magánemberek cionista érzelmeit éppoly kevésbé nyomják el, mint a héber nyelv és irodalom tanulmányozását, de a politikailag szervezett cionizmus éppúgy el van tiltva, mint minden más politikai szervezet, a kommunizmuson kívül. A cionisták ellen azonban ádáz harc folyik. Tömlöcbe vetik, Turkesztánba, Szibériába száműzik őket. Van, aki már kilenc év óta szenved, a szovjet uralom pedig nincs tekintettel testnek, léleknek megtörésére. Weizmann szerint Oroszországban teljes a rombolás és az asszimiláció műve, a héber nyelv is teljesen ki van irtva. Valamikor 6 millió zsidó élt itt, tudással, hagyománnyal, vallással, irodalommal felvértezve. Ha a dolgok így folynak tovább, az orosz zsidóság húsz év múlva teljesen eltűnt a föld színéről.

A másik földrész, ahol zsidók nagy tömegekben laknak együtt, *Amerika* s mindenek előtt az Egyesült Államok területe. 1931 őszén New-Yorkban 1.875,521 zsidó lelket, vagyis 27,4 %-ot mutatott ki a népszámlálás. Az Újvilágnak levegője valahogyan mégis egészen más még, mint az Óvilágé, minden hitlerista és fordista izgatás ellenére is. Az egyházak együttes gyűlései tiltakoznak a gyűlölet szellemének terjesztése ellen, fel-emelik szavukat az államok ellen, amelyek a zsidók felé akarják levezetni a népindulatokat. — Evangélikus hit-

községek szervezetei pénzzel támogatják a Hadassa egészségügyi munkáját. Rockefeller ez idén is 50 ezer dollárt adott zsidó jótékonyági célokra, néhány évvel előbb tudvalevőleg a palesztinai archeológiai múzeum alapítására két millió dollárt ajándékozott. Viszont az American Hebrew zsidó vezető lap aranyérmét, a keresztények és zsidók közti jóviszony ápolásának elismeréséül, tavaly a sanfranciskói érsek, Edward J. Hanna kapta. A «szent év» kezdete alkalmával, ez év április 2-án, a neyworki rádió city nagytermében katolikus, protestáns és zsidó lelkészek közös istentiszteletet tartottak! St. Louis-ban meg a rádió állandó héber órát közvetít. A zsidó szombattartók egyesülete másvallású lelkészeket hívott meg tanácskozásra s ezek készséggel ajánlották fel segítségüket. Az összes felekezetek képviselőiből papi bizottság alakult a szombattartás elősegítésére, amit az ötnapos munkahét lehetővé tenne. — New-York állam kormányzója választás útján Herbert H. Lehmann lett, Illinois államé pedig Henry Horner. — Általános zsidógyűléletről a Hitler-sejtek szaporodása ellenére sem lehet szó, bár sajnosan meg kell állapítani terjedését. Hivatalokban, közintézményekben ugyan szerephez jut a zsidó, úgy mint más, és senkinek sem jut eszébe a gazdasági válságért a zsidóságot okolni, mégis mintha a régi helyzet némileg változott volna. Talán a társadalmi életben mutatkozik leginkább valami rosszabbodás s hamu alól néha fel-felcsap a láng. Egyes rétegek kasztszerűen elzárják magukat, bár a közéletben ez kevésbé válik érezhetővé. «U. S. A.-ban az antiszemizmus este hat után kezdődik» a társadalmi s nem az üzleti vagy

közéletben. Vallásilag a legmesszebbmenő türelem uralkodik, hiszen akárhány városban a zsidóknak s nemzsidóknak közös templomuk van. Megtörtént, hogy a newyorki orvosi akadémiának orvostanhallgatók számára valaki 200 ezer dollárt ajánl fel azzal a kikötéssel, hogy zsidó ebből ösztöndíjat nem kap, s az akadémia az összeget nem fogadja el. — A Hitler agitáció ellen Detroitban a rendőrségnek kellett fellépnie. Megjegyzendő azonban, hogy az izgatás itt nemcsak a zsidók, hanem a katolikusok ellen is folyt. Az ifjúság körében azonban ez a portéka kelendő és sok nyugtalanságnak okozója az egyetemen. Rendkívül érdekes Woodruff ismert nevű tanárnak, a Harpers Magazinben megjelent cikke a zsidókérdésről az amerikai főiskolákon: Az akadémiai zsidókérdés az általánosnak csak egy része. Alig van újságszám, amelyben ne volna zsidók kiszorításáról szó. Kórház ki akarja tenni zsidó orvosait, egyetem vonakodik zsidót felvenni, tengeri fürdőben egy kis zsidó hecc, a telek árát magasabbra hirdetik azon a címen, hogy közelében nem lakik zsidó. Az egyetemekről való kiszorítás nem nyílt, hanem koholt ürügyek alatt folyik. A főiskolákon az ellenszenv onnan ered, hogy nem alkalmazkodnak a diákságnak teljesen egyenlő voltához, megvetik az egyletieskedést, elhanyagolják a sportot, viszont rendkívül sokat tanulnak(!). A tanárok véleménye szerint túlnagyon függnek össze családjukkal, mely még az egyetemi hallgatók felett is anyáskodik. Erős továbbá a zsidó diákok összetartása, mélyebb az érzésük s lelki életük, büszkeség él bennük fajuk s hagyományuk iránt. Egymást minden akadályon át segítik (!). A tanulótársak sok-

szor sértően viselkednek velük szemben, viszont túlérzékenyen antiszemizmust látnak ott is, ahol nincs. Ha az abszolváltak a sérelmek ellenére későbbi pályafutásuk idején támogatják majd főiskoláikat (Amerikában ezeket rendszerint magánpénzekből tartják fenn), akkor ezek is kénytelenek lesznek megengedni; ha nem, akkor még élesebb lesz ez a mozgalom. De eddig a zsidók az akadémiai életre kedvezően hatottak és kétségtelenül emelték az alkotási nívót. — Ha Woodruff tanár rosszabbakat nem tud mondani a zsidó diákságról a felhánytorgatott hibáknál: meg lehetünk elégedve.

A zsidó tudományoknak is van ilyen magánpénzből fönntartott egyetemük, a Dropsie-College Philadelphiában, amely most ünnepelte fönállásának negyedszázadát. Alapítója, Dropsie Móse Áron (1821—1905), jogász, politikus és emberbarát, egymillió dollárt hagyományozott e főiskola céljaira. Az előadások tárgyai: bibliai és rabbinikus irodalom, sémi nyelvek és egyptológia, zsidó történet. Az egyetemnek jogában áll a doktori fokot adományozni.

Közcélokra, jótékonyági s oktatásügyi feladatok ellátására még mindig hatalmas összegeket fordít az amerikai zsidóság, ámbár az élet hihetetlenül megnehezült és a jövedelmek erősen megcsappantak. Egy év alatt a zsidók $56\frac{1}{5}$ millió dollárt adtak jóléti célokra Amerikában, ebből $30\frac{1}{5}$ milliót tisztán zsidó intézmények, 26 milliót általános intézmények kaptak. A Joint hiányának pótlására több mint öt millió dollárt gyűjtöttek. Rosenwald Gyula, a jelenkor egyik legnagyobb jótevője, 1931. augusztusában elhalálozott.

Életében egymaga 55 millió dollárt adott tudományos és jótékony célokra. Végrendeletileg is 11 millió dollárt hagyományozott. Ebből 5 millió jut az Agro-Jointnak az orosz zsidó telepítés céljaira, 800 ezer a berlini gyermekfogklinikának, amelyet egy millió adománnyal alapított, 200 ezer a beyruthi egyetemnek, kisebb-nagyobb összegek jutottak még pl. a néger szervezeteknek is. A család maga kénytelen volt 9 millió dollár készpénzzel beérni, az atya jótékonyági munkáját azonban folytatni szándékozik. Jakob H. Schiff neje, Mortimer fiának emlékére, aki az amerikai cserkészek elnöke volt, a cserkészlet előmozdítására negyedmillió dollárt adományozott. Itt említjük, hogy az elhunyt nagy zsidó politikus, Louis Marshall emlékére Syracuse városa közpénzekből és gyűjtés eredményéből tudományos intézetet emel.

A zsidók gazdasági helyzete azonban alaposan megrendült két év óta. Chikagóban 50 ezer zsidó van munka nélkül. Mind többen és többen veszik igénybe a jótékonyági egyesületeket, a népkonyhákat. Az amerikai gazdasági helyzet okozza Kelet-Európa nagy nyomorának súlyosbodását is: már nem érkeznek ide pénzek. Viszont a Joint még mindig 35 ezer gyermeket nyaraltat Kelet-Európában. Bizottság alakul az amerikai zsidók gazdasági viszonyainak vizsgálatára. Kezdődik a kis-űzérkedés és terjed a szellemi proletariátus.

A pénzforrások eldugulása folytán az oktatásügy is szenved. Az iskolai kiadásokat 10—25 %-kal kellett csökkenteni, osztályokat összevonni, tanítói fizetéseket leszállítani. A tandíjfizetők száma nagyon megcsappant. Néhol a tanítók hónapokon át nem kapták meg le-

szállított járandóságaikat sem, úgyhogy sztrájkba is léptek. A Hebrew Union College kénytelen tanítóképzőjét kilencévi működés után megszüntetni. Ez idő alatt 2000 hallgatója volt, közülük 176 nyert oklevelet. A Montefiore Hospital kénytelen zsidó ápolónői tanfolyamát pénz híján beszüntetni.

A gazdasági helyzet hatása alatt a zsidóság vallási életére rendkívül fontos terv merült fel. Eddig nem állottak fönn szerves hitközségek, hanem szabad kongregációkban, imaközségekben egyesültek a hívők, tartottak fönn templomokat, alkalmaztak rabbikat, előimádkozókat, tanítókat. A hitoktatást már több év óta sikerült bizonyos módon megszervezni s közös felügyelet alá állítani a Zsidó Nevelési Társulat működése révén. Most a hitközségek egységes megszervezésének gondolatával foglalkoznak, azok a kis közösségeket és vallási ügyeiket is felkarolnák, úgyhogy a csekély zsidó lélekszámú és szegényebb «vidék», a szét-szórtnan lakó falusi zsidóság sem lenne elhanyagolva. A nagyközségeken kívül több mint ezer kisközséget szerveznek meg s ez hihetetlen vallási erőt nyújt az amerikai zsidóságnak.

Maga a zsidóság is komolyabban fogja fel feladatait. Az «amerikai egyesült zsinagóga» elhatározta, hogy «vissza a zsinagógához!» legyen a jelszó; a zsinagógában összpontosuljanak újra a zsidó feladatok, s ne a segédeszközök, amelyeknek különösen az ifjúság vonzása lett volna céljuk, tengjenek túl, mint pl. torna, sportok, mozi, egyesületesdi.

Örvendetes tény, hogy mind többen és többen fordulnak a mezőgazdaság felé, egész zsidó parasztság

fejlődik, természetesen jó értelemben. A zsidó farmerek száma 32 év előtt 1000 volt, most 100 ezer. A zsidó mezőgazdasági társaság hitelekkel támogatja őket. Egy év alatt tízezer folyamodónak $6\frac{3}{4}$ millió dollárt engedélyezett. Állásközvetítő hivatala több mint 17 ezer ifjút és leányt helyezett el. Még jiddis nyelvű folyóirata is van.

Amerikában még mindig 1.220,658 ember vallja anyanyelvének a jiddist, New-Yorkban $\frac{2}{3}$ millió, New-Yerseyben 68 ezer, Connecticutban $22\frac{1}{2}$ ezer. Különben is az egész világ kb. 15 millió zsidója közül 8 milliónak jiddis az anyanyelve, $2\frac{1}{2}$ milliónak az angol, egy milliónak a német. Az angol erősen terjed, mert jelenleg 6 millió zsidó él angol nyelvterületeken, ezek gyermekei mind angol anyanyelvűek lesznek.

Igen üdvös enyhítéseket léptetett életbe a kormány a bevándorlást illetőleg. Amerikai polgárok 60 évnél idősebb szülei a kvótán felül költözhetnek be, fiatalabbak a kvótán belül részesülnek előnyben. Egy év tartamán át amerikai polgárok 21 évnél fiatalabb gyermekei, továbbá amerikai polgárok feleségei és amerikai polgárnők férjei szabadon bevándorolhatnak. Érdekes két statisztika: New-Yorkban 27·4 % a zsidók száma, de az öt fegyházban, melybe a newyorki elítélteket zárják, csak 8 % a zsidó fegyenc; javítóintézeteiben 3·56 % a zsidó, fiatal lányok fogházában 511 fogoly közt hét zsidó. A halandóság nemzsidóknál 10·4 ‰, a zsidóknál 8·5 ‰, a gyermekhalandóság az 57 ‰-kel szemben 42 ‰; a cukorbetegség százaléka aránytalanul magasabb a zsidóknál, a nemibetegségek arányszáma viszont felényi.

Dícsérettel és elégtétellel kell felemlítenünk, hogy az Amerikában élő *magyar zsidók* szervezetbe tömörültek. Központi irodát létesítettek: vallási, nevelési, kulturális és jótékonyági ügyek intézésére, és minden magyar ügyet lelkesedéssel felkarolnak. Morris Engelmann szerkesztésében «A magyar zsidó» címen félhavi folyóirat is indult meg. A magyar származású Kohut Rebeka kezdeményezésére Zsidó nők enciklopédiája készül angol nyelven. A Bené Berith egyesület márciusi jelentése szerint a gyűlölködés apadóban, az antiszemitizmus jelei sajtóban, színházban, filmben tűnőfélben vannak, ami örvendetes volna, ha a gazdasági helyzet egyre kegyetlenül nem rosszabbodnék és az a földrész, amely segítségre mindig készen csak úgy ontotta magából az anyagi javakat, most nem érezné az inséget és a nyomort önmagán.

Palesztina az a szent föld, amelyre most csodálattal és várakozással tekint fel a világ. Mindenütt nő a munkanélküliség, itt minimális. Mezőgazdasági, ipari lehetőségek nap-nap után szaporodnak, s a dolgozó embert itt nemcsak a végzett munkában talált meglegedettség tölti el, hanem az a tudat is, hogy egy ideálért dolgozik, az ősi földet virágoztatja újra fel. — A haifai kikötő munkálatai végre elkészültek. A hullámtörő két kilométer hosszú. Két óriási medencét létesítettek, ahova a hajók befuthatnak: az egyik $9\frac{1}{2}$, a másik $11\frac{1}{2}$ méter mély. Gátak, kikötők, mólók, raktárak, vámház, új központi pályaudvar épültek. A Haifa-Mosszul csővezeték megalkotásával kapcsolatban Haifában vagy tíz modern kőolajfinomítógyár épül. A Holt-tenger vizének kihasználására — az 26 % vegyi anyagot tartalmaz más tengeri víz

3 $\frac{1}{2}$ %-ával szemben — hatalmas telepeket létesített az angol vegyi társaság. A múlt évben már több ezer tonna brómot és káliumot termeltek ; innen az egész világ szükségletét tudják fedezni. Munkáslakásokról és kórházról is gondoskodott a vállalat. Vasút terve is foglalkoztatja, amely a Jordán mellett halad majd. — A tibériási hőforrások kiaknázására is alakult társaság. A vízben sok a hidroklorat, klórkalcium és magnézium. Szóval a Szentföld nemcsak tejjel-mézzel folyó. — 1932-ben több mint 4.000,000 £ tőkét fektettek be földvásárlásba, építkezésbe, kereskedelmi és iparvállalatokba. Saját cukorgyára fedezi nemcsak a Szentföld 12 ezer tonna szükségletét, hanem Szíria, Ciprus és Transjordánia 35 ezer tonna keresletét is. A Shemen-olajgyár termelése 20%-kal nőtt, a Neshar-cementé 10 %-kal, a malmoké 15 %-kal. A vasipar már maga állítja elő az országban a különféle gépeket, bútort, kályhát. — Az elmúlt évben 30 ezer dunam (négyzetmérföld) új citrus ültetvényt plántáltak a zsidók, összesen 100 ezer dunam van zsidó kézen. Több mint 3 $\frac{1}{2}$ millió láda narancs termett s került forgalomba. A mezőgazdaság más terén nem volt olyan kielégítő az eredmény. Kisgazdák tizedadó-jából a kormány 70 %-ot elengedett, sőt 71 ezer £-t adott kölcsön vetőmagra és gépekre. A tel-avivi levantei vásár az elmúlt év tavaszán újra nagyon jól sikerült, a szomszéd tartományok látogatói tetemes megrendeléseket eszközöltek. Két éve a párizsi gyarmati kiállításon a palesztinai pavillon általános, örvendetes feltűnést keltett. Az első kolónia, Risón le-Ción nagy ünnepekkel ülte egy év előtt főnnállásának 50 éves jubileumát.

Az angol kormány Palesztina-politikája és a «zsidó otthon» közjogi helyzete még mindig nincsen teljesen tisztázva. A Népszövetségnél a kisebbségek politikai bizottságában Lange norvég delegátus beszél a Passfield-féle fehérekönyv rossz hatásáról és vázolja az európai zsidó milliók szomorú sorsát: «Ezeket az embermiliókat nem szabad megfosztanunk a méltóság ez elemétől, amelyet Palesztina nekik nyújt». Mikor az új főbiztos, Wauchope, 1931 őszén méltóságát elfoglalja, kijelenti: «Nincs több oly érdekes küzdelem, mint sivatag és kultúrföld közt. Kitárt szellemmel jöttem ide, kész tervek és vázlatok nélkül; sok országban teljesítettem szolgálatot, mindenütt kultúra és jólét emelésére törekedtem. A kormányzat főelve: törvény és rend; a jólét s béke biztosítása jóindulat és megértő készség segítségével; kölcsönös bizalom helyreállítása kormány s lakosság közt.» A Népszövetség mandátum-bizottsága a múlt év novemberében foglalkozott Palesztinával. Az angol kormány beszámolt a népesedési mozgalomról, bevándorlásról, munkahelyzetről, mezőgazdasági telepítésről, a városfejlesztésről, az ipar, közegészség, tanügy, hitközségi szervezet, pénzügy állapotáról. A Jewish Agency viszont a cionista kongresszus határozatai értelmében bizonyos követeléseket állít fel a leendő Palesztina-politika tekintetében. — Az élethelehetőségek gyarapodása, a gazdasági fejlődés eredményezi, hogy a bevándorlás egyre erősödik. Míg 1931-ben 6533 bevándorló közül 4075 volt zsidó, a többi felerészben keresztény és mohammedán, addig a múlt évben 8819 volt a bevándorló zsidók száma, sőt az idei januárban a bevándorlás 2249-cel egész rekordot ért el. Az egész

lakosság száma, mely 1922-ben éppen $\frac{3}{4}$ millió volt, 1931 őszén egy millióra emelkedett. Ebből 175 ezer a zsidók lélekszáma. Érdekes a városok lakóinak statisztikája vallások szerint:

Jeruzsálem	19,735	moh.	51,416	zsidó	19,108	ker.
Jaffa	35,010	«	7,132	«	9,207	«
Tel Aviv...	106	«	45,607	«	137	«
Haifa	20,349	«	15,995	«	13,880	«
Tibériás	2,682	«	5,260	«	682	«
Hebron	17,277	«	134	«	109	«

A Szentföldön a férfiak száma 17 ezerrel túlhaladja a nők számát, a városokban egyedül 7 ezerrel. Megemlítendő, hogy 21 mohammedán arab a hébert vallja anyanyelvének. A halandóság Palesztinában 9.6 ‰ , a gyermekhalandóság 69 ‰ -kel alacsonyabb, mint Angol- vagy a volt Németországban. Az Émek vidékén 30 ‰ , tehát a legalacsonyabb az egész világon. Sajnos, újabb időben merényletek és politikai gyilkosságok kezdik a statisztikát helyreütni s a kedvező természetes arányszámot rontani. Több merényletről kiderült, hogy ellenséges arab kezek munkája, mikor kirándulókat vagy mezei munkárol hazatérőket, vagy házukban békésen pihenő embereket támadtak meg lőfegyverrel, bombával. A június 16-án, pénteken este a tel-avivi tengerparton orozva lelőtt Arlosoroff doktornak, aki a Jewish Agency palesztinai végrehajtóbizottságának vezetője és a békepártnak exponált tagja volt, a gyilkosait még nem sikerült kinyomozni, és rémes volna még elgondolni is, hogy talán nacionalista túlzás nyomta kezükbe a fegyvert.

Az arabok féltékenysége természetesen nem nyugszik.

Hatalmas földrészek, országok, még kellően be nem népesített területek állanak hit- és fajtestvéreiknél rendelkezésükre Ázsiában és Afrikában — és irigykednek a kis Palesztinára, sanda szemmel nézik a Szentföld fejlődését. Két év előtt sztrájkot rendeztek, mert a zsidó kolóniák állítólag fegyvereket kaptak önvédelmi célokra, továbbá azért, mert 25 ezer jogtalanul bevándoroltat utólag igazoltak. Ez utóbbi vádra a főbiztos kimutatja, hogy a 25 ezer közül csak 8000 volt zsidó, a többi a szomszéd tartományokból halkan átjött arab. 1931 végére Jeruzsálemben volt hirdetve moszlim kongresszus. A palesztinai mohammedánok közül is aránylag kevesen vettek részt. Egyiptom, Szíria, Perzsia és az Irák összesen 70 delegátust küldtek. Az ortodox Agudath Jiszróel — amely más alkalmakkor is a muftihoz fordul, így pl. kéri, hogy a szombatra hirdetett mohammedán-zsidó footballteamet tiltsa be — köszöntötte a kongresszust és ájtatoskodási szabadságot kért a panaszfal előtt imádkozók számára. A muftinak azonban még az a kevés jog is sok, amit a panaszfalbizottság megadott a zsidóknak. A muftinak a kongresszuson nagy ellenzéke támadt az arab kérdésben. Schankat Ali tekintélyes ind-moszlim vezér már előbb a mufti és a zsidógyűlölet ellen nyilatkozott. A kongresszus elhatározta egy moszlim egyetem felállítását Jeruzsálemben — ahhoz azonban pénz kell s a Felesztin című arab érdekű angol palesztinai lap megszűnésekor éppen arról panaszkodik, mily nagy a vezetők közönye és fukarsága. A kongresszuson hamis fényképeket is terjesztettek arról, mint oktatják ki angol katonák a zsidókat a gépfegyver használatára. A kormány ezért

szigorú vizsgálatot indított. — Nahalalnál az arabok tízezer fiatal csemetét pusztítottak el dühükben, másutt is a lázítás hatása alatt sok kárt okoznak. A zsidó-arab testvériesülésnek is van azonban tekintélyes pártja. A transzjordániai vezetők a Jewish Agency vendégei voltak Jeruzsálemben. Sok arab törzsfő vett részt a barátkozáson és tanácskozáson, amelyen még Arlosoroff dr. elnökölt. — Érdekes az eloszlás hivatalokban s a közbiztonsági szolgálatban. 445 állami hivatalnok közül 63 zsidó van, 234 angol, 83 bennszülött keresztény, 65 moszlim. A rendőrségnél 1300 közül 350 a zsidó, köztük 22 tiszt.

A tanügy terén főleg a jeruzsálemi egyetem fejlődéséről adhatunk számot. A kutatómunkából az oktatómunkába ment át és 1931/32 téli félévétől fogva állam-érvényes diplomákat ad. 1932. január 25-én volt az első avatás. 13 hallgató, köztük két nő, nyert oklevelet. Az egyetemen tanszék áll fönn a nemzetközi békejog számára. A biológiai intézet az egész világon elismert, elsőrendű munkát végzett az ottani betegségek okozóinak kikutatása körül, úgy hogy a londoni Royal Society felszólítja a kutatókat, hogy eddigi módszereikkel a Földközi-tenger más tájain elterjedt bizonyos betegségeket is vizsgáljanak. Az archeológiai szak az ásatások terén ért el nagy eredményeket. Amerikai segítséggel a régi Somron (Sebastije) táján a föld alól előkerültek Omri és Achab királyok templomainak alapjai, Herodes temploma, a forum, az idevezető oszlopsor, a bazilika mozaikpadlója. A múlt év májusában avatták az egyetem botanikus kertjét, amely a közelkeleten egyedül áll a maga nemében.

Az oktatás alsóbb fokain a helyzet nem oly rózsás. Sok helyen, ahol az iskolai szervezetek anyagiak fogytán a tanítói fizetéseket nem tudták folyósítani, vagy a szokottnál is tovább késlekedtek, kényszerszünet állott be a héber iskolákban. Viszont a cionista szervezet a teljesen elhanyagolt Szichemben (Nablúsz) is, ahol a szamaritánusok szektája él, iskolát alapított és az ifjúságot legalább az elemi műveltség felé tereli. Itt jegyezzük fel, hogy a szamaritánus szekta, amely még mindig bemutatja a peszachi bárányáldozatot és az újhódat tanuvallomások alapján állapítja meg, mindössze 230 lélekből áll. Tavaly meghalt főpapjuk: Izsák ben Amram. A Makkabia sportünnepekre (1932. március 29-cel kezdődő héten) sikerült a világ sportegyleteinek és -embereinek figyelmét felkelteni, úgyhogy 27 ország kiküldöttei vettek azokon részt. Egy nappal előbb a Jordán és Jármuk folyók hajtóerején alapuló Ruthenberg-villamosművek adattak át ünnepélyesen a forgalomnak, így kapcsolták egybe a sport ünnepét az ország egyik leggrandiózusabb technikai alkotásának avatásával. Az ország megközelítésének lehetőségei újra megjavultak. Kairó és Jeruzsálem közt autobusz visz a Szinaj pusztáján át 12 óra alatt, amihez azelőtt 40 év kellett, persze körutakkal s lázadásokkal együtt számítva. Repülőgép segítségével már négy úton érhető el a Szentföld. Görögországból egyenes vonalban, Egyiptomból 3 1/2 óra alatt, Szíriából Bagdad—Jeruzsálem 7 1/2 óra; a holland repülőgépek is az Amszterdam—Batávia úton kétszer hetenként érintik Palesztinát. Svájc és Palesztina közt, Zürich—Jeruzsálem, megindult a telefonforgalom, ebbe egész Európa bekapcsolódhatik majd.

Tel Avivban héber rádióleadóállomás működik; a bemondás e szavakkal kezdődik: «háksév, háksév, pó Tel Aviv» (figyelj, figyelj, itt Tel Aviv!). A tel-avivi operában a Cigánybárót adták héberül.

A régi Szentföldnek Jordánon túli része is sok letelepedési lehetőséget nyújt még, de Abdullah emir szeszélyéből nem biztos talaj. Előbb 70 ezer dunamot a *Transjordánia* betelepítésére alakult társulatnak 99 évre bérbe adott, majd a jeruzsálemi nagymufti hatása alatt megsemmisítette a szerződést. Erre 21 törzs sejkjei ez ellen az emírnél és a palesztinai főbiztosnál tiltakoztak s azzal érveltek, hogy ebben a kritikus helyzetben csak zsidótelepítés segítségével lendülhet fel az ország, mert termés nincs, még az állat számára sincs fű, a háziállatok 70 %-a éhen vész stb. Erre az emír újra érvényesíti a szerződést, sőt a telepítő munka élére áll és kijelenti, hogy ő II. Balfour akar lenni. Az csak ígért abból, ami nem volt az övé, ő pedig a magáéból ad.

A Szentföldet körülvevő tartományokban, Szíriában a régi Asszírria és Babilonia részeiből alakult Irákban még óriási letelepedési lehetőségek állanak fön, s remélhető is, hogy ezekben lassan-lassan előnyomul a zsidóság. Mind olyan vidék, amelyet az ősatyák lába tapodott, amely Izrael történetében, hagyománya, irodalma fejlődésében szerepet játszott. A Szentföld mellett eddig még csak csekély figyelemre méltatják ezeket a lehetőségeket a különböző szervezetek. A cionista kongresszus, amely most aug.—szept. havában folyt Prágában, sajnos, semmiféle tekintetben nem felelt meg a hozzáfűzött várakozásoknak. A világrengető nagy problémák jelentősége szinte eltörpült a pártok szenvedélyes har-

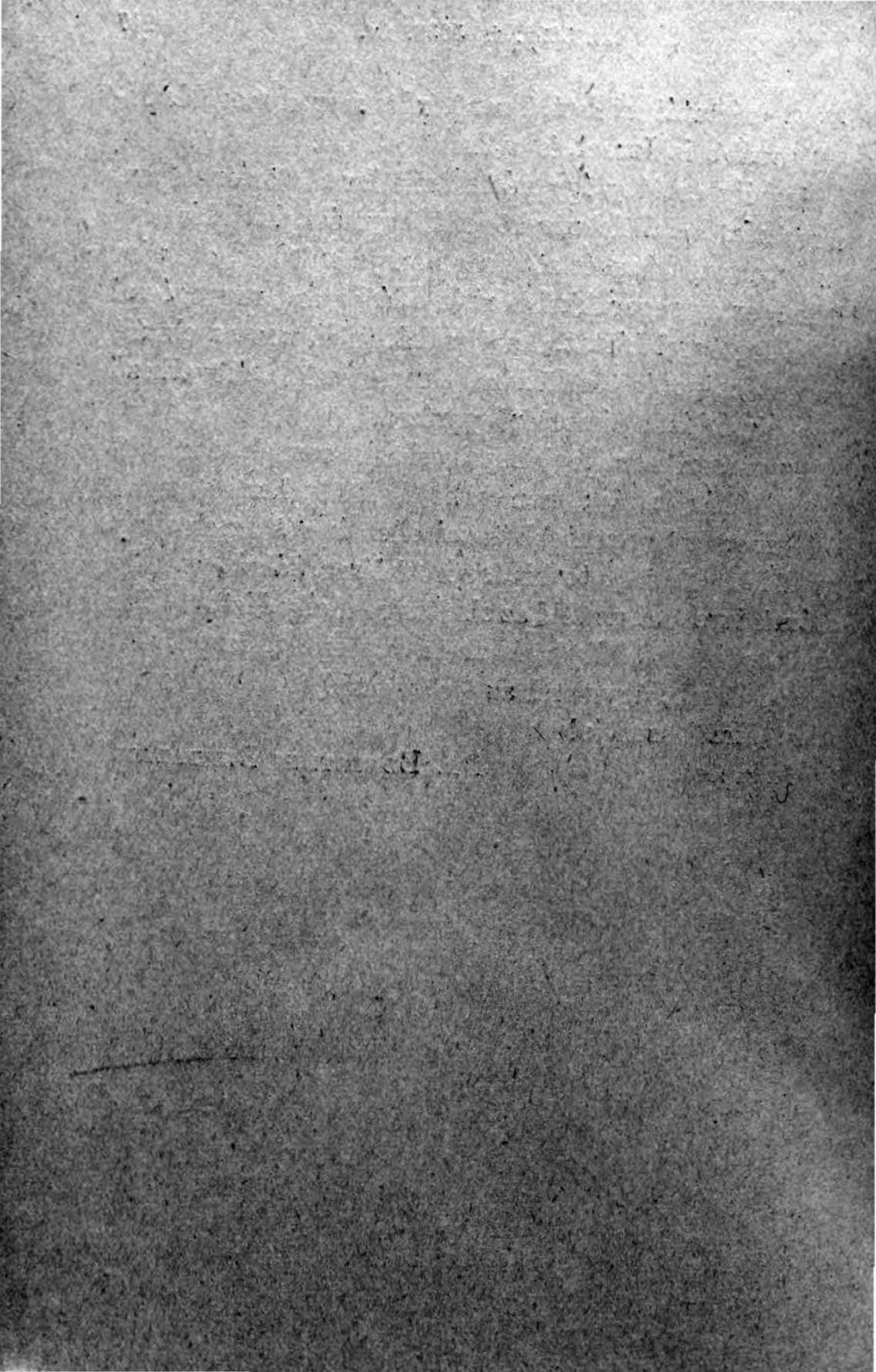
cai és szócsatái mellett. Ezer kérdés mered megoldatlanul tovább is Izrael és a Szentföld elé.

Homály és fény így váltakozik Izrael történetében, elnyomás és fellélekzés követik egymást. Itt alámerül az égbolton a nap és sötétség borítja a földet, ott újra fölkel, aranysugarakkal borítja a láthatárt, ragyogással és melegséggel biztat. Az éjszakában vigasz az elmúlt nap szépsége és tündöklése, s reménység a következő nap pirkadása, visszatérő varázsa.

Az emberi nem legjobbjai velünk éreznek, a mi sebünk nekik is fáj; nemcsak ellenünk, hanem vallás és emberség legszentebb tanai ellen is vét az elvakult gyűlölet. «Ne félj, te kis taposott féreg, Jákob, csekély számú Izrael» s ne féld az alantas gondolkodást, amikor el akar tiporni, Jákob, és ne az enyészetet, Izrael. «Én megsegítelek, úgymond az Örökkévaló és a te megváltód: Izrael szentje!»

Budapest.

DR. EDELSTEIN BERTALAN.

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

Wertheimer Adolf elnöki megnyitója

az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat 1933. június 27-én tartott közgyűlésén.

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Az elmúlt év jelenségei az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat vezetőségében mély nyomokat hagynak, amelyek alapján, sajnos, Társulatunk jövő kilátásai nem ítélnélhetőek kedvezőeknek. Főleg azért nem, mert, miként az egész világnak, úgy a magyar zsidóságnak is gazdasági viszonyai kimondottan rosszabbodtak, létfenntartási küzdelme nehezebb lett és ezzel teljesítőképessége a magyar zsidóság kulturális célkitűzéseinek támogatásában lényegesen gyengült.

Amidőn ezt nagy sajnálattal megállapítjuk, nem kívánjuk evvel teljesen mentesíteni a felelősség alól mindazokat is, akiknek módjukban volna csorbítatlanul, vagy esetleg némi csökkentéssel azokat az áldozatokat, amelyeket a magyar zsidóság kulturális céljainak előbbrevitelére a múltban meghozott, a jelenben is meghozni. Mert hangsúlyoznunk kell, hogy az anyagiakban való áldozatkészség mértéke még erősebben csappant meg, mint azt a gazdasági viszonyok rosszabbodása feltétlenül megokolttá teszi. Nagyon jól tudjuk, hogy a zsidó közületeknek, elsősorban a hitközségeknek számolniuk kell a rendelkezésre álló anyagi eszközökkel. Mégis szomorú valóságként kell megállapítanunk, hogy az Izraelita Magyar Irodalmi Társulatnak csak a következő községek és közületek voltak eddig kisebb vagy nagyobb mértékben segítői :

Pesti Izraelita Hitközség,
 Pesti Chevra Kadisa,
 Budai Izr. Hitközség,
 Bajai Izr. Hitközség,
 Bonyhádi Izr. Hitközség,
 Esztergomi Izr. Hitközség,
 Esztergomi Izr. Kultúr-
 egyesület,
 Győri Chevra Kadisa,
 Győri Izr. Hitközség,
 Hódmezővásárhelyi Izr. Hit-
 község,
 Kaposvári Izr. Hitközség,
 Kispesti Izr. Hitközség,
 Mezőtúri Izr. Nőegylet,
 Mohácsi Izr. Hitközség,

Mohácsi Chevra Kadisa,
 Nagykanizsai Izr. Hitközség,
 Nagykanizsai Izr. Nőegylet,
 Nagykőrösi Chevra Kadisa,
 Nagykőrösi Izr. Nőegylet,
 Nyíregyházai Izr. Hitközség,
 Orosházai Izr. Hitközség,
 Pécsi Izr. Hitközség,
 Szegedi Izr. Hitközség,
 Szombathelyi Izr. Hitközség,
 Szombathelyi Chevra Kadisa,
 Tapolcai Izr. Hitközség,
 Tatai Chevra Kadisa,
 Veszprémi Izr. Hitközség,
 Zalaegerszegi Izr. Hitközség.

Minden buzgalmunk és erő kifejtésünk, hogy a magyar zsidóságnak többi hitközségét önzetlen munkánk támogatására megnyerjük, teljesen meddő volt, holott Társulatunk összefoglalva azt a munkát végzi, amelyet részletekben a magyar zsidóság hitközségeinek és egyéb közületeinek kellene végezniök. Azt hisszük, hogy a magyar hitközségeknek az áldozathozataltól való tartózkodása — hogy erősebb kifejezést ne használjunk — sajátmagukkal szemben fogja hatását éreztetni, mert ez a tartózkodásuk a közönyt viszi bele a magyar zsidó tudomány és irodalom szellemi munkásai közé is, de elsősorban azok közé, akik hivatva vannak az egyes hitközségek szellemi és erkölcsi szintjét emelni és a gondjaikra bizott hittestvéreinknek, különösen pedig a zsidó ifjúságnak lelkiületét a zsidóság lényegében rejlő erkölcsi értékek iránt való érdeklődéssel megtelíteni.

Másrészt szomorúan kell azt is megállapítanunk, hogy a magyar zsidóság szellemi munkásainak a közelmúltban

kifejtett irodalmi és tudományos tevékenysége mennyiségileg is, minőségben is, nagyon erős visszafejlődést mutat. Ez ugyan némileg megérthető volna a hivatott tényezők fent jelzett közönyéből, hogy ne mondjuk szűkkeblűségéből; azonban ez a helyzetet csak megvilágíthatja, de nem mentesíti azokat, akiknek belső hivatásuk a magyar zsidó irodalom és tudomány gazdagításán fáradozni. Végre is a magyar zsidóság anyagi helyzete nem rosszabb, mint pl. a német zsidóság *jelenlegi* helyzete. Kiséreljük meg a magyar és a német zsidóság közt különlegesen a zsidó irodalmi és tudományos munkásság tekintetében párhuzamot vonni. Ez annál inkább lehetséges, mert a magyar és a német zsidóság lélekszáma körülbelül egyforma.

Folyóiratok:

A magyar zsidóság egyetlen tudományos folyóirata a «Magyar Zsidó Szemle».

Ezzel szemben Németországban az 1932. évben a következő folyóiratok jelentek meg:

«Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland».

«Zeitschrift für Demographie und Statistik der Juden.»

«Jüdische Wohlfahrtspflege und Sozialpolitik.»

«Ose-Rundschau.»

«Der Morgen.»

«Korrespondenzblatt des Vereins zur Gründung und Erhaltung der Akademie für die Wissenschaft des Judentums.»

«Jüdisches Forum.»

«Jüdische Familien-Forschung.»

«Soncino-Blätter.»

«Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums.»

Magyar zsidó tudományos munkák:

Ha az utolsó évben megjelent magyar zsidó tudományos

munkákat akarjuk felsorolni, szomorú tényként kell megállapítani, hogy magyar nyelven az utolsó időben csak

Dr. Kecskeméti Lipót: *Jeremiás* című háromkötetes munkája jelent meg.

Valószínűnek tartjuk azonban, hogy egyesek irodalmi működése nem szünetel, csak munkáik nem hazánkban, hanem külföldi folyóiratokban, vagy gyűjtőmunkákban látnak napvilágot.

Németországban ellenben megjelentek egyebek között az 1930—32. években a következő munkák:

Dr. Chanoch Albeck: *Das Buch der Jubiläen und die Halacha.*

K. Dreyer: *Die religiöse Gedankenwelt des Salomo ibn Gabirol.*

Simon Dubnow: *Geschichte des Chassidismus.*

Marcus Ehrenpreis: *Propheten und Gottesmänner.*

Dr. Herbert Fischer: *Die verfassungsrechtliche Stellung der Juden in den deutschen Städten während des XIII. Jahrhunderts.*

Dr. Alfred Grotte: *Das Bürgerhaus in dem Posener Lande.*

Dr. Gulkowitsch: *Die Bildung von Abstrakt-Begriffen in der hebräischen Sprachgeschichte.*

Dr. Julius Guttman: *Die Philosophie des Judentums.*

Dr. Isaak Heinemann: *Philos griechische und jüdische Bildung.*

Esriel Hildesheimer: *Das jüdische Gesellschaftsrecht.*

Jakob Klatzkin: *Philosophisches Lexicon.*

A. Ruppin: *Soziologie der Juden.*

H. Tycocinsky: *Die gaonäischen Verordnungen.*

Az Encyklopaedia Judaica és sok más gyűjtőmunka.

Szigorúan hozzátartozik még ehhez a témához a német zsidó tudományok terén a keresztény írók kiváló munkáinak

sokasága, amely bizonyos tekintetben összefügg azzal a nagy munkássággal, amelyet a zsidó tudósok kifejtének. Nem voltam tekintettel ebben az összeállításban a zsidó írók szépirodalmi műveire, sem pedig a szociálpolitikai, vagy cionista irányzatú munkákra.

Ismételten rámutatunk arra a körülményre, hogy a jelen magyar zsidó írói gárdának munkája csak a legritkább esetben igazi zsidó irodalom. Az a körülmény, hogy valaki születésénél fogva zsidó, még nem avatja irodalmi munkásságát zsidóvá; csak azt fogadhatjuk el zsidó irodalomnak, amelyben nem annyira zsidó nevek szerepelnek, hanem amely a zsidó erkölcsi felfogást és lelkületet tükrözi és amely költői ihlettel, lélekből fakadó mélységgel a zsidóságnak a hagyományaihoz és történetéhez való ragaszkodását ábrázolja. De éppúgy megkívánjuk a zsidó írótól, hogy ápolják a nemzeti érzést, hogy megerősítsék a zsidó olvasóban a magyar nemzethez való tartozás tudatát, azt a tudatot, hogy a magyar zsidó élete sajátos színezetű, de mégis magyar élet, integráns része a magyar nemzet életének.

Társulatunkat kiváló alapítói a magyar zsidó tudomány és a fenti értelemben vett magyar zsidó irodalom szolgálatának szánták és valóban, működésének első évtizedeiben ez irányban kiváló eredményeket ért el. Igazán sajnálatos, hogy azok a kitűnő írók, akiknek munkáival évkönyveinkben a multban sokszor találkoztunk, ott most ritkán fordulnak meg és felolvasó-üléseinken is csak elvétve vesznek részt. Nekik is szól Tompa szózata «A madár fiaihoz»:

Száraz ágon, hallgató ajakkal
Meddig ültök csüggedt madarak?

Társulatunk vezetősége boldog lenne, ha jövő közgyűlésünkön javulásról számolhatna be mind hitközségeink, mind a magyar zsidó irodalmat pártoló tényezőink áldozat-

készsége tekintetében, valamint abban a tekintetben, hogy tudósaink és íróink szeretettel fordulnak Társulatunk felé és ennek életébe a multnak szebb és jobb idejét hozzák vissza.

Ebben a reményben üdvözlöm a megjelent t. tagjainkat és megnyitom a közgyűlést.

I.

Legelőször is megállapítom, hogy közgyűlésünk az idevonatkozó törvények és alapszabályok értelmében kellő időben hivatott össze és hogy tagjaink kellő számmal jelentek meg, úgy hogy a napirenden lévő tárgyak tekintetében érvényesen határozhatunk.

Mielőtt a napirendre áttérnénk, oly eseményekről kell megemlékeznem, amelyek nemcsak az egész zsidóságban, hanem az egész kultúremberiségben megdöbbenést, fájdalmat és tiltakozást keltenek: a németországi eseményekre gondolok, amelyek a német zsidóság százezreire végtelen szenvedést zúdítottak. Nem részletezem a történeteket, hiszen minden ujságolvasó előtt ismeretes világhírű zsidó tudósoknak tanszéküktől való megfosztása, a zsidó gyermekek és ifjak iskoláztatásának törvényhozás útján való megnehezítése, általában a zsidóság életfeltételeinek olyan megszorítása, amely a zsidó történelem legsötétebb korszakaira emlékeztet. E szomorú, a német zsidóság életidegét támadó új viszonyokat szükségképen meg fogja érezni a németországi zsidó tudomány és irodalom. A veszteség, amely ezen a téren éri a német zsidóságot, az egész világ zsidóságának vesztesége. De épp ezért kötelessége más országok zsidóságának, hogy a maga körében annál intenzívebben ápolja, művelje a zsidó tudományt és irodalmat. Az Izr. Magy. Irodalmi Társulat is kell, hogy tudatában legyen e feladatának. Midőn végtelen fájdalomunknak és

lesujtottságunknak adunk kifejezést a német zsidóság megaláztatásán és szenvedésein, egyúttal helyénvalónak tartom nyomatékosan rámutatni Társulatunknak e feladatára.

Még egy pontról kell szólnom napirendelőtt: Kegyelettel és megilletődve emlékezünk meg azokról a társainkról, akik utolsó közgyűlésünk óta körünkől eltávoztak. Ez elhunyt tagtársaink a következők:

Bettelheim M.,	Hecht Adolf,	Hercz József,
Deutsch Béla,	Patai Mór,	Szücs Géza,
Halom Imre,	Dr. Stricker Mór,	Wolf Sándor.

Eltávozott az élők sorából két magyar zsidó író is. Az egyik *Kisteleki Ede*, a Szegeden élt kiváló költő és újságíró, a Dugonics-Társaság igazgatósági tagja, aki a bizakodó lélek szelíd áhítatát szólaltatta meg lantján és istenes énekeknek remeklő művésze volt. A Dugonics-Társaság folyó évi június hó 17-én emléktáblával jelölte meg lakóházát. Az avató ünnepélyen Társulatunkat Lőw Immanuel Őméltósága képviselte volna, de az ő legnagyobb sajnálatára vallási okokból — az avatás ugyanis szombaton történt — nem vehetett részt az ünnepélyen. Társulatunk módot fog találni arra, hogy más formában rójja le kegyeletét az elhunyt író emléke iránt. A másik nagy irodalmi veszteségünk *Palágyi Lajos*, a kiváló költő és esztétikus, több pályadíkoszorus mű szerzője, a magyar filozófiai költészetnek egyik legmélyebb képviselője, aki a zsidósággal való bensőséges kapcsolatáról «Bibliai emlékek» c. művével tett vallomást. Többször hallhattuk felolvasó üléseinken, az utolsó évadban is szerepelt «Vajda János és a zsidóság» c. értekezésével. Május hó 9-én kísértük utolsó útjára; Társulatunk nevében dr. Szemere Samu tagtársunk bucsuztatta. Emberi és költői nagyságát Évkönyvünk egyik dolgozata fogja méltatni.

Jelentjük továbbá, hogy kilépett 27 tag. Belépett 6 új tag.

Fenti tagjaink elhunytával, valamint a kilépések következtében tagjaink száma 36-tal csökkent s e veszteséget a belépések, sajnos, nem tudták kiegyenlíteni. Ez olyan jelenség, amelyet a mostoha gazdasági viszonyok folytán minden, különösen tudományos társulat kénytelen megállapítani.

Biznunk kell abban, hogy egy mielőbbi barátságos fordulat a hazai és a világgazdasági viszonyokban megadja majd a lehetőséget az újabb virágzásra és az újabb fejlődésre.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat zárszámadása 1932. december 31-én.

Bevétel:

Szelvények.....	P	449·75
Kamatok	«	184·48
Pesti Izr. Hitközség és Pesti Chevra Kadisa	«	5500·—
Granichstädtten hagyaték	«	45·35
Szubszenciók	«	700·—
Templom- és egyéb adományok	«	1593·40
Könyvek eladásából	«	122·40
Tagdíjak	«	4563·—
Összesen.....	P	13,158·38

Kiadás:

9600 K. n. é. 1914-es főv. kölcs. vétel	P	4012·30
Évkönyv szerkesztése és kiadása.....	«	3080·50
Felolvasások	«	1243·—
Írói és egyéb segélyezések.....	«	900·—
Magyar Zsidó Szemle	«	200·—
Irodai személyzeti kiadások	«	720·—
Irodai tárgyi kiadások	«	881·11

Átmeneti tételek:

Időközben befolyt künnlevőségek:

Követelések : P 1093·90., 300 —., 57·79

Tartozás : P 7·95 P 1443·74

Felesleg « 677·73

Összesen.... P 13,158·38

Vagyonállag :*1932 december 31-én.**Betétek:*

Pesti magyar kereskedelmi bank P 6165·—

Belvárosi takarékpénztár « 7·—

P 6172·—

Künnlevőségek « 1443·74

Összesen.... P 7615·74

*Értékpapírok:*K 9,600 — n. é. 1914-es 4 $\frac{1}{2}$ % Bp. kölcs. köt. P 4012·30

« 5,000 — n. é. 4 % kor. jár. letétj.

« 6,000 — n. é. 6 % I—V. hadikölcsön

« 25,000 — n. é. 5 $\frac{1}{2}$ % VIII. hadikölcsön« 11,000 — n. é. 4 $\frac{1}{2}$ % Belv. tp. záloglevél« 600 — n. é. 4 $\frac{1}{2}$ % Földhitelint. zgl.

Összesen.... P 11,628·04

1931 december 31-én.

Pesti magyar keresk. bank P 5568·—

Belvárosi takp. « 330·—

P 5898·—

Követelés előadóktól..... « 41·—

« Pesti Izr. Hitközségtől « 140·—

« « Chevra Kadisától « 2000·—

Összesen.... P 8079·—

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat előirányzata az 1933. évre.

Bevételek:

Szelvények	P	450.—
Szubvenciók	«	4200.—
Templomi adományok	«	1000.—
Tagsági díjak	«	4000.—
Kamat és kisebb bevételek.....	«	100.—
Egyéb bevételek	«	250.—
Összesen....	P	10,000.—

Kiadások:

Adminisztratív tárgyi kiadások	P	800.—
« személyi kiadások.....	«	720.—
Felolvasási költségek	«	1250.—
Évkönyv szerkeszt. költségek	«	1150.—
« kiadási költségek	«	2230.—
Pályadíj	«	1000.—
Írói és egyéb segélyek	«	900.—
Magyar Zsidó Szemle	«	200.—
¹ Múzeum	«	1500.—
Előre nem látott kiadások	«	250.—
Összesen....	P	10,000.—

Székely Ferenc s. k.
pénztáros.

Wertheimer Adolf s. k.
elnök.

Alapi Béla s. k.
ellenőr.

¹ Az 1932. és 1933. évre.

Számvizsgálóbizottsági jelentés.

Tisztelettel van szerencsénk jelenteni, hogy az Izraelita Magyar Izraelita Társulat 1932. évi december hó 31-én lezárt zárszámadását és vagyonkimutatását átvizsgáltuk, azokat egyezőknek és helyeseknek találtuk, miért is az igazgatóságnak az 1932. évi december hó 31-ig terjedőleg a felmentvény megadását javasoljuk.

Dr. Ballagi Ernő Dr. Mezey Sándor Dr. Naményi Ernő
a számvizsgálóbizottság tagjai.

Az IMIT felolvasó bizottságának jelentése az 1932–33. évi működéséről.

Az elmúlt évadban is Társulatunk célkitűzéseinek határai között felolvasásainkban a legkülönbözőbb jellegű témák jutottak szóhoz. Az első felolvasás Venetianer Lajos emlékezetének volt szentelve, halálának tizedik évfordulóján. Egy vetített képekkel kísért előadás a bibliatudomány-
nak egy érdekes fejezetét tárgyalta: Izrael letelepedését Kanaánban az ásatások megvilágításában. Szőnyegre kerültek egy-egy felolvasásban a zsidó képzőművészet, a kínai és az indiai zsidók, az újabb fajelméletek; két irodalmi aktualitás, ú. m. Greciano hercegnek az antiszemizmus ellen írott műve és Stefan Zweig Jeremiása (utóbbi a magyar fordítás megjelenése alkalmából). A magyar irodalom-, illetőleg szellemtörténet körébe vágott két felolvasás; az egyik Vajda Jánosnak a zsidósághoz való viszonyát, a másik Mendelssohnnak a magyar szellemi életre való hatását fejtegette. A magyar zsidó történelemnek egy jelentős epizódját tárgyalta «A zsidók emancipációja a szabadságharc korában» c. előadás. Üléseink tárgysorozataiban a tudományos előadások mellett bő helyet kapott a szépirodalom

is. Ami az előadókat illeti, örömmel állapítom meg, hogy sorukban a régiek mellett szép számban újak is szerepeltek; az évad hat felolvasó ülésén nyolc új előadó mutatkozott be először közönségünknek.

Felolvasásaink teljes tárgysorozata a következő volt:

1932. november 30-án:

1. *Dr. Winkler Ernő*: Venetianer Lajos emlékezete.
2. *Sós Endre*: Újabb fajelméletek bírálata.

1932. december 28-án:

1. *Dr. Naményi Ernő*: Zsidó képzőművészet.
2. *Komlós Aladár*: Költemények.
3. *Nádai Pál*: Ne csinálj magadnak faragott képet!

1933. január 25-én:

1. *Dr. Hirschler Pál*: Izrael letelepedése Kanaánban az ásatások megvilágításában.
2. *Somlyó Zoltán*: Versek.
3. *Dr. Horvát Henrik*: Az antiszemitizmus a humanitás ítélőszéke előtt (Greciano herceg könyve).

1933. február 22-én:

1. *Báró Hatvany Bertalan*: Kínai és indiai zsidók.
2. *Palágyi Lajos*: Vajda János és a zsidóság.
3. *Pap Károly*: Péntek este (novella).

1933. március 29-én:

1. *Marczali Henrik*: A zsidók emancipációja a szabadságharc korában (1849 júl. 29.).
2. *Lenkei Henrik*: Raffael bibliája.
3. *Csermely Gyula*: Egy novella.
4. *Tisbi Illés*: Versek.

1933. április 26-án:

1. *Dr. Zsoldos Jenő*: Mendelssohn a magyar szellemi életben.

2. *Fenyő László*: Versek.

3. *Vér Andor*: A zsidóság útja Stefan Zweig Jeremiásában.

4. *Zelk Zoltán*: Versek.

Egy vidéki előadásról is beszámolhatunk: a nagykanizsai izr. leányegylet kultúrdélutánja keretében 1932. nov. 6-án *dr. Szemere Samu* előadást tartott *Spinozáról* születésének 300. évfordulóján.

Felolvasó üléseinket az elmúlt évadban is a Pesti Izr. Hitközség székházának dísztermében tartottuk. Amidőn annak szíves átengedéséért a Hitközség tekintetes Elöljáróságának hálás köszönetet mondok, kérem a t. Közgyűlést, hogy jelentésemet tudomásul venni szíveskedjék.

Dr. Szemere Samu s. k.

a felolvasóbizottság alelnök-előadója.

Jelentés a Magyar Zsidó Oklevéltár II. kötete részére folyó oklevélgyűjtés állapotáról.

A Monumenta Hungariae Judaica II. kötetébe való okmányanyag felkutatását, másolását és gyűjtését folyó évben is serényen folytattam, és ezidőszereint a kijelölt — 1526—1740 közti — korszakból származó okmányok közül együtt van már 500 darabnál több teljes szövegű resolutio, mandatum és rescriptum, valamint 600-ra rugó rövidszövegű regesta. Ez az eddig összegyűjtött történeti forrásanyag egymagában is már elég világos áttekintést nyújthat hittestvéri eleink akkori elhelyezkedéséről, létért való küzködéséről és gazdasági szerepléséről, és már most is terjedelmes tartalmú, mutató és tekintélyes második

kötet telhetnék belőle. De az Országos Levéltár, valamint néhány eddig még fel nem kereshető városi, megyei és magánlevéltár — ezek között néhány kiváló főnemesnek levéltárai — még sok, 1526—1740 közti időből származó, zsidótárgyú okmányt rejtenek magukban, amelynek nem közlése — nézetem szerint — nagy mulasztás lenne. Éppúgy nem lehet mellőzni a bécsi Hof-und Staatsarchivban rejlő anyagot sem. A mindezekben a levéltárakban még felkutatható zsidótárgyú iratok összegyűjtése talán még 1—2 évre kitolná a munka kiadhatását, azonban, ha valamelyik készülő irodalmi műre lehet Horatius mondását: «Nonum prematur in annum» alkalmazni, úgy elsősorban erre a sok időt, türelmet és körültekintést követelő munkára. Hiszen oklevéltárunk első kötete tartalmának felkutatása és egybegyűjtése is több mint 4 évig, 1899—1904. tartott.

Igaz, hogy az említett archívumok átkutatása esetleg oly bő anyagot hoz felszínre, hogy az *egy* normális kötet terjedelmét mód felett meghaladná és vele a már eddig gyűjtött anyag úgy megnövekedne, hogy két terjedelmes kötet telhetnék belőle; de ez a gyarapodás csak emelné a munkának történelmi és irodalmi értékét.

Budapest, 1933. június 11.

Mandel Bernát s. k.

A biblia-bizottság jelentése.

A Családi és Ifjúsági Biblia harmadik, befejező része együtt van. Hiányzik még a szerkesztés, amely előreláthatólag egy éven belül készen lesz, úgy hogy mint jövőévi tagilletmény, szét lesz küldhető. A legközelebbi feladat a Társulat elfogyott négykötetes bibliafordításának javított kiadásban való megjelentetése. Harmadik feladat lenne Mózes öt könyvének és a heti szakaszokhoz tartozó Haftárák (prófétai részletek) kiadása zsinagógai haszná-

latra szükséges rövid kommentárral. Ezt azonban az Irodalmi Társulat a községekkel együtt létesíthetné. Ilyen biblia más országokban már van, utoljára az angol birodalmi főrabbi szerkesztett egyet, gyönyörű kiállításban.

Budapest, 1933. június 13.

Dr. Blau Lajos s. k.

Jelentések a beérkezett pályamunkákról.

I.

«A zsidók emancipációjának általános története» pályamunka bírálata.

Az emancipáció létrejöttéért folytatott küzdelmeknek igen bő az irodalma. Vonzották a historikust és érdekelték a közönséget, ezért foglalkoztak vele különös kedvvel, részleteibe ható elmélyedéssel. Nem tulozunk, ha azt állítjuk, hogy a zsidók történetének nincs még egy tárgyköre, amelyet oly aprólékossággal dolgoztak volna fel, mint az emancipációt. A források és adatok sokasága nyomán csírájától kifejlődéséig minden mozzanata fel van derítve, hazánkban éppúgy, mint a külföldön. Gazdag anyaga feleslegessé tesz újabb fáradságos kutatást és nem követel már egyebet, mint összefoglalást, amely egységbe szedi a zsidók felszabadításának szükségességére felhozott régi érveket, az ellene kifejezésre jutott egykori aggodalmakat és a kettőnek szembeállításával megadja a zsidók polgárosításáért a XVIII. század óta húzódott szellemi és politikai harcok hű képét. Amikor az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat pályázatot hirdetett a zsidók emancipációjának általános történetére, bizonyára szintén ily keretben s irányban óhajtotta a kérdés megoldását, nem pedig oly formában, amint ezt a beérkezett pályamunka elvégezte. Ez a tanulmány elavult zsidó történeti módszert követve országonkint, tehát felesleges ismétlésekbe bocsájtkozva

vetíti az olvasó elé a polgárosítási törekvéseket, amelyek lényegükben mindenütt egyformák voltak; hibája még, hogy a tárgytól messzire eltér és a helyett, hogy gondot fordítana a felszabadítás jelentős etappjaira, egyes országok földrajzi, sőt geológiai helyzetének leírásáig, ugyancsak a demográfia területére kalandozik el. Pedig mindennek, amivel egyebek közt az emancipáció előretörését, vagy megfeneklését igyekszik magyarázni, a polgárosításra egyáltalában nem volt befolyása. Gyengéje, hogy sokszor mellőzi a tudományos tárgyilagosságot és prédikációs modorossággal gáncsol s magasztal nemzeteket, képzelt nemzeti jellemvonásokat, helytelenül értelmezett gazdasági berendezéseket. Gyakran nem a tényekből von le következtetést, hanem üres, szóvirágos kijelentésekre ragadtatja magát, amelyekkel ellenmondásba keveredik. Kifogásolható, mert helytelen álláspont, hogy az emancipációnak, ennek a legelemibb, természetes jognak megadását nagylelkűségnek tulajdonítja; sok százados kegyetlen elnyomásnak, népréteggel szemben alkalmazott oktalán, erőszakos különbségtetésnek megszűnése nem minősíthető kormányok nagylelkűségének.

Kétségtelen azonban, hogy a munka megírásánál — levéltári kutatásra nem volt szüksége — tekintélyes számú könyvet forgatott nagy szorgalommal és ha az ezekből készített jegyzeteit, szorosán a tárgyhoz tartozóan kiválogatva, kielégítő módszerrel rendezte volna el, úgy az egész pályadíjat már most neki lehetne ítélni. Éppen azért, mert az emancipációra vonatkozó terjedelmes anyagot jól ismeri, azt ajánlom, hogy a beérkezett «Zechór jemóth ólam» jeligés munka szerzője, haladéktalanul kiszolgáltatóván neki a pályadíj fele, bizassék meg, hogy elfogulatlan, minden fellengősségtől mentes, nyugodt tárgyalással írja meg az emancipáció történetét a következő beosztás és követelmények szemmel tartásával:

A zsidók kirekesztése a polgári jogokból ; a jogelvonás mivé alakítja a zsidóságot.

A filantrópia és az államraison szempontjai a XVIII. században, hogy a zsidók elnyerjék a polgárjogokat.

Az emancipációért, főkép a magyarországi zsidók emancipációjáért folytatott mérkőzésben a liberálizmus és a jogtalanságot fenntartani szándékozók argumentumai.

Az emancipáció hatása a zsidókra és az emancipációt megadó országok szellemi és gazdasági életére.

Minden egyes fejezetben a magyar vonatkozások és viszonyok kidomborítandók, mert hiszen a munka a magyar zsidó közönségnek van szánva.

A pályadíj másik fele akkor adassék ki a megbízott szerzőnek, ha beérkező munkáját a bírálóbizottság elfogadhatónak, kinyomatásra érdemesnek fogja tartani.

Keszthely, 1932. december 5.

Büchler Sándor s. k.

a bírálóbizottság tagja.

II.

«A zsidók emancipációjának általános története» című pályamunka bírálata.

Elsősorban meg kell állapodnunk abban, hogy milyen cél lebegett az «IMIT» vezetőségének szeme előtt, midőn fentjelzett pályatételt kitűzte. Ha az volt a cél, hogy az érdeklődő nagyközönség kezébe oly olvasókönyvet adjunk, amely az emancipáció történetét tudományos alapossággal és mégis népszerű formában ismerteti: úgy a «Zechor jemoth olam» jelige alatt beérkezett pályamunka megoldotta a kérdést. Jól áttekinthető általános bevezetés után behatóan és mégsem fárasztó módon ismerteti azt a történet ifolyamatot, amely elhozta a diaszpóra egyes országai-ban élő zsidók polgári egyenjogúságát. Ezután tovább

rajzolja az irott emancipációnak az életben való megvalósulását, vagy meg nem valósulását az egyes országokban. Végül általános érdekű befejezést nyújt.

Pályázó dícséretes szorgalommal olvasta át a vonatkozó hatalmas irodalmat, amelynek segítségével sikerült is neki jól kezelhető olvasókönyvet adni a magyarul olvasó nagyközönség kezébe.

Ha tehát ily olvasókönyvre gondolt az «IMIT» vezetősége, úgy pályázó a kérdést megoldotta és a pályadíj neki kiadható.

Ha azonban a pályatétel kiírásánál azok a szempontok lebegtek az «IMIT» vezetősége előtt, amelyeket dr. Büchler Sándor főrabbi úr rögzít meg bírálatában: úgy teljesen csatlakozom javaslataihoz.

Budapest, 1933. április 23.

Dr. Grosszmann Zsigmond s. k.
a bírálóbizottság tagja.

III.

«A zsidók emancipációjának általános története» cím alatt az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat pályakérdésére beküldött pályamű a pályázatnak teljesen megfelelően jutott kezemhez.

Hosszú és tartalmas bevezetés után csak a felvilágosodás terjedésével lehetett szó a zsidók jogegyenlőségének megvalósításáról. Sorba veszi az egyes államokat, különös tekintettel Magyarországra, amelynek régibb történetét is jól ismeri.

Különös, hogy a spanyol zsidókról, akik a középkorban oly jelentékeny szerepet játszottak, csak oly rövidesen emlékezik meg.

A legbonyolódottabb általában a Németbirodalom ügye, ahol 36 különböző fejedelemség és szabad város rendjei

határoztak az izraeliták sorsa fölött. A legnagyobb német kikötővárosnak, Hamburgnak több helyet kellett volna szentelni, — már Salamon Heine miatt is.

Macaulay-val mégis behatóbban kellett volna foglalkoznia.

Néha elragadja őt a buzgalom, de általában előadása komoly és méltó. Ha vannak is hibák és hiányok, azokat könnyű pótolni.

A pályadíjat örömmel van szerencsém kiadni.

Budapesten, 1933. január 12-én.

Dr. Marczali Henrik s. k.
a bírálóbizottság elnöke.

A bizottság jelentése alapján az igazgatóság úgy döntött, hogy az 1000 pengős pályadíjat kiadja a szerzőnek. A jelleg levél felbontása után kitűnt, hogy a mű szerzője: *dr. Láczer Dénes* körzeti rabbi.

A TÁRSULAT VÁLASZTMÁNYA.

A) Budapesti tagok.

ADLER GYULA, a Pesti Chevra Kadisa díszelnöke.

Dr. ALAPI HENRIK, egyetemi tanár.

Dr. BALASSA JÓZSEF, szerkesztő.

Dr. BALLAGI ERNŐ, ügyvéd.

Dr. BLUM ÖDÖN, miniszteri tanácsos.

Dr. CSOBÁDI SAMU, ügyvéd.

Dr. EDELSTEIN BERTALAN, főrabbi.

Dr. ENDREI S. HENRIK, a Pesti Chevra Kadisa igazgatófőtitkára.

Dr. FARKAS JÓZSEF, körzeti rabbi.

Dr. FEJÉR LIPÓT, egyetemi tanár.

Dr. FELEKI SÁNDOR, orvos.

- Dr. FISCHER BENJÁMIN, főrabbi.
 Dr. FRISCH ÁRMIN, az OMIKE kultúr tanácsosa.
 Dr. FÜRST ALADÁR, tanár.
 Dr. GÁBOR IGNÁC, igazgató.
 Dr. GÁBOR GYULA, az Izr. Orsz. Iroda ügyv. elnöke.
 GERŐ ÖDÖN, író, szerkesztő.
 Dr. GLÜCKSTHAL SAMU, a Pesti Izr. Hitk. elnökhelyettese.
 Dr. BUDAI GOLDBERGER LEÓ, gyáros, felsőházi tag.
 Dr. HAJDU MARCEL, ügyvéd.
 Dr. HAJDU MIKLÓS, vezérigazgató.
 Báró HATVANY BERTALAN, nagyiparos.
 Dr. HEVESI SIMON, vezető főrabbi.
 Dr. HOFFER ÁRMIN, rabbi, főiskolai tanár.
 Dr. KISS ARNOLD, vezető főrabbi.
 KÓBOR TAMÁS, író, főszerkesztő.
 KOHLBACH SIMON, alezredes.
 Báró KOHNER ADOLF.
 KOMOR ARNOLD, miniszteri tanácsos.
 KRÁMER MIKSA, a Pesti Chevra Kadisa elnöke.
 Dr. KRISZHABER ADOLF, a Budai Izr. Hitk. elnöke.
 Dr. KUNOS IGNÁC, egyetemi tanár.
 LENKEI HENRIK, tanár.
 Dr. MAHLER EDE, egyetemi tanár.
 Dr. MÁLNAI MIHÁLY, ny. tanítóképzőintézeti tanár.
 MANDL BERNÁT, igazgató.
 Dr. MARCZALI HENRIK, egyetemi tanár.
 Dr. MEZEY SÁNDOR, ügyvéd.
 MOLNÁR FERENC, író.
 Dr. MUNKÁCSI BERNÁT, nyugalmazott tanfelügyelő.
 Dr. MUNKÁCSI ERNŐ, a Pesti Izr. Hitk. ügyésze.
 Dr. NAMÉNYI ERNŐ, igazgatóhelyettes.
 Dr. PATAI JÓZSEF, főszerkesztő.
 Dr. PFEIFFER IGNÁC, műegyetemi tanár.
 Dr. RADÓ ANTAL, író.

SÁNDOR PÁL, országgyűlési képviselő.

Dr. SEBESTYÉN KÁROLY, a Színművészeti Főisk. c. igazgatója.

Dr. STAMBERGER FERENC, királyi közjegyző.

STERN ÁBRAHÁM, ny. igazgató.

Dr. SZABOLCSI LAJOS, főszerkesztő.

SZÁNTÓ JENŐ, bankigazgató.

Dr. SZEMERE SAMU, tanítóképzőintézeti igazgató.

Dr. TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF, tanár.

Dr. WALDAPFEL JÁNOS, főiskolai tanár.

VÉSZI JÓZSEF, felsőházi tag, főszerkesztő.

BÁRÓ CSEPELI WEISS ALFONZ, gyáros.

VIDA JENŐ, felsőházi tag.

WIRTH KÁLMÁN c. tankerületi főigazgató.

SÍÓAGÁRDI ZÖLD MÁRTON, tábornok.

B) Vidéki tagok.

BÁTORI JÓZSEF, tanár, Székesfehérvár.

BENEDEK LÁSZLÓ, hitközségi elnök, Nagykőrös.

Dr. BERNSTEIN BÉLA, főrabbi, Nyíregyháza.

Dr. BIEDL SAMU, hitközségi elnök, Szeged.

BODOR ZSIGMOND, hitközségi elnök, Nyíregyháza.

BOSCHÁN ARTÚR, hitközségi elnök, Kőbánya.

Dr. BRÓD TIVADAR, hitközségi elnök, Nagykanizsa.

Dr. BÜCHLER SÁNDOR, főrabbi, egyetemi magántanár,
Keszthely.

JÁNOSI ENGEL JÓZSEF, udvari tanácsos, Pécs.

JÁNOSI ENGEL RÓBERT, nagybirtokos, Pécs.

FÁBIÁN MIKSA, hitközségi titkár, Nagykanizsa.

Dr. FEJÉR FERENC, ügyvéd, hitközségi elnök, Debrecen.

Dr. FRIEDMANN DÉNES, főrabbi, Újpest.

SZERGÉNYI GEISZT JENŐ, nagybirtokos, kormányfőtanácsos,
Szombathely.

Dr. GLÜCK GYULA, ny. főtörzsorvos, községkerületi elnök-helyettes, Szombathely.

Dr. GOLDBERGER IZIDOR, főrabbi, Tata.

GOLDSCHMIED JÓZSEF, igazgató, hitközségi elnök, Sárvár.

Dr. GULYÁS JÓZSEF, hitközségi elnök, Szekszárd.

Dr. HASZNOS JÓZSEF, hitközségi elnök, Szolnok.

Dr. HERZOG MANÓ, főrabbi, Kaposvár.

Dr. HEUMANN JÓZSEF, ügyvéd, Székesfehérvár.

Dr. HEVES KORNÉL, főrabbi, Szolnok.

Dr. HIRSCHLER PÁL, főrabbi, Székesfehérvár.

Dr. HOROVITZ JÓZSEF, főrabbi, Szombathely.

Dr. KÁLMÁN ÖDÖN, főrabbi, Kőbánya.

NAGYECSÉRI KÁNITZ DEZSŐ, nagybirtokos, Eger.

Dr. KECSKEMÉTI ÁRMIN, főrabbi, egyet. magántanár, Makó.

Dr. KUN LAJOS, főrabbi, Veszprém.

Dr. LŐW IMMANUEL, főrabbi, felsőházi tag, Szeged.

Dr. LŐWY KÁROLY, hitközségi elnök, Székesfehérvár.

Dr. MÜLLER JENŐ, hitközségi elnök, kormányfőtanácsos, Orosháza.

Dr. PÉNER MIKLÓS, főrabbi, Baja.

Dr. PFEIFFER IZSÁK, főrabbi, Monor.

Dr. ROTHSCHILD LIPÓT, Nagykanizsa.

Dr. RUBINSTEIN MÁTYÁS, főrabbi, Szekszárd.

Dr. SCHLESINGER SÁMUEL, főrabbi, Debrecen.

Dr. SCHWARTZ MÓR, főrabbi, Győr.

Dr. SERBU ADOLF, tanítóképzőintézeti igazgató, Miskolc.

Dr. SILBERFELD JAKAB, főrabbi, Békéscsaba.

Dr. SPIEGEL ÁRMIN, főrabbi, Esztergom.

Dr. SPIRA SALAMON, főrabbi, Miskolc.

Dr. SZÉKELY ALBERT, t. b. vármegyei ügyész, Sátoralja-újhely.

Dr. VENETIÁNER JAKAB, Miskolc.

Dr. WALLENSTEIN ZOLTÁN, főrabbi, Pécs.

Dr. WINKLER ERNŐ, főrabbi, Nagykanizsa.

A Társulat által a Magyar Zsidó Múzeum Egyesületbe kiküldött huszonöt tag névsora.

Dr. ALAPI HENRIK.	Dr. KRIESZHABER ADOLF.
BETTELHEIM SAMU.	Dr. KUNOS IGNÁC.
Dr. BLAU LAJOS.	Dr. MAHLER EDE.
FARAGÓ ÖDÖN.	MANDEL BERNÁT.
Dr. FŐDI KÁROLY.	Dr. MARCZALI HENRIK.
Dr. FRIEDMANN IGNÁC.	Dr. MEZEY SÁNDOR.
Dr. FRISCH ÁRMIN.	Dr. NAMÉNYI ERNŐ.
Dr. FISCHER GYULA.	Dr. PATAI JÓZSEF.
Dr. FÜRST ALADÁR.	PFEIFFER IGNÁC.
GERÓ ÖDÖN.	Dr. SZEMERE SAMU.
Dr. HEVESI FERENC.	SZÉKELY FERENC
Dr. HIRSCHLER HENRIK.	WERTHEIMER ADOLF.
Dr. KISS ARNOLD.	

ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGOK.

1. Bibliabizottság.

Elnök: Dr. Blau Lajos. *Előadó:* Dr. Hevesi Simon.
Jegyző: Dr. Löwinger Sámuel.

2. Oklevélbizottság.

Elnök: Dr. Marczali Henrik. *Előadó:* Mandel Bernát.

3. Felolvasóbizottság.

Elnök: Kóbor Tamás. *Alenök-előadó:* Dr. Szemere Samu.
Jegyző: Dr. Cseh Arnold.

4. Számvizsgálóbizottság.

Dr. Ballagi Ernő. Dr. Mezey Sándor. Dr. Naményi Ernő.

Alapító tagok.

- Dr. Berényi Sándor, ügyvéd.
 néhai Deutsch Zsigmond és neje Stauber Borbála.
 néhai özv. Hatvani Deutsch Bernátné.
 néhai vágújhelyi Latzkó Antalné nevére, Báró Hatvany
 Deutsch Józsefné.
 néhai Báró Hatvany Deutsch József.
 Dr. Freund István.
 néhai Báró Guttmann Vilmos, Nagykanizsa.
 néhai Herzmann Bertalan.
 néhai Kohner Zsigmond.
 néhai Megyeri Krausz Lajos.
 néhai Machlup Adolf.
 Nagykanizsai Izraelita Hitközség.
 Nagyváradi Izraelita Hitközség.
 Pesti Chevra Kadisa.
 néhai Schweiger Márton.
 néhai gavosdiai Sváb Károly.
 néhai Sváb Károly.
 Szabadkai Izraelita Hitközség.
 Székely Ferenc.
 néhai Tab Salamon.
 néhai Dr. Neumann Fülöp.
 Wertheimer Adolf.
 néhai Winterberg Gyula.

Pártfogó tagok.

- Blau Arnold.
 néhai Bródy Zsigmond.
 néhai Dr. Chorin Ferenc.
 néhai Deutsch Sámuel és neje.
 néhai Fischer M. Marcell.
 Kónyi Hugó.

Kovács Géza.
 néhai Lówy Mór.
 Lukács József.
 Porges József.
 néhai Báró Schossberger Henrik.
 néhai Schreiber Ignác.
 néhai Somogyi Albert.
 néhai Steinfeld Antal, Debrecen.
 néhai Steinfeld Mihály, Debrecen.
 néhai Sternthal Adolf.
 néhai Sternthal Salamon, Temesvár.
 néhai Stiller Bertalan.
 néhai Strasser Henrik.
 néhai Schwarz Ferenc.
 Urbán Adolf.
 néhai csepeli Weisz Berthold.
 Wolfner Gyula és Társa.

Pártoló tagok.

Adler Gyula, IV., Kecskeméti-u. 5.
 Dr. Blum Ödön, V., Honvéd-u. 18.
 Büchler Bertalan, V., Arany János-u. 24.
 Conrád Ottó, V., Gr. Tisza István-u. 2—4.
 Dán Károly, VI., Bulyovszky-u. 18.
 Davidson Horace, VI., Lendvay-u. 2.
 Deutsch Arthur, VI., Andrássy-út 107.
 Drucker Géza, V., Wekerle Sándor-u. 10.
 Engel Ernő, V., Béla-u. 3.
 Jánosi Engel József, Pécs.
 Fejér Lajos, V., Falk Miksa-u. 3.
 Fischl Ignác, V., Nádor-u. 4.
 Fleissig Sándor, VI., Andrássy-út 86.
 Dr. Freund Pál, VI., Benczur-u. 48.

- Dr. Friedmann Ignác, VII., Stefánia-út 22.
 Gerber Miksa, V., Árpád-u. 10.
 Gettler Izidor, Szolnok.
 Dr. budai Goldberger Leó, VI., Benczur-u. 45.
 Graf Mihály, V., Akadémia-u. 11.
 Győri Izr. Hitközség, Győr.
 Herczfelder Jenő, VIII., Eszterházy-u. 17.
 Hillinger Oszkár, V., Nádor-u. 16.
 Dr. Hirschler Henrik, IV., Petőfi Sándor-u. 11.
 Hoffer Béla, II., Küküllő-út 14.
 Hoffmann Béla, V., Dorottya-u. 8.
 Dr. Holitscher Sziegfried, VI., Andrássy-út 1.
 Horváth Jenő, IV., Irányi-u. 1.
 Káldy Jenő, V., Gr. Tisza István-u. 2.
 Kálmán Henrik, VII., Stefánia-út 69.
 Kaposvári Izr. Hitközség, Kaposvár.
 Özv. Kaszab Aladárné, V., Szabadság-tér 15.
 Kaszab Elemér, VI., Lendvay-u. 12.
 Kaszab Zoltán, VI., Teréz-körút 3.
 Dr. Lustig Nándor, Novišad.
 Magyar Bertalan, IV., Kossuth Lajos-u. 2.
 Dr. Makai Ernő, IV., Petőfi Sándor-u. 2.
 Dr. Miesner Ignác, VI., Teréz-körút 41.
 Molnár Herman, V., Szalay-u. 2.
 Munk Péter, VI., Benczur-u. 3.
 Nagykanizsai Izr. Hitközség, Nagykanizsa.
 Pajor Vilmos, V., Kossuth Lajos-tér 4.
 Richter Gedeon, IV., Ferenc József rakpart 26.
 Sándor Pál, VI., Andrássy-út 3.
 Schön Géza, V., Zoltán-u. 12.
 Schulhof Lajos, IV., Bécsi u. 1.
 Schwarcz Ábrahám, IV., Gerlóczy-u. 11.
 Stadler Benedek, VI., Bulyovszky-u. 18.
 Dr. Stein Emil, I., Lógodi-u. 23.

- Steiner Marcell, V., Falk Miksa-u. 3.
 Stern Alfréd, V., Deák-tér 3.
 Stern Samu, V., Nádor-u. 28.
 Szegedi Izr. Hitközség, Szeged.
 Ungár Albert, VII., Wesselényi-u. 2.
 Urbán S. L., V., Nádor-u. 12.
 Vágó József, V., Falk Miksa-u. 26.
 Vágó Miksa, VI., Lendvay-u. 3.
 Weisz Fülöp, V., Gr. Tisza István-u. 2.
 Weisz János, V., Zrinyi-u. 14.

Uj tagok.

- Dr. Friedmann Hillel, főrabbi, Dombóvár.
 Dr. Láczer Dénes, rabbi, VII., Jávorka Ádám-u. 17.
 Dr. Munkácsi Ernő hitk. főügyész, VII., Síp-u. 12.
 Révai Miksa hittanár, V., Vilmos császár-út 61.
 Dr. Silberfeld Jakab főrabbi, Békéscsaba.
 Sós Endre szerkesztő, II., Margit-körút 14.

TÁJÉKOZTATÁS.

Alapszabályaink hetedik szakasza Társulatunk tagjai tekintetében a következőképp rendelkezik.

7. §.

a) Alapító tagok azok a nagykorú, izr. vallású magyar állampolgárok, belföldi izr. hitközségek vagy jogi személyek, amelyek egyszersmindenkorra legalább 400 pengőt fizetnek. Az alapító tagdíjat a hitközségek és jogi személyek két egymásután következő évi 200 pengős részletben is törleszthetik.

b) Pártfogó tagok azok a nagykorú, izr. vallású magyar állampolgárok, belföldi izr. hitközségek vagy jogi személyek, amelyek egyszersmindenkorra legalább 200 pengőt fizetnek le.

c) Pártoló tagok azok a nagykorú, izr. vallású magyar állampolgárok, belföldi izr. hitközségek vagy jogi személyek, akik legalább három esztendőn keresztül legalább évi 24 pengő fizetésére kötelezik magukat.

b) Rendes tagok azok a nagykorú, izr. vallású magyar állampolgárok, belföldi izr. hitközségek vagy jogi személyek, amelyek legalább három éven keresztül, évenként legalább 12 pengő tagdíj fizetésére kötelezik magukat.

e) Tiszteletbeli tagok azok a nagykorú, izr. vallású magyar állampolgárok, vagy külföldiek, akiket érdemeikre való tekintettel az igazgatóság «tiszteletbeli» tagoknak megválaszt. Külföldi tiszteletbeli tagok megválasztásához a m. kir. belügyminiszter úr engedélye szükséges.

A tagdíjak a Társulat által beküldött csekklapok felhasználásával a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankhoz (Gróf Tisza István-u. 2—4.) fizetendőek be.

Társulati ügyekben felvilágosítást adnak a Társulat elnöksége (I., Orom-u. 6.) és a Társulat titkársága (VIII., Röck-Szilárd-u. 26. II. em.).

ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM.

Az 1931. évi szeptember hó 19-én a m. kir. belügyminiszter 134,869/VII/1933. sz. alatti rendeletével jóváhagyást nyertek az Országos Magyar Zsidó Múzeum tudományos és művészeti egyesület alapszabályai. Az új egyesület rendes tagjai között a pesti izr. hitközség és az IMIT kiküldöttei egyenlő arányban vesznek részt, ami megfelel annak a célkitűzésnek, hogy a két testület közös erővel támogassa az Országos Magyar Zsidó Múzeumot. A Múzeumegyesület alapszabályai szerint az egyesület célja: A zsidóság történetére, vallási kultuszára, zsinagógiai berendezésére, szellemi és gazdasági életére tartozó, különösen magyarvonatkozású műemlékek, könyvek, okiratok, képek és egyéb tárgyak gyűjtése; az erre szolgáló múzeum fenntartása; a fenti tárgyakkal kapcsolatban a székesfővárosban és a vidéken felolvasások rendezése; tudományos, illetőleg műtörténeti munkák kiadása; továbbá e tárgyakkal kapcsolatos időleges kiállítások rendezése és e tárgykörbe tartozó tudományos bűvárlatok elősegítése.

A Múzeumegyesület megalakítása után Társulatunk az addig kezelésében levő múzeális gyűjteményét letétként átadta az új egyesületnek. *Azóta a múzeum ügyeinek intézése a Múzeumegyesület autonóm hatáskörébe tartozik, de ama szoros kapcsolat folytán, amely a Mú-*

zeumegyesület és Társulatunk között fennáll, a régi hagyományokhoz híven, a Múzeumegyesület ügyeiről ezután is Évkönyvünkben kívánunk beszámolni.

I.

Wertheimer Adolf elnöki megnyitó beszéde

a Múzeumegyesület 1932. évi december hó 26-án tartott közgyűlésén.

Mielőtt a napirendre rátérnénk, engedjék meg, hogy kegyelettel adózzam *mindazok emlékének, akik Egyesületünk alapját lerakták, illetve akik munkájukkal Egyesületünknek mai formájában való megteremtését lehetővé tették.*

Elsősorban meg kell emlékeznem arról a férfúról, akinek kezdeményezésére 1909-ben az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat egy magyar zsidó múzeum létesítését elhatározta és aki nem lankadó szeretettel és buzgalommal múzeumunk első anyagát összehordotta. *Ez a férfiú áldottemlékű dr. Mezey Ferenc volt,* aki későbbben a Magyar Izraeliták Országos Irodájának elnöke lett és aki sohasem szűnt meg a múzeum fejlődését szeretettel és tetterős érdeklődésével előmozdítani.

Köszönetünk és hálánk illeti meg az IMIT-nek akkori elnökét, *néhai Hatvani Deutsch József bárót,* aki a zsidósághoz való lelkes ragaszkodásával minden jó ügynek élére állott, amely a hazai zsidó kultúrát fejleszteni hivatva volt.

Szeretetteljes kegyelettel emlékezem meg az IMIT akkori főtítkáráról, *Bánóczy József dr.-ról,* aki az ő magas kulturális színvonalán mindent megtett, hogy

a múzeum fejlődjék és gyarapodjék. De elismeréssel kell adóznunk a megalakult múzeumi bizottság *első elnökének, Székely Ferenc Őméltóságának*, akit legnagyobb sajnálatunkra gyengélkedése miatt nem üdvözölhetünk körünkben és akinek érdemeit az intézmény felvirágoztatása körül sohasem felejthetjük el. Mindaddig, míg a múzeum az Országos Magyar Zsidó Múzeumegyesület birtokába nem ment át, élén állott a múzeumi bizottságnak és annak fejlődését odaadó munkával és áldozatkészséggel biztosította.

Kegyelettel kell megemlékeznünk *dr. Fabó Bertalanról, a Zsidó Múzeum első igazgatójáról*, aki attól a perctől kezdve, midőn múzeumunk élére került, egész életét lelkesedéssel és szeretettel az intézmény felvirágoztatásának szentelte, és érdemes, ma is közöttünk élő munkatársairól, *Mandl Bernát igazgató úrról* és *dr. Kohlbach Bertalan tanár úrról*.

És végül kegyeletünk zászlóját kell meghajtanunk *dr. Weisz Miksa emléke előtt, aki dr. Fabó halála után vette kezébe az elárvult múzeum gondozását és igazgatását s aki szintén szívből jövő szeretettel és a nemes ügy iránti lelkesedéssel szívének utolsó dobbanásáig foglalkozott múzeumunk ügyeivel*. A tragikus sors akaratából abban az órában halt meg, amelyben alakuló közgyűlésünket a múlt esztendőben megtartottuk. Mindnyájan tudjuk, hogy ő volt kiszemelve társulatunk igazgatójává. Oly korai halála megfosztotta őt attól, hogy saját szemével láthassa most megnyílt múzeumunkat, örvendhessen ama sikereknek, amelyeket jelentékeny részben az ő munkája tett lehetővé.

Ezek után engedjék meg, hogy megemlékezzem

Egyesületünk első nagy jótevőjéről, a magyar művészet egyik legfényesebb csillagáról, *Perlmutter Izsák festőművészről*, aki egész életét a magyar művészetnek szentelte és halála után is tényező óhajtott lenni a magyar zsidóság kultúrájának továbbfejlesztésében. *Ez a gondolat vezette őt abban a nemes elhatározásában, hogy bizonyos előfeltételek bekövetkezte után vagyona a magyar zsidó tudomány és művészet érdekeit és céljait szolgálhassa.* Végrendeleletében egész vagyonát e céloknak szánta azzal az intézkedésével, hogy ennek háromnegyedrésze a Pesti Izr. Hitközségnek kulturális célokra, egynegyedrésze pedig Egyesületünknek jusson. Nem kell mondanom, hogy mit jelent ez oly intézménynek, amely nem pénzügyi alapokon épült fel, hanem a magyar zsidóság kulturális és történeti emlékei iránti való áldozatkészségből akarja létfeltételeit biztosítani. *Perlmutter Izsák példatadó elhatározása, ha nem is közvetlenül most, de egy későbbi, belátható időben lehetővé fogja tenni, hogy intézményünk nem kicsinyes gondok, hanem biztosított viszonyok között fejthesse ki működését és megengedje vezetőinek, hogy támogatva a magyar zsidóságnak a múzeum iránt mindig tanúsított szeretetétől és érdeklődésétől, tevékenységét kiterjeszthesse, múzeumunk kincsházát fejlessze, erősítse és gazdagítsa, hogy azt büszkeségévé avassa a magyar zsidóságnak és minden egyes tagjának.* Ezt köszönjük *Perlmutter Izsáknak.* Életét, egyéniségét, tevékenységének kiválóságát, művészetének nagyságát *Gerő Ödön* kollégánk lesz hivatva esetelni, akit ezennel felkérek emlékbeszédének megtartására.

II.

Gerő Ödön emlékbeszéde Perlmutter Izsák-ról.

Felolvasta az Országos Magyar Zsidó Múzeumegyesület
díszközgyűlésen 1932. évi december 26-án.

A méltató emlékezéshez distancia kell, időbeli távolság. Mert a distancia felszabadítja az emlékezést a sentimentalizmus alól. Lehetővé teszi, hogy a lényeg a benyomás fölé kerekedjék: az objektív értékelés a szubjektív becslés fölé. A méltatottal való együttélés személyi kapcsolattal jár, személyi szempontokat érvényesít. Rokon- és ellenszenvet szólaltat meg, olyan perszonalizmust, amelyben nem is a méltatott, hanem a méltató személyisége dominál. A distanciából más távlat nyílik, mint a közelségből. A közelség a méreteket torzítja, kicsinyíti vagy túlozza, a távolság helyesbíti őket. Pedig szintén redukál, vagy piederasztálra állít. A distancián innen és túl más a meglátás. A művészettörténelemben a distanciának nincs is pátoza, benne a distancia nem költ mítoszt, hanem lerombolja, szétszedi.

Mégis vállaltam a Perlmutter Izsákról való méltató emlékezést. Éppen a vele együttélés jogán. Mert abban a 35 esztendőben, amelyben ő és én, a művész és a kritikus, együtt jártunk, úgy alakult egymáshoz való viszonyunk, hogy sem ő, sem én nem fogadtuk el megszólalásainkat, én az ő festményeit, ő az én bírálatomat máskép, csakis vizsgálgatva művészi vagy logikai jogosultságukat. Márpedig az ilyen kriticizmus álláspontjáról nyílik olyan perspektíva, mint az időbeli távolságból.

Megkritizálhattam első műveit, amelyeket 1899-ben a Múcsarnokban állított ki és azóta megmaradtam művészetéről való vélekedésemnél, bár akárhányszor szembefordultam művészetéről és művészekről való felfogásával. Perlmutter ama művészek közül való volt, akik át vannak hatva művészetük föltétlen igazától. Az érzés meggyőződöttség volt és nem törődött meggyőződésének logikai megalapozásával. De gyanakodott művésztársai meggyőződésében és igazában. A művészetek világában az ilyen gyanakvás, éppen nagy művészeknél, nem ritka. Mert megszenvedések árán jutnak el művészetükhöz és büszkék megszenvedésükre. Megszenvednek megismeréseikért, lehetőségeik felismeréséért, a kifejezés sajátosságáért, egyéniségük jogáért. Milyen nagy szenvedése lehet a művésznek az, mikor le kell küzdenie akarátát, hogy alárendelje megismerésének! Le kell gyűrnie önmagát, hogy felszabaduljon az énje. Nagy megszenvedés ez a látszólagos ellentét. Nietzsche azt tartja a szenvedésről, hogy a magasság felé fejlődés módja. Perlmutter gyanakodva nézett művésztársaira: vajjon megszenvedtek-e művészi kialakulásukért, vagy csak gyakorlás útján tettek szert ügyességre? Vajjon meggyőződöttek-e, vagy csak ügyeskedők? A diszpozíciójuk szenvedelemnek, vagy csak mesterkedésnek forrása-e? A megszenvedés a genie útja, a begyakorlás a talentumé, de Perlmutter tudott a talentumokban is gyanakodni. Féltette a művészetet a mesterkedéstől. Nagyra volt a mesterséggel, de lenézte a mesterkedést.

↳ Sokszor kellett szembeszállnom ezzel a gyanakvásival. Mások igazáért ellene fordultam és kiálltam mások

ellen az ő igazáért. Mikor irányzatok igazáról volt szó, modernségek torlódásáról, egymás rontásáról, egymás ellen védekezéséről. De az, aki szépségeket tud találni minden kornak mindenféle művészetében, meg tudja látni a szépet a mi korunk sokféle művészeti irányában is. Az esztétikusnak, a műtörténésznek ez nemcsak tehetsége, hanem a kötelessége. Ezzel a tehetségével és kötelességével gazdagabb ő, mint a művész. És ennek a tehetségnek és kötelességnek révén objektív tudok lenni az időbeli distancián innen is Perlmutter Izsák iránt.

Mikor most a múzeumot felavatjuk, Perlmutter Izsákról emlékezvén, nemcsak az ő nagylelkű alapítványát ünnepeljük, hanem művészetét is. Fizikai, lelki és szellemi életének alkotó harmóniáját. Történelmi múzeumot talán nem is lehet másképp felavatni, csak emlékbeszéddel. Emlékek gyűjteményét emlék fölelevenítésével. Ez az emlékezés még stílszerűbb, ha művésznak szól, mert a művész is, a múzeum is élményeket reprodukál. A művész a saját magáéit, a múzeum a közösségeit, nemzetekéit, népekéit, kultúrákéit. A mi múzeumunk a zsidóságéit. Azok a múzeumi tárgyak a mi népünk élményemlékei, a zsidó átélésnek kisebb-nagyobb beszédességű dokumentumai. Ezeket az élményeket nemcsak átélték, de éltetni is tudnak. Perlmutter a zsidó múzeumot nemcsak művészeti alkotások és történelmi dokumentumok gyűjteményének gondolta el, hanem az éltető energia őrének is. Mintha történelmi múzeum volna minden zsidó szív, telistele a zsidóság átélt és éltető élményeinek emlékeivel! Istentiszteletünk történelmi emlékezés és kultuszunk középpontja história.

A Szentírást bibliai történetnek hívják. És ünnepeink történelmi emlékezések. Történelmi nép vagyunk, azért is, mert a história szentségünk. Milyen mélységes zsidó gondolkozás nyilvánul Perlmutter Izsáknak abban a rendelkezésében, amellyel a zsidó történelmi múzeumot nagy alapítványban részeltette.

Vajjon nem ural-e az ábrázolásról zsidó felfogást tudattalanul a festészete is, ez a nyugodalmas, izgalomhíjas, a cselekvést és a történést kerülő festés? Tudattalanul, mint ahogy a legtöbb felfogás alakul. Így alakulnak az örökletes, az automatikus, akaratlan fölfogások is. A népek és sokaságok fölfogásai is. Primitív népek félnek a képektől, elrejtőznek előlük, vagy rettegve imádják őket. Mágikus varázsok, titokzatos energiák hatását érzik bennük. Nem színek, formák harmóniáját, nem a dolgok ornamentikájának ábrázolását, hanem erők bűbáját, varázslatos dinamikát. Perlmutter, ez az ízig-vérig l'art pour l'art-művész, tudattalanul, nem a tudat alatt, tartózkodott a festői ábrázolásban motoszkáló mágiától. Mintha a l'art pour l'art-felfogás annak a mágiától való primitív irtózatnak magas kultúrájává elfinomultsága volna. A zsidó képábrázoló tilalom a kép mágikus erejével szállt szembe, a festett és faragott képpel, amely nemcsak ábrázol, hanem erőket, titokzatosakat is éreztet, amelyben cselekvés folyik, vagy rejlik, amelyben aktivitás feszül, a képpel, amely a primitivitást imádásra ösztönözheti.

A zsidóság képábrázoló tilalma nem volt művészellenes, nem is lehetett az, hiszen a zsidó lelkiület nem volt a szépnek ellensége. Csak az aszkézis ellensége a művészetnek, mert irtózik a széptől, de a zsidó lel-

kület nem hajlik aszkézisra. A zsidó képtilalom ezért más, mint az őskereszténység iszonyata a szépségtől. A zsidó képtilalom védekezés volt Egyiptom és Babylon mágiája ellen, míg az őskeresztény művészetellenesség védekezett Hellas szépsége ellen. A zsidóság a testiség sanyargató előléséről nem tud, a zsidó gondolkozáson, áhítaton, kultuszon eluralkodott a fantázia.

Perlmutter festményeiben nincs sem aktivitás, sem aktualitás: a pusztá festésért, a képért való képek ők. Alakjaik és tárgyaik minden naturalizmusuk mellett csak mint dekoratív festői motívumok érvényesülnek bennük. Nem szimbolizálnak természeti erőket, csakis nagyszerű ornamentumok. Bennük nem a mágikus vonatkoztatásra, vagy a misztikus sejtésre alkalmas tárgyi tartalom, hanem a forma, a szín, a harmónia, a tónus szuverén szépsége hat. Festményeiben a jelenségek csakis szépek, megjelenésük csak festői. Szépségükben nem a dolgok mivolta, sem a misztikumok, hanem csak festőjüknek bennük való kedvtelése, tetszése nyilvánul. Mondottam, hogy a zsidó állítólagos művészetellenesség sohasem volt szépségellenes, de nem volt még képellenes sem. Hiszen a kép nemcsak festett vagy faragott, hanem lehet elmondott is. Szent írásaink tele vannak elmondott képekkel. Nagy kompozíciókkal. A szó maga képzet, de a mondat már kép. A zsidóságéi a legnagyobb festők: a zsoltárok, a próféták és maga a Biblia. Hasonlataik, fantazmáik, vízióik, leírásaik képtára különb a világgraszoló galériáknál.

Perlmutter minden képe egy-egy csendélet, amelyben az alakok és tárgyak az abszolút festőiség hordozói. Összetevők, amelyeknek nincs is más eredőjük, csak

a festői szép. Tárgyakat ábrázolnak, de képtárgyuk nincs, csakis festői tartalmuk van. Tárgyakat ábrázolnak, de nem tárgyiak, nem «sachlich»-ok, hanem festőiek. Nem rontanak neki a térnek, hogy erőszakosan beléje vegyék magukat, mint ahogy a modern «sachliche Malerei» teszi és nem is kerülnek el a felületen, a képnek csakis kétméretűségét hangsúlyozván, mint az a másik modernség, amely abszurdumnak tartja, hogy a képben a tér, a három dimenzió érvényesüljön. Perlmutter gyanakodva nézte mind a két irányzatot. Nem bízott sem az elméletek, sem a megvalósítóik őszinteségében. A zsidó képábrázoló tilalom sokezer év előtt alapját vetette a «gegenstandslose Kunst»-nak, Perlmutter Izsák, a zsidó magyar festő, sokezer év multán olyan művészetben remekelt, amelyben a Gegenstand fölé kerekedett a Kunst.

Perlmutternek Magyar-Mannheimer volt az első mestere. Húszesztendőskorában került hozzá. Rajzolni tanult tőle. És Mannheimer, a pompás rajzoló, tanítványát a festésnek rajzzal való megalapozására fogta. A szabatos, gondos, a forma elsőségét valló rajzolásra, a térnek és felületnek a vonalakkal összeegyeztetésére. «Rajzolatok sokat és sokáig, mielőtt hozzá fognátok a festéshez», tanította a klasszicista Ingres, de jól kellett rajzolniuk az impresszionistáknak is, hogy szabadulhassanak képeikben a kontúrtól. Perlmutter megtanulta érezni és éreztetni a dolgok rajzát. Azután Karlovszky Bertalan és Bihari Sándor tanítványa lett. Az egyik a részletek megbecsülésére tanította, a másik az egésznek meglátására. Megértették vele, hogy a művészi ábrázolás nemcsak a leírásnak, hanem a kifejezés-

nek is művészete. Három mestere megbecsültette vele a mesterség szerepét a művészetben. Azt, hogy a művészet nem pusztán elgondolás és akarás, hanem a megszólaltatásuk is: hogy a művészet nemcsak kedv, hanem munka is.

Közben Párizsban járt, 1891-ben a Julien-akadémia tanítványa volt. Ott akadémikus naturalisták voltak a mesterei. Tony Robert-Fleury és Jules Lefèbvre. De mesteré volt maga Párizs. Párizs akkor még az impresszionizmus és plein-air kohója volt. Az impresszionizmus az őszinteséget, «la sincerité», vallotta a művészet erkölcsi követelményéül. A naturalisztikus igazzal szemben az impresszionista őszinteséget parancsolta. Amaz a dolgoknak a meglátástól független, pusztán a tudásban gyökerező valóságát ábrázolta, emez pedig a dolgokról való tudástól függetlenül csakis a meglátások bátor vallomását követelte a festőtől. Perlmutter, a töprengő, tépelődő lelkületű fiatal művész, úgy látta, hogy mindkét felfogásban igazság is, tévelygés is van. Kereste az összeegyeztetésüket. És ezt az összeegyeztetést uralta végig egész művészetében. Naturalisztikus és impresszionista is volt a festése. A dolgok tudatos és a jelenségek szuggeráltja volt. Az élményekre emlékezve festett. Nemcsak meglátta, hanem tapasztalta is a tárgyakat. Festése élmények felújítása, tapasztalatok reprodukálása volt. Egyszerre volt empirikus és szenzualista. Ezzel a kettősségével ábrázolta a maga szenzációit. Amelyeket látott, átélt, amiket megérezett róluk és amik tudásává lettek. Ebben a szintézisben gyökerezik az ő művészi egyénisége, kifejezésének sajátossága, minden iránytól elkülönültsége.

Majd még intenzivebb hatás alá került. Néhány évet Hollandiában töltött, az új németalföldi festészet körében, amelyet Israëls kiszabadított volt a patétikus színészkedésből, az akadémikus ünnepiességből és vissza vitt az eleven élethez való régi szép közéhez. Az élethez, amely nem állapot, hanem változás és keletkezés, bensőségnek és külsőségnek egymásra hatása. Az élethez, amelyben több a hétköznapi, mint a szombat. A munkás, dologtevő, mindennapi emberek világába. Israëls újra fölismertette a művészettel a mindennapok képformáló tehetségét. És az új hollandi festészet újra ráeszmélt arra, amit a régi németalföldi olyan nagy-szerűen tudott és mívelt. Perlmutter Israëls és az új Hollandia bűvkörébe került, de nem adta oda magát nekik egészen. A hétköznapiaknak, a mindennapiságnak csak azt a művészi megbecsülését tudta meg tőlük, amely csakis a festőiségüket látja meg, de nem az életproblémáikat. Csak a jelenségek szép ornamentikáját, nem a dinamikájukban is rejlő művészi szépséget. Perlmutter a tájékban, az emberekben, otthonukban, dologtevésükben nem az emberi, társadalmi, lelkeleti és szellemi erők izgalmas egymásra hatását látta, hanem a dekorációs elemek harmónikus összejátszását. Israëls-ék a gondok, küzdelmek, szomorúságok, életbe belenyugvások világát, az élet melankóliáját festették, maga Israëls a zsidó melankóliát, de Perlmutter az életnek se nem a bensőségét, se nem a páto-szát, hanem pusztán a festőiségét érezte. A l'art pour l'art művészi hitvallása gondolkodik így a világnak, az életnek és a művészetnek egymáshoz való közéről és Perlmutter, a l'art pour l'art-festő, ezzel a tulajdon-

képpen egoisztikus felfogással az én gyönyörködésére építette föl a művészetet. Egy erős művészi egyéniség és egy hatalmas művészi behatás küzdött meg így egymással Perlmutterben az ő hollandiai éveiben. Kereste és boldogan fogadta Israëls hatását, de azután izolálta magát tőle. Israëlstől csak rámutatást kapott a mindennapiság festőiségére, de meglátni a maga szemével látta meg.

Egoisztikusnak mondtam Perlmutter művészi felfogását, de a l'art pour l'art senki kárára egoista. Megtisztultan az, amilyen talán Spinoza egoizmusa volt. Egy nagy művésztábor vallja ezt a megtisztult egoizmust. Perlmutter nem programmosan vallotta, mint ahogy semminemű művészeti doktrínát sem vallott. Nagy műveltsége mellett nem voltak a művészetről sem elméletei, sem tantételei, sem dogmái. Nagy kultúrája és elméletektől irtózása egymással ellentétes. De egészben ellentétek összessége volt ő: érdekes lelkületi komplikáció. Magábazárkózott ember volt, akinek nem voltak eksztázisai, noha bizonyos, hogy művészlelke telve volt szenvedélyekkel és indulatokkal. Magábazárkózott ember, aki magához ölel egy világot, hogy jött egyen vele. Kicsinyes volt viselkedésében és nagyszabású a cselekvésében. A fukarságig takarékos magával szemben és bőkezű a közösség iránt. Büszkén öntudatos, de ezt a büszkeségét nem nyilvánította. Nagyra tartotta művészetét, de nem volt rá hiú, nem volt semmi hiúsága. Festményeit múzeumok szerezték meg, külföldiek is, arcképét besorozták az Uffizi Sale dei Pittori-jába, a híres mesterek önarcképeinek gyűjteményébe, de sohasem hivalkodott ezzel. Tépelődő

művész volt, de festésének nem voltak problémái. Néha-néha benézett művészek társaságába, kompániákba, de nem voltak pajtásai. Nem barátkozott, de vagyont hagyott művészek és tudósok támogatására. Néhányan közel férkőztünk hozzá és megismertük az ellen-és rokonszenveit, a gyanakvásait. Valamennyit a művészet megbecsülése hevítette, de a viláért sem árulta el, hogy láng lobog benne. Festményeit a legnagyobb megbecsültetés érte, az, hogy művésztársai nagyra voltak velük, de legigazibb értékelőjüknek mégis önmagát tartotta. Nagy árat szabott képeinek, talán azért, hogy ne vegyék meg őket, mert nem szeretett megválni tőlük. Pedig megbecsülte az anyagiakat. Azért is, mert az anyagi jólét függetlenséget juttat. Mindenkitől független maradt élete múlásáig. Más függése, mint a családja, nem volt, de halála után kiderült, hogy érzett még egy más függést is, a maga és elődei multjától, vallásos érzésétől, emberségi kötelességétől való függést.

De volt egy meleg barátsága is, az Alfréd öccséhez való viszonya. Művészettel terhelték voltak mind a ketten: apjuk is, a nagyiparos, művész volt. Képeket festett, fiai azt mondták, hogy jól. Öccse lelkes, hozzáértő műgyűjtő volt. Nobilis, elegáns, barátkozó, lelkesedő, embereket megbecsülő ember. Egymást kiegészítő lelkületük volt. Perlmutter Izsák művészete rászolgált arra, hogy hiúság tárgya is legyen. Nem ő, hanem Alfréd volt hiú rá. Megható, nemes, békítő hiúsággal.

Hét lusztrummal ezelőtt jelentkezett először kiállításon, hollandiai képekkel állított be a Múcsarnokba. A ké-

pek most a Szépművészeti Múzeumban vannak. Figurális festmények a «Hollandi halász» és az «Imádság». Monumentális csendéletek, pedig bennük még nem küzdötte le Izraels hatását. Még hangulatok is megmagszólnak bennük, nem úgy, mint későbbi festményeiben csak formák és színek harmóniája. És jöttek a tájképei, nem az északi művészet természetáhitatával, hanem a mediterrán művészet kolorizmusával. Színei egyre bujábbak, tónusai derűsebbek lettek. Képeinek mosolygó, nevető lett a hangja. Magyar tárgyú képei, parasztszobái, bennük ünneplőben asszonyok, lányok, szivárványos paraszt-interieurjei, színeknek, formáknak egy ragyogó, szinte harsogó ornamentikává szépült világnak nevetései. Úgy tudom, hogy Perlmuttert tulajdonképpen Izidornak hívták. Izsák a zsidó neve volt, szövetségi neve. Izsák, a «nevető». Ezt a nevet vállalta művészi névnek és festése megfelel ennek a névnek. Nevet képeiben, nevet róluk a művészi szépség. A legkomolyabb művész derűre való áhító-zása, rátermettsége, fanyarságon való diadala, menekülése a tépelődésből és töprengésből nevet ránk azokból a festményekből.

1905-ben az állami kis aranyérmét, egy évvel később az állami nagy aranyérmét kapta értük és érmekkel, díjakkal jutalmazták őket Münchenben, Brüsszelben, az Óceánon túl St. Louis-ban, világkiállításokon és nemzetközi tárlatokon, Rómában, Velencében, Bécsben, Párizsban, Londonban. Hat évvel ezelőtt két nevezetes kitüntetés érte: az Uffizi számára az önarcképét kérték tőle, a londoni International Society of Painters pedig tiszteletbeli tagjává választotta. Sok külföldi

múzeumban és magángyűjteményben van Perlmutter-kép és van már irodalom is. Tanulmányokat írtak róla, a külföldön is, például Vittorio Pica az olasz művészeti író. Minden kitüntetése a magyar művészet megbecsülését jelentette.

Képei azok közé tartoznak, amelyek megküzdének a Sturm- und Drang-korszakok értékalkotásaival és értékrombolásával. Pedig kívül vannak a mi Sturm- és Drang-periódusunk lelkületi és szellemi forrongásain. Az, amivel bevezetésemben jellemeztem őket, hogy nem mágikus a megszólalásuk, hogy a festésük izgalomhíjas, nem dinamikus, hogy tisztán harmónikus, tisztán csak festői, arra predesztinálná őket, hogy a lázongó, új célokat hajszoló, új lehetőségek konstruálásában fáradó, új szükségességeket hirdető modernség megtagadja őket. De a Perlmutter-képek kihevernék a megtagadást, mert túlélnek. De nem is érte őket. Perlmutter Izsák már a műtörténelembe beérkezés után van.

A Múzeumegyesület emlékezése nemcsak a művésznek, hanem a művészet nagylelkű megsegítőjének is szól. A zsidó emlékek tárának őrsége, egyesületünk, íme hálásan iktatja Perlmutter Izsák emlékét a legértékesebb emlékei közé. Zsidó művész volt, aki öregbítette a magyar dicsőséget, magyar művész, aki dicsőséggel gazdagította Izráelt.

III.

Igazgatósági jelentés.

Előterjesztette *Dr. Munkácsi Ernő*, titkár, a Múzeumegyesület 1932. évi december hó 26-án tartott közgyűlésén.

A világháború utáni években az egész világirodalomban hosszú évtizedek óta nem ismert, páratlan nagy mennyiségben jelentek meg történeti könyvek, brossurák és emlékiratok. Ez a világjelenség hazai irodalmunkban is mutatkozott és okát nyilván abban találja, hogy a nagy világégés, a tragikus történeti események átélése után a hivatottak szükségesnek találták az események történetét megírni és ezzel együtt reávilágítani amaz okozati összefüggésekre, amelyek trónok és országok pusztulásában, társadalmi osztályok győzelmében és elbukásában, a történelmi eseményekkel kapcsolatos társadalmi jelenségekben stb. megnyilvánultak. Mindezekkel kapcsolatban a világháború után a történeti szellem és gondolat nagyarányú emelkedést mutatott. A multak hagyományaihoz való ragaszkodás elemi erővel lépett fel a világháború után hazánkban is, ahol a háború, a forradalmak és a szerencsétlen trianoni béke után — a történeti érzés a szomorú jelenből a hajdan szebb multba vezette az emberek tekintetét. A történeti gondolat ez ujjaszületésének különös jelentősége lett a magyar zsidóság életében, amely zsidóságot széles társadalmi rétegek a magyarságot ért katasztrófa bűnbakjának tüntettek fel. Kétségbe vonták a magyar zsidóság nemzeti értékét, a magyar történelemhez való tartozandóságát, kultúrális és erkölcsi emelkedettségét. Ezzel a beállítással szemben a magyar zsidóság véde-

kező szellemi irányzatának egyik öntudatos megnyilvánulása az volt, hogy a zsidó közönség érdeklődése a magyar zsidóság történeti emlékeinek rendszeres gyűjteménye, a Magyar Zsidó Múzeum felé erőteljesebben kezdett megnyilvánulni.

Ismeretes, hogy az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat birtokában levő Magyar Zsidó Múzeum, amelynek gyűjtése az 1910-es évek elején kezdődött, a világháború második évében, 1915-ben, nyílt meg egy Hold-utcai bérház lakásában. A világháború és az azutáni évek nem voltak alkalmasak arra, hogy ez a nagyjelentőségű kultúrgyűjtemény kellően fejlődhessen és a kívánatos fejlődésnek egyik főakadálya az volt, hogy hiányzott a Magyar Zsidó Múzeum jelentősége által megkívánt exterieur, oly épület, amely méltó, hogy abban az egész ország zsidósága történetének emlékei gyűjtessenek.

Az a szellemi irányzat, amelyről fentebb szólottam, és amely a történeti múlt emlékeinek öntudatos megbecsülésében találta egyik megnyilvánulási formáját, arra vezetett, hogy a Pesti Izr. Hitközség, az ország legnagyobb hitközsége, a világháború után tervbe vett nagyarányú építkezési programjának egyik célkitűzésévé tette oly monumentális kultúrháznak megépítését, amelynek főhivatása az legyen, hogy abban a Magyar Zsidó Múzeum megfelelő elhelyezést találjon.

Az új zsidó múzeum megteremtése az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat és a Pesti Izr. Hitközség együttműködésén alapult. Egyfelől adva volt az a tény, hogy a Pesti Izr. Hitközség múzeális kiállításra alkalmas kultúrházat épített, amelynek jelentékeny részét hajlandónak mutatkozott a Zsidó Múzeum céljaira átengedni,

másfelől pedig megvolt az IMIT múzeális gyűjteménye, a magyar zsidóság történeti emlékeinek ez az első alapgyűjteménye, amely nélkül a Magyar Zsidó Múzeum mai formájában el sem gondolható. A fenti két tényezőnek az országos zsidó múzeum megteremtésére irányuló együttműködése vezette az illetékesek elgondolását arra, hogy *egy új jogi személyt, az Országos Magyar Zsidó Múzeumegyesületet teremtsék meg, amelynek hivatása lesz a Zsidó Múzeum fenntartása és a zsidó múzeumi gondolattal kapcsolatos törekvések támogatása.* Az elgondolás az volt, hogy a Zsidó Múzeumegyesület vezető intézőségében a Pesti Izr. Hitközség és az IMIT egyenlő arányban delegáljanak kiküldötteket és az így vezetett intézmény önálló anyagi forrásokból és pedig ajándékokon és hagyományokon kívül a pártoló tagok tagdíjaiból tartsa fenn a Múzeumot. A Pesti Izraelita Hitközség alapkötelezettségként csak azt vállalta, hogy a múzeumi épületnek rendelkezésre bocsájtásán kívül, a világításról és fűtésről fog gondoskodni; minden egyéb, a múzeum fenntartásával járó kiadás fedezetének előteremtése a Múzeumegyesületnek lesz a feladata.

Emez alapvető elgondolások után hívtuk össze az Országos Magyar Zsidó Múzeumegyesület első közgyűlését 1931. július hó 13-án, s ez a közgyűlés a fenti alapelveket tartalmazó egyesületi alapszabályokat elfogadta, megválasztotta az egyesület vezetőségét és megbízta az igazgatóságot, hogy az alapszabályok jóváhagyását a kormányhatóságnál kieszközölje.

1931. július 13-án tartott közgyűlésünkön még azt hittük, hogy a múzeum nagyobb nehézség nélkül rövi-

desen megkezdheti működését. Erre való tekintettel közgyűlésünkön az új múzeum működésének részleteivel is foglalkoztunk, sőt a közgyűlés bizottságok felállítását is elhatározta. Tudjuk azonban, hogy éppen ez a nap, 1931. júl. 13-ika, az ország gazdasági válságának katasztrófális fordulópontját jelenti, aminek egyik következménye az volt, hogy hiába kapta meg egyesületünk néhány hét leforgása alatt a kormányhatósági jóváhagyást, a bekövetkezett gazdasági viszonyok miatt nem remélhettük az új egyesület működéséhez szükséges anyagi erők azonnali megszerzését.

Ilyen körülmények között meg kellett elégednünk azzal, hogy 1931 őszén kieszközöljük a kormányhatóságnál egyesületünk alapszabályainak jóváhagyását, ami a m. kir. belügyminiszter 134,869/1931. sz. alatti rendeletével megtörtént. Nem csekély nehézségekbe ütközött ez, mert egyesületünk nem olyan, mint azok az egyesületek, amelyeknek az alapszabályokban meghatározott feltételek mellett bárki tagja lehet, hanem, a már ismertetett célkitűzésnél fogva, a Múzeumegyesületnek csak 50 rendes tagja van, akiket fele arányban a Pesti Izr. Hitközség és az IMIT delegálnak. Egyesületünknek többi tagja csak pártoló tagok. Ilyenformán egyesületünk a zárt létszámú tudományos intézetek szervezetéhez hasonló.

A jogképesség elnyerése után tanácskozásaink főanyaga az volt, hogy minő alap gondolatok jegyében állítsuk fel az új Magyar Zsidó Múzeumot. E tanácskozások eredményeként az az alapvető elgondolás bontakozott ki, hogy a Magyar Zsidó Múzeumot a meglévő tárgyakkal mielőbb meg kell nyitni és pedig tekintet nélkül arra,

hogy a meglévő gyűjtemény mennyiben hiányos, s hogy mennyiben nélkülözi azt a rendszerességet, amelyet a Magyar Zsidó Múzeum gyűjteményének elgondolása megkíván. A múzeumnak a meglévő tárgyakkal való mielőbbi megnyitását pedig éppen azért tűztük ki célul, mert biztosak voltunk abban, hogy a már megtekinthető és működő, bár hiányos múzeum lesz éppen az a propagáló erő, amely nemcsak híveket fog szerezni a múzeumnak, hanem ösztönözni fogja a zsidó közönséget arra, hogy a birtokában levő és múzeális elhelyezésre alkalmas tárgyakat tömegesen bocsássák rendelkezésünkre. Nem tartottuk célravezetőnek, hogy rendszeres országos gyűjtési akciót kezdjünk, mielőtt a már meglévő gyűjteményt a közönség részére megnyitottuk volna, mert felfogásunk szerint a megtekinthető múzeális gyűjtemény maga a legerősebb propagáló tevékenység. A fenti elgondolást kiegészítettük azzal, hogy a meglévő múzeális gyűjteményt a megnyitás alkalmára már kiegészítjük azokkal a tárgyakkal, amelyeket a fővárosi zsidó hitközségektől és chevra kadisáktól, valamint esetleg a fővárostól kapunk.

Ahhoz, hogy a múzeum megnyitható legyen, két előfeltétel kellett: a kultúrház ama helyiségeinek, amelyeket a múzeum céljaira engedtek át, teljesen készen, kifestve rendelkezésünkre kellett állniok; másfelől a múzeum tárgyait a helyszínre kellett átszállíttatni, és ami a legfőbb feladat volt, azokat tisztítani és restaurálni kellett.

A kultúrház ugyan 1931 őszén készen volt, de, mivel falai nedvesek voltak, kifestésük csak 1932 tavaszának vége felé történhetett meg és így csak ekkor

indulhatott meg a múzeum tárgyainak átvitele az új helyiségekbe a Wesselényi-utcai iskolának egyik raktárul használt terméből, ahol a Zsidó Múzeum tárgyai 1929. óta ládádba csomagolva voltak.

Közben a kultúrpalotának múzeális helyiségei elkészültek és f. évi május hó elején a Wesselényi-utcai raktárhelyiségből kellő gondossággal mellett átszállítottuk a tárgyakat a kultúrházba. A tárgyakat két csoportra osztottuk, képekre és egyéb tárgyakra. Mindkét csoportnál külön-külön megkezdődtek a restaurálási munkálatok. A festmények restaurálását *Kayserling Jolán* festőművésznő végezte nagy szeretettel és hozzáértéssel. A többi tárgyak restaurálását *Nock úr*, a fővárosi múzeum restaurátorának felügyelete és útbaigazítása szerint végeztettük s ez nem volt kis feladat. A filigrán ezüst és egyéb fémtárgyakat meg kellett tisztítani, hogy munkájuk finomsága kitűnjék, emellett a beraktározás által bekövetkezett sérüléseket kellett kijavítani. A pecsét- és plakett-gyűjteményt tisztítani kellett, a pecsétek pozitívumjai céljára gipszöntvényeket kellett készíteni; az összetört és gyűrött díszes festményű kethubákat rendbe kellett hozni, a textiliák kijavítása és rámaikon való kifeszítése, a régi megsérült okiratok összeragasztása, a képkeretek kijavítása és átfestése, mind száz és száz aprólékos gondot és időt igénylő munka volt. Ezek a munkálatok folytak folyó év nyarán.

Közben foglalkoznunk kellett a múzeumi termek berendezésének kérdésével is. Ismeretes, hogy a múzeum céljára a kultúrház I. emelete szolgál, amelyet erre a célra díszesen, művésziesen faragott oszlopokkal ké-

pezték ki. Az I. emelet egy előcsarnokból és három teremből áll, amelyek közül a középső a legnagyobb, a harmadik pedig a templom tornyában van és néhány lépcsőfokkal magasabban fekszik a többi terem fölött. Elgondolásunk a termek beosztására nézve úgy alakult ki, hogy az első teremben helyezük el azokat a tárgyakat, amelyek különösen a magyar zsidóság történetével kapcsolatosak és a zsidóságnak a hazában való létét, munkásságát, történetét bizonyítják. Ebben a teremben kívánjuk elhelyezni a magyar zsidó katonák hősiességének, a 48-as szabadságharc és a világháború idejéből való emlékeit is. A toronyszobát a szertartási tárgyak gyűjteményéül jelöltük ki, míg a középső nagyterem a magán és egyéb régiségek elhelyezésére szolgál. A helyzet ismerete alapján tisztában voltunk azzal, hogy a múzeális gyűjtemény képeinek, festményeinek és fotográfiáinak csak egy részét tudjuk a kultúrház I. emeletén elhelyezni, az aránylag kevés falfelület miatt. Ezért elhatároztuk, hogy a kultúrház II. emeletének első termében — amelynek egyelőre rendeltetése nincs — állítjuk ki a múzeum gyűjteményében levő portrékat és *így ezt a termet a magyar zsidóság történeti képcsarnokának rendezzük be.*

Az új múzeumhoz szükséges vitrineket *Faragó Ferenc* építész úr tervezte, akinek előírásai alapján a régi múzeum vitrineit is átdolgoztattuk, kijavítottuk és valamennyit egységes sötét barna színre pácoltattuk át. A legfontosabb okiratok és nyomtatványok kiállítására, múzeumokban szokásos forgatható állványokat készítettünk.

Részben a múzeum nagytermének díszítése, részben

pedig a berendezéshez szükséges összegek előteremtése vezetett ahhoz a gondolathoz, hogy a múzeum ablakainak egy részét *történeti jeleneteket ábrázoló üveg-festményekkel díszítsük*. Így a múzeum nagytermének baloldali ablakait megfestettük és kifestésre vár még a múzeumi termek tengelyében fekvő toronyszoba ablakának kifestése, ami kétségtelenül a múzeum belsejét rendkívül fogja emelni.

Az ablakok kifestésére *Andaházi Kasnya Béláné, Deutsch Artur, Drucker Géza és neje, Fleissig Sándor és neje, dr. Glücksthal Samu és neje, dr. budai Goldberger Leó és neje, dr. Grauer Vilmosné, Halász Manó és neje, Kaszab Aladárné, Kálmán Henrik és neje, Pajor Vilmos és neje, Porgesz Jenő és neje, Stern Samu és neje, Urbán Samu Lipót és neje, Vida Jenő és neje és Wertheimer Adolf és neje* ajánlották fel adományukat és nekik ez alkalommal is köszönetünket és hálánkat fejezzük ki.

Mindezek a munkálatok a Zsidó Múzeum elnökének és titkárának vezetése és irányítása mellett történtek.

A múzeum új berendezését és felszerelését *dr. Fürst Aladár és Grünwald Fülöp* tanár urak intézték, akiknek *Manđl Bernát* igazgató úr szolgált értékes tanácsokkal. Mind e három úrnak rendkívülien buzgó, szakavatott és értékes munkásságukért hálás köszönetünket fejezzük ki.

A múzeumi tárgyak felállítása és különösen a festmények és képek elrendezése tekintetében *Faragó Ödön* tanár úr adott értékes tanácsokat és javasoljuk, hogy közgyűlésünk neki is hálás köszönetét fejezze ki.

A folyó évi őszi hónapokban az új múzeumi helyi-

ségek berendezése és a múzeális tárgyak kiállítása befejeződött és így jutottunk el ahhoz az örvendetes pillanathoz, hogy az új Magyar Zsidó Múzeumot megnyithassuk s erről a tisztelt Közgyűlésnek jelentést teszünk.

Mielőtt még múzeumunk megnyitotta volna kapuit, máris számos új adományozó jött támogatásunkra.

Elsősorban kell megemlékeznünk *Perlmutter Izsák*-ról, a nagynevű művésztől, aki 1931. október hó 24-én kelt végrendeletében olyképen intézkedett, hogy özvegyének és nevelt leányának halála után minden vagyonát a Pesti Izr. Hitközség örökölje azzal, hogy a vagyon $\frac{1}{4}$ részét a hitközség a Magyar Zsidó Múzeumnak hagyományként kell rendelkezésére bocsájtani. (A hagyaték az Andrássy-út 60. sz. alatti bérházból, a Rákospalota és Újpest határán levő villából és kb. 50 festményből áll.) A hagyatékhoz tartozó ingatlanok a hitközség, illetőleg múzeumunk birtokába mindaddig nem jutnak, amíg az örökhagyó özvegye és leánya életben vannak. Az örökhagyó családja részéről felmerült az a gondolat, hogy a nagy művész festményeit már most osszuk meg oly formában, hogy a festmények közül egyes szép darabok a hitközség, illetőleg a múzeum tulajdonába kerüljenek, míg a többiek véglegesen a család birtokában maradjanak. Ez az elgondolás egyébként az örökhagyó szóbeli kívánsága is volt. A képek megbecslésére felkértük *Ernst Lajos* és *Magyar-Mannheimer Gusztáv* urakat és közreműködésükkel a művész hagyatékából 12 igen értékes festményt választottunk ki olyanokként, amelyek a kultúrháznak egyik, e célra szolgáló termében elhelyezendők

lesznek. Úgy gondoljuk, hogy a múzeumépület második emeletén levő termek egyikében függesztjük fel Perlmutter Izsák képeit és annak a teremnek a Perlmutter Izsák-terem nevet adjuk. Szolgáljon ez az elnevezés a megdicsőült mester emlékezetére és legyen buzdítás mindenki számára, jelezve azt az áldozatkészséget is, amelyet a magyar zsidóság e kiváló képviselője a zsidó tudósok és művészek iránt tanusított. A néhai mester t. i. végrendeletében meghagyta, hogy a hitközség a tulajdonába jutó vagyont lehetőleg úgy használja fel, hogy abból elaggott, valamint munkaképtelenné vált művészeket támogasson.

Múzeum-egyesületünk megalapítása óta kb. 200 tárgyat ajándékoztak, illetőleg helyeztek letétbe. Az értékesebb tárgyak ajándékozási között mindenekelőtt *Budapest székesfővárost* kell említenünk, amely a Halászbástyán levő és Buda vára középkori emlékeit tartalmazó múzeumból néhány, a XVII. századból való zsidó sírkövet ajándékozott múzeumunknak. A *Budai Izr. Hitközség* ugyancsak néhány, a XVII. századból való sírkövet helyezett nálunk letétbe. A *Pesti Izr. Hitközség* letétbe helyezte *Róna József* szobrászművésznak a zsidó hősök monumentális emlékmű-pályázatához készített gipszmodelljeit. A *Pesti Izr. Hitközség* letétjeként kaptuk *dr. Hirschler Ignácnak* ezüst oszlopon nyugvó ezüst mellszobrát, amelyet az 1869. évi kongresszus alkalmával a kongresszus tagjai ajándékoztak az egyetemes gyűlés elnökének. *Wertheimer Adolf* elnök úr ajándékként jutottak múzeumunk tulajdonába *Lakos Alfréd* Mordechaj diadalmenetét ábrázoló képe, értékes elefántcsont reliefek, felette értékes peszachi ezüstserleg, trébelt

ezüst bekötésű imakönyv s ezenkívül még több értékes tárgy.

Értékes tárgyakat kaptunk többek között *dr. Lőw Imánuel*től, *dr. Naményi Ernő*től, *dr. Mandl Bernát*tól, a *Nagykanizsai Izr. Hitközség*től, *Kovács Róbert*től, *Bedő Rudolf*tól, *Sarbó Arturnét*től, *Kálmán Henriktől*, aki *Kiss Józsefnek Telcs Ede* által készített márványszobrát ajándékozta múzeumunknak, *dr. Keppichné úrnő*től, aki a XVII. és XVIII. századból való értékes festett olasz kethubákat ajándékozott. Külön megemlékezünk arról, hogy *Vázsonyi Vilmosné Őexcellenciája* megboldogult férjének, a magyar zsidóság e nagy fiának életére és politikai pályájára vonatkozó nagybecsű emlékekkel, továbbá *dr. Goldziher Károly* néhai nagynevű atyjának, az egész tudományos világ büszkeségének, *Goldziher Ignácnak* életére és működésére vonatkozó számos tárggyal gazdagította múzeumunk gyűjteményét. Javasoljuk, hogy a közgyűlés múzeumunk összes ajándékozójának fejezze ki háláját és köszönetét.

Tudatában vagyunk annak, hogy az a múzeális gyűjtemény, amelyet most méltó keretek között a közönség számára megnyitunk, tulajdonképpen szerény és még nélkülözi a rendszeres gyűjtemény jellegét. Az a történeti visszatekintés, amelyet jelentésünk elején múzeumi gyűjteményünk keletkezéséről előadtunk, magyarázatát adja annak, hogy a mostoha viszonyok és körülmények folytán miért nem sikerült még eddig az Országos Magyar Zsidó Múzeumot úgy kifejleszteni, mint ahogy rendeltetése megkívánja.

Múzeumi gyűjteményünk megnyitásával azonban

munkásságunk új korszakához jutottunk és most elérkezettnek látjuk az időt arra, hogy immár a rendszeres gyűjtés munkájához fogjunk. E célkitűzésünknel irányadó szempont kell, hogy legyen, hogy a Magyar Zsidó Múzeum főfeladata inkább az ifjúság és felnőttek oktatása és a történeti öntudatnak felkeltése és fenntartása, mintsem abszolút művészi értékű kincsek gyűjtése. Az előbbi feladat a magyar zsidóság életérdekeibe kapcsolódik, az utóbbi, a műgyűjtés, csak másodrendű jelentőségű s kifejlesztése és gyakorlása a mai súlyos anyagi viszonyok mellett rendkívüli nehézségekkel jár.

Kitűzött főfeladatunk megvalósításaként a következő rendszeres gyűjtési munkát szándékozunk megindítani:

a) Megkezdjük a magyar zsidó zsinagógiai művészet emlékeinek rendszeres gyűjtését. Ebből a célból felhívást intézünk minden magyar zsidó hitközséghez és chevrához, hogy a zsinagógiai életre vonatkozó, tartalmánál vagy régiségénél fogva értékes emlékeiket tulajdonként vagy letétként bocsássák múzeumunk rendelkezésére.

A vidéki hitközségek és chevrák érdeklődésének felkeltésére a közeli hetekben propagandafüzetet szándékozunk kiadni, amelyben néhány rövid cikk keretében kívánjuk ismertetni múzeumunk hivatását és jelenlegi gyűjteményét. Ezt a propagandafüzetet mutató illusztrációkkal díszítenők. A füzetnek ingyenes kiadására Kner Izidor gyomai könyvkiadó vállalkozott, s ez magában véve is biztosíték a füzet ízléses kivitelére vonatkozóan.

A magyar zsidó egyházművészet régi és értékes emlékei közül számos magánkézben van. Mandl Bernát igazgató úrnak köszönhetjük, hogy a magánkézben levő régiségeknek igen tartalmas jegyzékével rendelkezünk és e jegyzék alapján igyekezni fogunk a tulajdonosokkal érintkezésbe lépni és őket arra rábírní, hogy tárgyaikat a Zsidó Múzeumban állítsák közszemlére.

b) A zsidó vonatkozású magánrégiségek gyűjtésére a felekezeti lapok propagandáját kívánjuk igénybe venni és ez úton is kérjük őket, hogy múzeumunkat a sajtó értékes munkájával támogatni sziveskedjenek.

c) Múzeumunk egyik fontos hivatásának tekintjük, hogy a magyar zsidóság nagyjainak emlékeit rendszeresen gyűjtsük és a Magyar Zsidó Múzeumban a zsidó közélet kiválóságai életének emlékei feltalálhatók legyenek. Elhatározásunk, hogy a zsidó mult kiválóságainak emlékeit felkutatjuk és múzeumunk számára megszerezzük. Ugyane célból a történeti arcképcsarnokot rendszeresen fogjuk kiegészíteni, mert be kell vallanunk, hogy a jelenlegi gyűjtemény még nagyon hézagos és kiegészítésre szorul.

d) Múzeumunknak egyik főhivatása, hogy a magyar zsidóság történeti emlékeinek rendszeres tárháza legyen. E célból a rendelkezésünkre álló adatok alapján igyekszünk majd a történeti emlékeket múzeumunk számára, ha lehetséges, eredetiben, ha nem lehetséges, másolatokban, vagy fényképekben megszerezni. A magyar zsidóság történetének igen értékes emlékei vannak különböző magyar múzeumokban, így a Nemzeti Múzeumban, — a vidékiek közül a szegedi és szombathelyi múzeumokban, ahol a népvándorlás korabeli s

a még régebbi, római korabeli emlékek vannak, továbbá az esztergomi székeskáptalan birtokában. Gondoskodni kívánunk arról, hogy a magyar zsidó oklevéltár legfontosabb darabjainak fényképeit a Zsidó Múzeumban kiállíthassuk. Ezirányú munkásságunkat már meg is kezdtük és egy pár fontos oklevél fényképe máris ki van állítva.

e) Összeköttetésbe kívánunk lépni a külföldi zsidó múzeumokkal és múzeális gyűjteményekkel, részben a másodpéldányok kicserélése végett, részben pedig abból a célból, hogy a külföldi múzeumok értékes darabjait fényképek alakjában megszerezzük és így azoknak közszemlére állításával gyűjteményünket kiegészíthessük.

f) *A zsidó ősi honnak, Palesztinának multja és jelene sem hiányozhat a Zsidó Múzeumból.* Munkásságunkat ki óhajtjuk terjeszteni arra, hogy múzeumunk látogatói művészies képekben és festményekben szemlélhessék az évezredes zsidó történetnek minden zsidó ember kegyeletébe foglalt szent helyeit.

Ezekben vázoltuk rövidesen azt a munkát, amelyhez az Önök és a szélesebb, az egész magyar zsidó társadalom támogatását kérjük.

Dr. Munkácsi Ernő s. k.
titkár.

Wertheimer Adolf s. k.
elnök.

IV.

Igazgatósági jelentés.

Előterjesztette *Dr. Munkácsi Ernő*, titkár, a Múzeumegyesület 1933. évi június 29-én tartott közgyűlésen.

Legutóbbi közgyűlésünk óta a zsidóság történetének legfontosabb eseménye az a tragikus változás, amely a német zsidóság helyzetében beállott. Az efeletti fájdalom kifejezése és német zsidótestvéreinkkel való együttérzésünk nyilvánítása elsősorban az egyetemesebb zsidó közületek feladata, de a mi egyesületünk sem mehet el némán e tragikus világtörténeti események mellett és pedig a *Zsidó Múzeum*, mint tudományos egyesület, különös célkitűzései szempontjainál fogva sem. Tudjuk, hogy az európai zsidó tudományos irodalom központja Németország volt; ebben az országban jelentek meg a zsidó archeológiára és a zsidó művészetre vonatkozó legszebb kiadású munkák. Németországban páratlan értékű zsidó múzeális gyűjtemények vannak. A német zsidóság életerejének elpusztításával veszély fenyegeti a zsidó tudományt is. S míg egyfelől a német zsidók szörnyű üldözése feletti fájdalomunknak és a velük való együttérzésünknek kell kifejezést adnunk, másrészt nekünk, mint a történeti gondolatok ébrentartását célzó zsidó egyesületnek, fel kell ismernünk, hogy a németországi események fokozott feladatokat rónak reánk. A zsidó galuth történetében ismétlődő jelenség, hogy, amikor az üldözések folytán valamely országban elhalványul, vagy kialszik a zsidó tudomány fáklyája, ugyanakkor más országban annál

teljesebb fényben felragyog. S ebben az irányban nekünk, magyar zsidóknak, akik területileg és kultúrában közel állunk a német zsidósághoz, fokozott feladataink lehetnek.

Legutóbbi közgyűlésünk az 1932. évi december hó 26-án volt, amidőn múzeumunkat új helyiségeiben megnyitottuk, rendeltetésének átadtuk. Ez alkalommal részletes jelentést terjesztettünk elő egyesületünk működéséről és a múzeumunkkal kapcsolatos minden ténykedésről. Mai közgyűlésünkön tehát csak az elmúlt hat hónap eseményeiről kell beszámolnunk.

Mielőtt erre rátérnénk, vessünk rövid pillantást egyesületünk keletkezésére.

Egyesületünk 1931 nyarán alakult meg, abból a célból, hogy mint a Pesti Izr. Hitközség és az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat közös szerve, a Pesti Izr. Hitközség új kultúrházában átvegye és továbbfejlessze az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat már meglévő múzeális gyűjteményét. Múzeumi épületünk 1932 tavaszán készült el belső kiképzésében. Az elmúlt év nyarán és ősszel folytattuk a múzeumi tárgyak restaurálási és kiállítás munkálatait és ezeknek befejezésével az elmúlt polgári év utolsó napjaiban a múzeumot a nagyközönség számára megnyitottuk. Ezzel a Magyar Zsidó Múzeum történetében új korszak kezdődött, éppen úgy, mint egyesületünk életében.

1931 az alapítás és előkészület éve,

1932 a megnyitása és

1933 a továbbfejlődése.

Ez a három mozzanat egyúttal visszatükrözteti azokat a főteendőket, amelyeket múzeumunk megnyitása

alkalmával magunk elé tűztünk: a múzeumot megnyitni és önpropagáló erejével továbbfejleszteni.

Mai közgyűlésünk elé terjesztett jelentésünk legfontosabb része *ama tapasztalatokról való beszámolás, amelyeket a Magyar Zsidó Múzeumnak új helyiségben, új rendezésben és jelentékenyen megszorított anyaggal való kiállításával tettünk.* E tapasztalatokat abban foglalhatjuk össze, hogy múzeumunk valósággal meghódította a közönséget.

A megnyitás napjától kezdve szombat és vasárnap délelőttöként minden alkalommal sokszázan látogatják meg múzeumunkat és voltak szombati napok, amikor ötszáznál is többen jelentek meg a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből. Vallásos, szombattartó ortodox testvéreinktől kezdve, a társadalom minden rétege képviselve van a múzeum látogatói sorában, — férfiak, nők, a kispolgári társadalom és az intelligencia. Mindenki tanul, gyönyörködik és elragadtatással távozik e termekből; általános megnyilvánulás annak a kifejezése, hogy alig hitték, hogy a zsidó történetnek és a zsidó tárgyú művészetnek ilyen tárháza létezik. *S ami mindenekfelett fontos, múzeumunk történeti vonatkozású gyűjteményével gyakorolja a legmélyebb hatást. A zsidó látogató öntudatában megerősödve távozik, hiszen múzeumunk első termében ott látta az Árpádkori emlékektől kezdve az évezredes magyar zsidó történet dokumentumait; a nemzsidó pedig felvilágosítást kap és megbecsülést érez a zsidóság iránt, mert összeomlanak bizonyítékaink súlya alatt azok a vádak, amelyeket a magyar zsidóságnak a közelmúltban történt bevándorlásáról s a magyarságra való kárhozatos befolyásáról terjesz-*

tenek. Valóban mondhatjuk, hogy *saxa loquuntur*; múzeumunk történeti gyűjteménye meggyőző; megtanulhatjuk belőle, hogy a magyar zsidóság hasznos, történetileg hozzáfórtott része volt mindig a magyar államnak és társadalomnak.

Ez a Magyar Zsidó Múzeum nagy jelentősége, amely kiemeli a kultúrgyűjtemények sorából. Méltán mondhatjuk, hogy múzeumunk a magyar zsidóság jogainak erőssége és érveinek tárháza.

Önkéntelenül megérezte ezt a magyar zsidó közönség; a múzeum megnyitása után szinte napok alatt a főváros egyik legnépszerűbb kultúrintézménye lett, amelyre nemcsak a két alapító testület, hanem az egész ország zsidósága büszke lehet.

Megnyitására felfigyelt nemcsak hazánk; híre bejárta a zsidó világsajtót, mindenfelé elismerést keltett és együttérzést a magyar zsidósággal. Hírek jelentek meg amerikai és palesztinai lapokban, az olasz és német sajtóban egyaránt.

E siker láttára hálával kell megemlékeznünk elsősorban a magyar zsidó sajtóról, amely kivétel nélkül szeretettel karolta fel múzeumunkat, örömmel adott hírt fejlődéséről és eredményeiről és ezzel elősegítette a propaganda-munkát. Javasoljuk, hogy közgyűlésünk köszönetét fejezze ki a zsidó lapoknak.

Múzeumunkat nemcsak egyesek látogatták. Fővárosi és vidéki iskolák növendékei tanáraik vezetése alatt jelentek meg; többször előfordult, hogy, mialatt a más-vallású növendékek lelkigyakorlatokon vettek részt, a zsidó tanulók a vallásoktatók vezetése alatt múzeumunk megtekintésével gyarapították ismereteiket.

A Fővárosi Népművelődési Társaságnak többszáz, többnyire másvallású tagja hosszabb látogatást tett múzeumunkban.

Bár múzeumunknak a tudományos világ és a felső oktatási hatóságok előtti bemutatását arra az időre halasztottuk, amikor az újabb gyűjtési anyaggal teljessé válik, — örömmel jelenthetjük, hogy a szakférfiak sorából *dr. Varju Elemér*, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója és *dr. Gerevich Tibor* egyetemi tanár megtekintették gyűjteményünket és nagy elismeréssel nyilatkoztak a látottakról.

Nagy számmal jelentek meg külföldi látogatók is; az Idegenforgalmi Hivatal felhívja múzeumunkra a figyelmet és múzeumunk látogatási ideje a napilapok rovataiban is helyet foglal.

Amidőn így kétségtelenül meg kell állapítanunk, hogy múzeumunk látogatottsága minden várakozásunkat felülmúlja, reámutatunk arra, hogy további törekvéseinkben célkitűzésünk múzeumunk továbbfejlesztése volt.

Múzeumunk fejlesztésénél előre meghatározott szempontok vezetnek. *Tisztában kellett lennünk azzal, hogy anyagi erőnk nagyon csekély és hogy forgalmi jelentőséggel bíró vagyontárgyaknak múzeumunk részére való ajánlkozására a mai súlyos viszonyok között alig számíthatunk. Azt is tudjuk, hogy Magyarországon zsidó vonatkozású műtárgy aránylag kevés van s ami van, azt is külföldről hozták be. Mindezek egybevetésével elsősorban múzeumunk történeti anyagának gyarapítására összpontosítottuk törekvéseinket.*

Múzeumunk továbbfejlesztésénél igénybe vettük

mindenekelőtt a sajtópropagandát; emellett külön lépéseket tettünk bizonyos, számunkra értékes tárgyak tulajdonosainál a tárgyak átengedése végett; a tavaszi hónapokban körlevelet intéztünk valamennyi hitközséghez s felhívtuk őket múzeumunk támogatására; vétel útján is gazdagítottuk gyűjteményünket. A hitközségekhez intézett felhívásban külön megkértük őket, hogy templomaik külsejét és belsejét ábrázoló fényképeket küldjenek be. Ily felhívások eredményeként kb. 30 hitközség e fényképeket el is küldte. Külön ki kell emelnünk a hódmezővásárhelyi hitközség ragaszkodó buzgalmát, mert felhívásunkra minden adófizető tagjához sokszorosított felhívást küldött, amelyben múzeumunk támogatására kérte fel őket. A Magyarországon levő és a zsidóság történetére vonatkozó értékes tárgyak jegyzékét Mandl Bernát igazgató úr készítette el. Ennek alapján három irányban indítottunk akciót.

Felterjesztést intéztünk József kir. herceg Ófenségéhez, hogy a palotájában levő és a török hódoltság korából való sírköveket engedje át múzeumunknak.

Kérést intéztünk Andrássy Géza gróf Őexcellenciájához, hogy a tulajdonában levő, kétségtelenül igen régi arabsmunkájú és pengéjén héber felirattal ellátott díszkardot engedje át múzeumunknak. Ez a kard a milléniumi kiállításon szerepelt és valószínűleg a XV—XVI. századból való.

Kérést terjesztettünk a bíboros hercegprímás Őexcellenciájához, hogy az esztergomi érseki palota udvarán levő, a III. századból való zsidó sírkövet engedje át múzeumunknak. Ez a sírkő a legrégibb bizonyíték a

zsidóknak Magyarország területén való tartózkodására vonatkozóan.

Első kérésünket teljes siker koronázta: József kir. herceg Őfensége a szóbanforgó három igen érdekes a XVII. századból való sírkövet múzeumunknak átengedte és ezek az első teremben ki vannak állítva.

Reményünk van arra, hogy Andrássy Géza gróf a szóbanforgó kardot egykor múzeumunknak fogja ajándékozni, — addig is igen szemléltető fényképet készíttetett múzeumunk részére.

Az esztergomi sírkőre vonatkozóan a tárgyalások folyamatban vannak. A káptalan kívánsága az, hogy lehetőleg megfelelő cseretárgyat ajánljunk fel. Bizonyos, hogy ennek a nagyfontosságú történeti dokumentumnak megszerzése múzeumunknak nagy nyeresége lenne.

A történeti gyűjtemény gyarapítása vezetett amamunkánknál, hogy az Országos Levéltár legfontosabb és legrégebb zsidóvonatkozású eredeti okmányait múzeumunk részére lefényképeztettük.

Hasonlóképp megszereztük a Fortunátus Imre eredeti névaláírását tartalmazó, Mária királynéval kötött ügyletre vonatkozó okirat fényképét. Ez az okirat eredetileg a brüsszeli állami levéltárban volt és jelenleg a bécsi levéltárban található.

Úgy véljük, hogy a tisztelt közgyűlés felment minket az alól, hogy valamennyi ajándékozó vagy letevő nevét felemlítsük, akik a legutóbbi közgyűlés óta múzeumunk gyűjteményét gyarapították. A régi gyakorlathoz híven ezentúl is az IMIT Évkönyvében akarunk ezekről pontosan beszámolni.

A Pesti Chevra Kadisáról külön kell megemlékeznünk, mert e nagymúltú egyesület, régi ígéretéhez híven, a tulajdonában levő összes értékes ezüstitárgyakat az általa elkészített külön vitrinben múzeumunkban helyezte el.

Egyesületünk megalakulása óta múzeumunk 359 tárggyal gyarapodott.

Egyesületünk anyagi helyzete, sajnos, alig engedte meg a vétel útján való fejlesztést, bár szinte naponta jelennek meg eladók. Egyetlen nagyösszegű vétel történt, de itt is múzeumunk részére vették meg a tárgyat. A Pesti Izr. Hitközség és az IMIT támogatásával néhai Katona Nándor festőművész hagyatékából megvette László Fülöpnek Katona Nándorról készített portróját. Ez az igen kitűnően sikerült festmény múzeumunk második termében van kiállítva.

Múzeumunk célkitűzéseikhez tartozik, hogy a magyar zsidóság legkiválóbb fiainak relikviáit őrizzük. Megkaptuk *Vázsonyi Vilmos* kimagasló politikai pályájának legfontosabb okiratait, *dr. Hirschler Ignác*, az első zsidó kongresszus elnökének és az emancipáció harcosának, *dr. Goldziher Ignác* nagy magyar tudósnek relikviáit.

Ígéretünk van arra, hogy a Pesti Izr. Hitközség a legközelebbi jövőben megfesteti múzeumunk számára néhai *Vadász Lipót* államtitkár arcképét.

A már többször hangsúlyozott szempont vezet a világháború zsidó vonatkozású emlékeinek gyűjtésénél és kiállításánál. Ez egy már régebbi gondolatnak folytatása. A világháború előtt *dr. Bernstein Béla* nyíregyházi főrabbi úr múzeumunknak átengedte a szabad-

ságharc zsidó hőseire vonatkozó iratokat ; most pedig *dr. Szabolcsi Lajos* úrtól letétként megkapjuk a világháború zsidó hőseire vonatkozó, felette becses dokumentumokat. Az utóbbiak múzeumunk első termében lesznek kiállítva, mihelyt a megfelelő vitrin elkészül.

Figyelmünket nem kerülte el, hogy minő jelentősége van a zsidó templomi építészet, temetői művészet, a szertartási tárgyak és általában az egyházművészet bemutatásának. Sajnos, csekély anyagi erőnk miatt ilyen tárgyakat vétel útján szerezni nem tudunk. De óhajtjuk, hogy múzeumunkban legalább fényképek alakjában mindenki megismerhesse a zsinagógai építészet fejlődését, az ókori galileai zsinagógáktól kezdve, folytatva a toledói mórstílusú templomokon, a wormsi és prágai románstílusú zsinagógákon s az olasz renaissance- és barokképítészet remekein át, a modern törekvéseket feltüntető templomainkig. Az olaszországi zsinagógákról és műtárgyokról szép gyűjteményünk van, amelyet a közeljövőben fogunk kiállítani.

A történeti képcsarnok múzeumunknak még legkevésbé rendezett része, bár kétségtelen, hogy az utolsó félévben ez is fejlődött. Kiváló magyar zsidóférfiak arcképeit kaptuk meg, így Vázsonyi Vilmos, Kármán Mór, Kayserling Mayer főrabbi, Mezei Mór, Bakonyi Samu és mások arcképeit. A közeljövőben összeállítjuk azoknak neveit, akiknek arcképeit múzeumunk arcképcsarnoka részére rendszeres munkával meg fogjuk szerezni. Ez évi őszi programmunkhoz tartozik fotografiákat is tartalmazó ismertető füzet kiadása és a közeljövőben rendszeres katalógus készítése.

Mindezekkel korántsem merítettük ki a jövő pro-

grammját. Van számos elgondolásunk és fejlesztési célkitűzésünk, amelyekkel most a tisztelt Közgyűlést terhelni nem akarjuk; de sajnálattal kell rámutatni, hogy mindezek megvalósításához a szükséges legfontosabb eszköznek, az anyagiaknak, teljes hiányában vagyunk. Fiatal egyesületünk a mostani gazdasági válság kirobbanásának napján alakult meg, az ajándékozási készség kiapadóban van, nem is beszélve arról, hogy a súlyos gazdasági viszonyok a jótékonykodást elsősorban a szegénység és a nyomor leküzdésére irányítják. Ilyen körülmények között egyesületünk a legszerényebb bevételekre van utalva, ezek viszont határt szabnak törekvéseinknek. Itt is hálával és elismeréssel kell megemlékeznünk egyesületünk két fenntartójáról, a Pesti Izr. Hitközségről és az IMIT-ről, amelyek egyelőre maguk vállalták, hogy egyesületünk legsürgősebb szükségleteinek fedezésénél segítségünkre lesznek. Találjon példájuk követésre a többi hitközségnél és felekezeti egyesületeinknél, elsősorban a fővárosiaknál, de a vidékieknél is, — hiszen múzeumunk országos jellegű. A bevételek szaporítása végett tárgyalásokat folytatunk, hogy újévi üdvözlő-lapok céljaira múzeumunk tárgyairól képes levelezőlapokat készíttessünk.

Mielőtt jelentésünket befejeznők, őszinte hálával és elismeréssel emlékezünk meg *dr. Fürst Aladár, Grünwald Fülöp* tanár urakról és *Mandl Bernát* igazgató úrról, akik mindhárman lankadatlan buzgalommal, hozzáértéssel, odaadással és szeretettel foglalkoztak múzeumunk ügyeivel és akiknek jelentékeny része van az elért sikerekben.

Vezetőségünk minden tagjának szívügye a múzeum. Szinte mindennap órákat foglalkozunk vele és mindegyikünk igyekszik áldozni Múzeumunk érdekében. De másokat is, mindenkit, aki tud és akar, felkérünk, hogy vegyen részt velünk e munkában, múzeumunk vezetőségének minden tagja legyen terjesztője múzeumunk eszméjének. Szerzzenek barátokat és dolgozó munkatársakat. Mindenkit szívesen látunk ebben a nemes zsidó munkában. Legyünk hirdetői a Zsidó Múzeum eszméjének, annak az igazságnak, hogy a magyar zsidóság jobb jövőjének, megújulásának feltétele: múltjának, történetének megbecsülése.

Dr. Munkácsi Ernő s. k.,
titkár.

Wertheimer Adolf s. k.
elnök.

V.

**Magyar Zsidó Múzeum Tudományos és Művészeti
Egyesület.**

Zárszámadás az 1932. naptári évről.

Kiadás:

Berendezési tárgyak	P 3000.—
Tiszteletdíjak	» 1040.—
Költözködés, restaurálás, berendezkedés, irodai és kezelési költségek	» 279.—
Vásárlás	» 60.—
	<hr/>
Összesen ...	P 4379.—

Bevétel:

Pesti Izr. Hitközségtől	P 3000.—
Templomi adományok	» 215.—
Egyenleg mint hiány	» 1164.—
	<hr/>
Összesen .	P 4379.—

Budapesten, 1933. június 29.

Dr. Naményi Ernő s. k.,
pénztáros.

Wertheimer Adolf s. k.,
elnök.

VI.

Magyar Zsidó Múzeum Tudományos és Művészeti Egyesület.

Költségvetés az 1933. naptári évre.

Kiadás:

1932. évi hiány	P 1164.—
Berendezés kiegészítése.....	» 600.—
Személyi kiadások	» 1000.—
Kezelési, fenntartási és dologi kiadások	» 500.—
A gyűjtemény kiegészítése	» 1000.—
	<hr/>
Összesen ..	P 4364.—

Bevétel:

Pesti Izr. Hitközség hozzájárulása az 1932. évi hiány fedezésére	P 600.—
IMIT hozzájárulása az 1932. évi hiány fede- zésére	» 600.—
Tagdíjak	» 200.—
Adományok	» 1000.—
Egyenleg mint hiány	» 1964.—
	<hr/>
Összesen ...	P 4364.—

Budapesten, 1933. június 29.

Dr. Naményi Ernő s. k.,
pénztáros.

Wertheimer Adolf s. k.,
elnök.

VII.

Az Országos Magyar Zsidó Múzeum gyarapodása.

Megnyitásától: 1932 december 26—1933 június 30.

A) *Vétel útján:*

Kiss József arcképe, Paczka Kornélia ceruzarajza, 1908.

Herzl Tivadar levele Waldeck Rudolfnak, 1853.

Sonnenthal Adolf levele, 1860.

A teljes Szentírás glosszáríkus német fordítása, héber minuszkulákban; készítette L. Taussig gyapjúkereskedő, Goldisch-Jenikau, 1845—50.

Vázsonyi Vilmos, rézplakett, márványlapon.

Legrégibb magyar zsidó sírkő, Budáról, 1278. (Másolat.)

Római zsidó emlékkő, Dunapenteléről, III. század. (Másolat.)

«Magyar Hírmondó» 1782. évi 6 száma; zsidó hírekkel. Orczy-házbeli főtemplom gyászpompában, 1835. (Akva-rell-másolat.)

Köpcsényi zsidóalakok. (Akva-rell-másolat.)

Kis akva-rellek Tiszaeszlárról.

«Megillath Ofen», fényképek a M. Tud. Akadémia eredetijéről.

Szerencsés (Fortunatus) Imre héber aláírása. Fénykép a bécsi Nationalbibliothek eredetijéről.

Katona Nándor arcképe László Fülöptől.

B) *Adományozás útján:*

Adler Gyula és neje: díszablak, Juda Halévi halála.

Ahavath Réim: Adler Illés, Bardócz olajfestménye.

- Andrássy Géza gróf: Héber felírású két kard fényképe.
- dr. Bakonyi Samuné: dr. Bakonyi Samu portréja. (Korcsek műve.)
- Bakonyi Samu dr. mandátuma, ereklyéje.
- Ballagi Ernő dr.: Tiszaeszlári perirat és nyomtatványok.
- Bárd Rezső: Wessel Jenő vázlata, Mózes átveszi a frigytablákat.
- Bauerné Kiss Erzsébet: Kiss József jobbjának gipszöntvénye.
- Bedő Rudolf: Kunewalder felhívása, 1848.
- Windischgrätz proklamációja, 1849.
- Több metszet és tört. irat.
- Bettelheim Samu: Üdvözlő-vers Karolina királynő koronázására, 1825. Egykorú hímzett bársonykötésben. (Wertheimer Adolf útján.)
- Cohn Albert díszermének fényképe.
- Blum Ambrus: Katonáskodásra vonatkozó irat, 1822.
- Bossányi Mór: Négy irat, 1820—1840.
- Budapest székesfőváros: Törökhódoltság korabeli zsidó sírkövek Buda várából.
- Budai izr. hitközség: Török korabeli sírkövek Budáról.
- Zsinagógájának három fényképe.
- Conrad Ottó: Bekötési tábla, trébelt ezüst. (Wertheimer A. útján.)
- Lazarus Goldschmidt német talmudfordításának két kötete.
- Czelldőmölki izr. hitközség: Zsinagógájának két fényképe.
- Darvas Lajos: Reklámlap.

- Deutsch Béla emlékére díszablak: Dávid és Góliát.
 Deutsch Vilmos: Hármasszedertál; ezüst, hat tömör
 alakkal. (Letét.)
- Drucker Géza és neje: díszablak, Izsák feláldozása.
 Est-Lapok: Komjádi Béla képe és temetése; fény-
 képek.
- Esti Kurir: Munkácsi rabbilakodalom diadalkapuja;
 fénykép.
- Feigl I., Gyöngyös: Magyar-héber plakát.
- Fejér és Dános-cég: Orczy-házbeli templomokról hat
 fénykép.
- Fischer Henrik, Wien: Sulzer S.: Schir Zion dísz-
 kiadása.
- Fleissig Sándor és neje: díszablak, Mózes megtalálása.
 Fodor I. Henrik: R. Mózes Teitelbaum; kőrajz.
 óbudai Freudiger Fülöp: Freudiger P. L. fényképe.
 Fürst Aladár dr.: Szentföldi emlék. (Letét.)
- Gálosi Soma: Karrikatúra-sorozat Kličtől a kongressz-
 szusról.
- Szelichóth-cédulák gyűjteménye.
- Sváb Lőb gyászjelentése.
- Gelléri Mór családja: Gelléri Mór rézplakettje keretben.
- Gergely Jenő dr.: Elefántcsontgolyó bibliai tárgyú
 faragványokkal.
- Gerő Lajos: Makai-nekrológok.
- Régi magyar bibliafordítás.
- Gestettner Izidor, Csorna: Latin útlevel, 1836.
- Glücksthal Samu dr. és neje: díszablak. Haman és
 Mordechai.
- Wahrmann Mór üdvözlő irat.
- Goldstein Géza: Móhelkés.

- Goldziher Károly dr. : Goldziher Ignác-ereklyék, képek, könyvek, üdvözlő-iratok.
- Grauer Vilmos és neje : díszablak, Dániel látomása.
- Grünwald Fülöp : soproni oklevél héber záradékkal, 1438. (Fénykép.)
- Soproni középkori Zsidóutca, akvarell és fényképek.
- Hajnóczi Károly dr. : Mezei Ernő fényképe, írása, ereklyéi.
- Halász Manó és neje : díszablak ; Fáráo álma.
- Halász Sándor : Hirsch Márkus fényképe.
- Hatvani Deutsch Sándor családja : Hatvani Deutsch Sándor mellszobra (Zala György műve).
- Hatvany Ferenc báró : Bihari Sándor önarcképe. (Olajfestmény.)
- Fényes Adolf : Jerichó előtt. (Olajfestmény.)
- Havas Tivadar : honvédvezetőségi nyugta, 1849.
- Hecht Ernő dr. : Löw Lipót nagykanizsai rabbilevele.
- Ezüstnyelű kés héber monogrammal.
- Özv. Hegyesi Izsóné : könyv.
- Hermann Márkus : III. György szabadságlevele zsidónak, 1786.
- Iratok, 1857.
- Hevesi Simon dr. : A Szentszék hálairata Vida Jenőnek. (Fénykép.)
- Hitközségi könyvtár : Tíz Móhelkönyv.
- Kongresszusi nyomtatványok.
- Löw Tivadar ifjúkori francia levele.
- A Talmud legrégebb kézírata, 1343.; hasonmás. (Letét.)
- Holländer György dr. : Hugó Károly két fényképe.

- Hódmezővásárhelyi izr. hitközség: Zsinagógájának három fényképe.
- Jakobovits Jenő: Kethuba. (Wertheimer A. útján.)
- József főherceg: három török-korabeli sírkő Budáról, 1655., 1656., 1678.
- Óbudai zsidók ajándéka József nádornak, 1800. (Fénykép.)
- Jászberényi izr. hitközség: Zsinagógájának fényképe.
- Kálmán Henrik és neje: díszablak, Dávid király imája.
- Kiss József bronz mellszobra (Telcs Ede műve.)
- Kármán Ferenc dr.: Kármán Mór, Székely Bertalan vázlata.
- Kaszab Aladár és neje: díszablak, Maimuni tanítványai körében.
- özvegye: Buxtorff: Lexicon Chaldaicum. — Ezüstóra tojásalakú tokban, Mogen Dovid-dal.
- Kayserling Jolán: Dr. M. Kayserling könyvtárszobájában. (Olajfestmény.)
- Talliszzacska, L. Philippon himzéssel.
- L. Philippon és fia, rézkarcok.
- Katona Nándor családja: Katora Nándor atyjának portréja (fia olajfestménye).
- Özv. Keppich Gyuláné: Négy festett Kethuba (XVII., XVIII. század.)
- Chevra-ima Felpécről.
- Köszönő irat Palesztinából.
- Kner Izidor plakettje.
- Kisteleki Károly: Kisteleki Ede síremlékének gipszöntvénye.
- Kisteleki Ede fényképe és kézírása.
- Kohn Sámuel: Tefillin, felbontva.

- Kohn Sándor: Kossuth-bankók Tyroler Józseftől.
— Deák Ferenc és Falk Miksa rézmetszete.
- Ifj. Kohn Vilmos: Sváb Löb, metszet; több könyv és nyomtatvány.
— Több száz zsidótárgyú levelezőlap, albummal.
- Kohut Alex. Georg, New-York: Kohut Sándor három levele.
- Kovács Hermann: Emléklap, okmányok, könyv.
- Kovács Róbert: Bloch Mózes, Zilzer Antal festménye.
— Adler Mór festménye: Az újonc.
— A Lehel-utcai temető, fénykép-tableau.
- Özv. Kramer Malkielné: Kramer Malkiel Chevra-
okmánya, ex librise.
— Szédertál, fa, Seelenfreund S. műve. (Letét.)
- Krausz Jakab: Levita-énekek.
- Kuthy Arnold: Zádor István rajza, Beck Ö. plakettje.
- Lamm Mór: Szerződés, 1826.
- Özv. Lengyel Lipótné: Steinhardt Jakab-Emléklap.
- Leszlényi Imre: Könyvek (letét).
- Löw Immannel dr.: József nádor-gyászemlékkönyv;
Löw Lipót példánya.
— Orczy-házbeli «kór-templom», 1833. (Színes metszet.)
— István nádor és Mária Dorottya levele, 1847.
— Pesti izr. főtanoda első Értesítője, 1867—77.
— Löw Lipót síremléke. (Fénykép).
— Vegyes nyomtatványok a kongresszus idejéből.
— Zsinagógai látképek, 40 darab.
- Mandl Bernát: Kaufmann Izidor-album, 16 műlap.
— Jacobus Mendl prefektus pecsétje. (Klisé.)
— Pecsétnyomó és különféle viaszpecsétek.

Mandl Bernát : Levelek I. Hildesheimertől, M. Binétől, M. Sinnreichtől.

— Régi magyar biblia- és imakönyvfordítások.

— Középkori oklevelek fényképe, egyéb fényképek.

Magyar Nemzeti Múzeum : Török-zsidó elleni gúny-érem. Buda visszafoglalásakor, 1686. (Másolatok.)

— Pesti zsidók ajándéka József nádornak, 1846. (Fénykép.)

Mezei Erzsébet : Mezei Mór, Raudnitz olajfestménye.

Mohácsi izr. hitközség : Zsinagógájának fényképe.

Moskovits Ferenc : Irat, 1820-ból.

Munkácsi Ernő dr. : Felhívás az 1848-as kárvallottak javára.

— Adrepartitio, 1768.

Naményi Ernő dr. : Négy pecsétnyomó Nagykanizsáról.

— «Illés széke» Nagykanizsáról, 1857.; ülő- és lábpárnával.

— Kayserling Mayer dr. nagy rézplakettje, márványlapon.

— Heine, Havas Miksa, Fekete Ignác — rézplakettek.

— Deutsch Ernő dr. : Szőnyi J, rézkarca.

— «Ki-ki zászlajánál»; emlékkönyv.

Nagyatádi izr. hitközség : Zsinagógájának két fényképe.

Néprajzi Múzeum (Visky Károly dr.) : Mizrach tábla (famestet), erdélyi, oláh népművészet.

Ney Jakab, Veszprém : Szerződés, 1880.

Netter Adolf : Fűszertartó, ezüst.

Özv. Neumann Jakabné : Haggada, Sulzbach, 1755.

Id. Oppenheim Adolf, Újkácska : Iratok 1850-es évekből.

Österreicher Miksa-hagyaték : Zion-Egylet díszalbuma.

- Orosházai izr. hitközség : Zsinagógájának két fényképe.
 Pajor Vilmos és neje : díszablak, Babylon vizeinél.
 Özv. Pap Béláné : Porcellán festett szédertál.
 — Rézmenóra, II. József mellszobrával. (Letét.)
 Pál Jenő dr. : Jefta leányának búcsúja. (Olajfestmény.)
 (Letét.)
 — Festménysorozat ötrétű paravant-on. (Letét.)
 — Kiss József ifjúkori arcképe ; Borsos olajfestménye.
 — Ady-síremléktervezet, Pál Hugótól.
 — A trencsényi templom terve, Pál Hugótól.
 — Kaulbach—Eichen két bibliai tárgyú rézmetszete.
 Paesai izr. hitközség : Zsinagógájának fényképe.
 Preusz Salamonné : Arckép minuszkulákból.
 Patai József dr. : Hermann Lipót önéletrajza képekben ; hat tintarajz. (Letét.)
 — Dr. Gruby párizsi orvos agyagszobra.
 — Emléklap 1857-ből a pesti zsidók diadalívével.
 — J. Eidinger. (Olajfestmény.)
 — Tórafoszlány, haretéri emlék.
 Pécsi izr. hitközség : Kohut Sándor levelei ; 29 darab.
 Pesti izr. hitközség : Hirschler Ignác ezüst mellszobra.
 — Róna József hősök emlékének három tervezete, gipszmodell.
 — Eötvös Károly márvány-mellszobra.
 — Makai Emil kiterítve ; Márk Lajos szénrajza.
 — Lazarus Adolf mellszobra Zilzer A.-tól.
 — Kiss József «Agenda»-notesze, bejegyzésekkel.
 — Lipótvárosi templom és Kultúrház tervrajzai.
 — Régi rabbik képzeletbeli arcképe ; 12 darab.
 Pollak Jakab : Wahrman Juda egyik műve, 1851.
 — Haggada, 1853.

Pongrácz János : Hirschler Ignác naplójegyzetei, 17 kötet.

— Hirschler Ignác egyéb iratai, képei.

Porges József és neje : díszablak, Salamon házavató imája.

Özv. Richter Zsigmondné : Chalice-sarú.

— Menyasszonyi homlokkötő.

— Kis festmény és fényképek.

Rothfeld Richárd : Könyvek, lapok.

Sarbó Artur dr. neje : Tóravért, finom ezüstfiligrán.

Schlesinger József-cég : R. Akiba Eger és B. S. Schreiber-fénynyomat.

Silberer Béla : Vázsonyi Vilmos fényképe.

Spitzer Jenő : Árpádkori pénz (héber jeggyel).

— Marcalii hitközség gabella-bolettája.

Steiner Mór kormányfőtanácsos : két réztányér, keleti munka.

— Kis megilla, ezüst tengelyen ; kézirat, — jeruzsálemi munka.

— Serleg és talapzat, faragott szerpentinkő, — jeruzsálemi munka.

Stern Ábrahám : Ön-szédertál.

Stern Samu és neje : díszablak, Dániel az oroszlanveremben.

Strelisky D. : Strelisky I. fényképész, Margó domborműve, 1900.

— Goldziher Ignác, Popper Dávid, Adler Mór fényképei.

Zion-Egylet emlékalbuma Kohn Károlynak.

Stricker Simon, Baja : Családi hagyományok, kézirat, 1855.

Stricker Simon, Baja : Tört. okmány, 1850.

Tardos-Taussig, Szeged : Jelképes síremlékek.

Tatai izr. hitközség : Policey-Ordnung, 1755. (Hasonmás).

— zsinagógájának négy fényképe.

Tauber M. Lipót : Orvosi diploma. Pénzdarab.

Tolnai I. Béla : Mizrach-tábla, háromszárnyú ; olasz fafaragvány, Mózes-képpel.

Ullmann M.-né : Irat, 1857.

Urbán S. Lipót és neje : díszablak, Deborah.

Dr. Vázsonyi Vilmosné és dr. Vázsonyi János : Vázsonyi miniszteri kinevezései, díszpolgári okmánya, néhány írása, ereklyéje.

Vértes Károly : Wahrmann Mór sajátkezű feljegyzése első zsidó képviselővé választásáról.

Veszprémi izr. hitközség : Zsinagógájának négy fényképe.

— Irományok, nyolc darab.

Weiller János : Ormódy Vilmos ; rézmetszet.

Wertheimer Adolf és neje : díszablak : Becáel.

— Emléklap a Dohány-utcai templom felavatásáról.

— Győri templom két tervrajza ; acélmetszet.

— Óbudai templom ; Barta Ernő vízfestménye.

— Róna József-plakett ; Greff műve.

— Két elefántcsont-relief ; XVI. század.

— Fűszertartó, ezüst, holland.

— Széderserleg, ezüst domborművekkel.

— Bekötési tábla, trébelt ezüst.

— Wertheimer Lión hoffaktori okmánya, München, 1780.

— Bischitz Dávidné, fénykép.

Wertheimer Adolf és neje: Hermann Lipót «önarc-képe», karrikatúra.

— Major I.: Zangwill, karrikatúra.

— Bér D.: Vázsonyi V., karrikatúra.

Lukos Alfréd: Mordechaj diadalmenete. (Olajfestmény).

Weisz Ignác: Nyomtatványok.

Widder Salamon: Szentföldi emlék. (Letét.)

Wosner Mayer: R. Juda Aszad, Feldmann Mózes, Weisz Miksa dr., fényképek.

Wiener Adolf: Pénzdarab.

Winter Arnold: Kendő, rajta versek és istentisztelet Metz előtt.

Zöld Márton: Tábournoki kinevezése és Lipót-rendokmánya. (Letét.)

— Harctéri kardja, átlyukasztva.

Zsidó Gimnázium Barátainak Egyesülete: Kramer Malkiel-plakett, Róna József műve.

— Goldziher Ignác négy díszoklevele.

— Goldziher Ignác első műve 12 éves korából: Szichath Jicchok. (Letét.)

C) Csoportos letétek:

Beregi Ármin főmérnök palesztinai saját ásatásai: állítólagos faragatlan oltárkődarab, rituális kőkés, egyiptomi stéla és bálvány, skarabeusok, föníciai üvegsék, római mécsesek, arcfestő-tégelyek, bronzfibula, szövétnektartó, gyűrűk és gyűrűkövek, óarab és demotikus írással, zsidó pénzek, hellén, arab, bizánci érmek, perzsa amulett stb. 54 darab.

Pesti Chevra Kadisa: Tóradíszek, tornyok, mellvérték,

koronák, mutatók ; művészi serlegek, korsók, kupák, kancsók a XVII. és XVIII. századból ; kohnita mosdókészletek ; gyertyatartók, örökméces, chanukkamécs, halottmosdató eszközök, fésű ; 65 darab, ezüst.

Dr. Fürst Aladár, Grünwald Fülöp,
az O. M. Zs. M. őrei.

TARTALOM.

A Társulat vezetősége	Lap 5
-----------------------------	----------

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

<i>Dr. Blau Lajos</i> : A zsidók gazdasági helyzete az ó- és középkorban	9
<i>Dr. Hirschler Pál</i> : Izráel honfoglalása az ásatások megvilágításában.....	16
<i>Lenkei Henrik</i> : Raffael bibliája	31
<i>Palágyi Lajos</i> : Vajda János és a zsidóság	33
<i>Dr. Csergő Hugó</i> : Palágyi Lajos	40
<i>Báró Hatvany Bertalan</i> : Kínai és indiai zsidók	45
<i>Tisbi Illés</i> : Nebo-hegyén. Visszaút. Apám	55
<i>Dr. Zsoldos Jenő</i> : Mendelssohn a magyar szellemi életben	58
<i>Pap Károly</i> : Öt éves gyermek a templomban	79
<i>Dr. Marcali Henrik</i> : A zsidók emancipációja a szabadságharc korában.....	89
<i>Somlyó Zoltán</i> : Anyám portréja. Apám. Rubrika ...	97
<i>Dr. Groszmann Zsigmond</i> : Meisel pesti főrabbi kora	100
<i>Gerő Ödön</i> : Magyar-Mannheimer Gusztáv	113
<i>Dr. Naményi Ernő</i> : A zsidók és a képzőművészet ..	125
<i>Zelk Zoltán</i> : Testvérszavak egy lányról. Így multak éveim	144
<i>Dr. Horvát Henrik</i> : Az antiszemitizmus a humanitás ítélőszéke előtt (Gréciano herceg könyve).....	146
<i>Vér Andor</i> : A zsidóság örök útja Stefan Zweig Jeremiásában	163
<i>Dr. Widder Salamon</i> : A héber nyelvújítás	173
<i>Dr. Patai Ervin György</i> : A jeruzsálemi héber egyetem	186

	Lap
<i>Fenyő László</i> : Önérzet. Jó és rossz	197
<i>Dr. Farkas József</i> : Élia próféta	201
<i>Dr. Edelstein Bertalan</i> : Az 5692. és 5693. év	210

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

<i>Wertheimer Adolf</i> elnöki jelentése.....	251
Az IMIT zárszámadása 1932. december 31-én.....	258
Az IMIT előirányzata az 1933. évre.....	260
Számvizsgálóbizottsági jelentés.....	261
Az IMIT felolvasó bizottságának jelentése az 1932—33. évi működéséről	261
Jelentés a Magyar Zsidó Oklevéltár II. kötete részére folyó oklevélgyűjtés állapotáról.....	263
A biblia-bizottság jelentése.....	264
Jelentések a beérkezett pályamunkákról.....	265
A Társulat választmánya.....	269
A Társulat által a Magyar Zsidó Múzeum Egyesületbe kiküldött huszonöt tag névsora.....	273
Állandó bizottságok	273
Alapító tagok	274
Pártfogó tagok	274
Pártoló tagok	275
Új tagok	277
Tájékoztatás	277
Országos Magyar Zsidó Múzeum.....	279
<i>Wertheimer Adolf</i> elnöki megnyitó beszéde.....	280
<i>Gerő Ödön</i> emlékbeszéde Perlmutter Izsákról	283
Igazgatósági jelentés (1932. dec. 26.)	295
Igazgatósági jelentés (1933. jún. 29.)	309
A Magyar Zsidó Múzeumegyesület zárszámadása az 1932. naptári évről	319
A Magyar Zsidó Múzeumegyesület költségvetése az 1933. naptári évre	320
Az Országos Magyar Zsidó Múzeum gyarapodása.....	321

